

УКРАЇНСЬКА МОВА

7

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 7 класу
з навчанням угорською мовою
закладів загальної середньої освіти
(з аудіосупроводом)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Львів
Видавництво «Світ»
2020

УДК 811.161.2(075.3)
У 45

Авторський колектив:

Г. Шумицька, Т. Гнаткович, О. Ківеждій, А. Лукач, Є. Борисова

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 25.03.2020 № 449)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Аудіосупровід розміщено в електронній бібліотеці за адресою:
<https://lib.imzo.gov.ua>

Українська мова : підруч. для 7 кл. з навч. угор. мов.
У 45 закл. заг. серед. осв. (з аудіосупроводом) / Г. Шумицька,
Т. Гнаткович, О. Ківеждій, А. Лукач, Є. Борисова. – Львів :
Світ, 2020. – 220 с.

ISBN 978-966-914-191-0

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN 978-966-914-191-0

© Шумицька Г. В., Гнаткович Т. Д., Ківеждій О. В.,
Лукач А. Ю., Борисова Є. Е., 2020
© Шутурма М.С., художнє оформлення, 2020
© Видавництво «Світ», оформлення, 2020

ЛЮБИ УЧНІ!

Кажуть, ніщо так швидко не минає, як літо. Звісно, відпочинок – це добре, але ще краще – спілкування з друзями в школі та щоденне відкриття світу й себе.

У 6 класі ви працювали з частинами мови (іменник, прикметник, займенник, числівник, дієслово), а в 7 класі ознайомитеся з формами дієслова дієприкметником і дієприслівником, з прислівником, службовими частинами мови: прийменником, сполучником і часткою, а також особливою частиною мови – вигуком, продовжите вчитися змінювати слова і правильно будувати речення. Автори підготували для вас завдання з малюнками-підказками, безліч цікавих текстів, вправ, тестів.

Тексти підручника містять не лише інформацію про життя та побут українців, а й цікавинки з усього світу: запам'ятайте ці факти та використовуйте під час роботи над власними творами. Завдання з перекладу також допоможуть вам розвивати здібності й збагачувати свої знання української мови, дадуть можливість порівняти особливості угорської та української мов.

Бажаємо вам успіху!

Автори підручника

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Домашнє завдання –

Послухай! –

Міркуйте так! –

Пригадайте! –

Прочитайте й запам'ятайте! –

Увага! –

Спостереження –

Порівняйте! Розрізняйте! –

ВСТУП

§ 1. ПОНЯТТЯ ПРО УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРНУ МОВУ

Вправа 1. Виразно прочитайте вірш Марії Хоросницької. Про що просила матуся ліричного героя? Чи є це прохання актуальним для вас? Які ще мови ви вивчаєте? Яка з них є державною, а яка – мовою міжнародного спілкування?

МАТУСИН ЗАПОВІТ

Раз казала мені мати:
«Можеш мов багато знати,
кожну мову шанувати,
та одну із мов усіх
щоб у серці ти зберіг».
В серці ніжну і погідну
збережу я мову рідну!

Вправа 2. Прочитайте вголос вислови відомих людей про мову. Запишіть у зошити той вислів, який вам сподобався найбільше. Усно поясніть свій вибір. Що значить мова для вас?

Мова – це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова – це ще й музика, мелодика, фарби, буття, сучасна художня, інтелектуальна і мисленева діяльність народу (*Олесь Гончар*).

Мова для будь-якого народу стає ніби другою природою, що оточує його, живе з ним всюди й завжди (*Г. Нудьга*).

Мова народу – вічний цвіт, що ніколи не в'яне й вічно розпускається, цвіт усього його духовного життя (*К. Ушинський*).

Мова – духовне багатство народу (*В. Сухомлинський*).

Вправа 3. I. Прочитайте вислів мовчки і скажіть, якого значення надають синоніми нашому мовленню.

Багатство синонімів – одна з питомих ознак багатства мови взагалі. Уміле користування синонімами, тобто вміння поставити саме те слово і саме на тому місці – невід'ємна прикмета хорошого стилю письменника, оратора, лектора, учителя, матері, яка виховує своїх дітей, майстра, який показує учням, як працювати, дипломата,

який розмовляє з представниками іншої держави. Українська мова напрочуд багата на синоніми (*М. Рильський*).

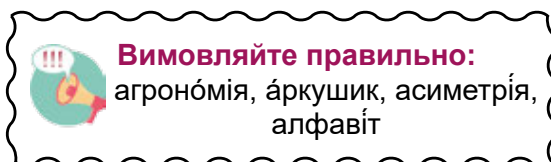
II. Пригадайте вивчене та виконайте тестові завдання.

1. Синоніми – це слова

- А близькі за значенням, але різні за звучанням
- Б протилежні за значенням
- В зі спільним коренем
- Г однакові за звучанням і написанням, але різні за значенням

2. Синонімом до слова «прикмета» є

- А приказка
- Б ознака
- В прикметник
- Г прислів'я

Вправа 4. Уважно прочитайте текст. Поясніть, як ви розумієте його зміст.

Уміння володіти словом, почуття краси слова потрібні кожній людині. Той, хто серцем відчуває красу слова, уміє словом передати красу природи і внутрішній світ переживань, той підніметься на високу сходинку справжньої людської культури (*В. Сухомлинський*).

Вправа 5. Прочитайте текст уголос. Розкажіть про роль антонімів у мовленні.

Антоніми є одним із найяскравіших засобів мовної виразності. Правильне використання антонімічних протиставлень допомагає

чітко розрізнити поняття, уявлення, сприяє точності та ясності вираження думки... На протиставленні слів-понять побудовані численні українські прислів'я і приказки, у яких скондєнсована народна мудрість: «Правда та кривда – як вогонь і вода», «Правда кривду переважить», «Порожня бочка гучить, а повна – мовчить», «Рання

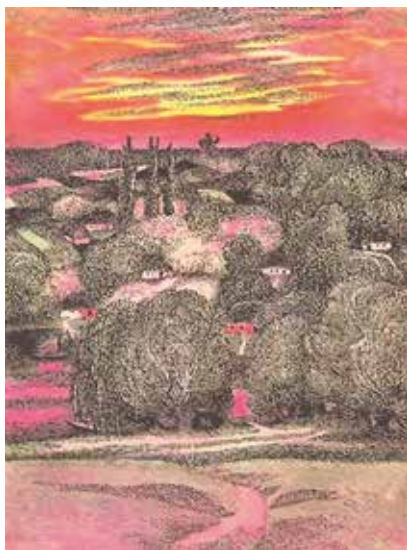
пташка росу п'є, а пізня – слъози лле», «Повний колос до землі гнеться, а пустий угору пнеться» (*З кн. «Культура української мови»*).

Вправа 6. Прочитайте текст мовчки. Визначте його основну думку. Які твори українських письменників привертають вашу увагу красою та милозвучністю?

Одного разу ми вийшли в поле; перед нами відкрився чудовий вид на став, у глибині якого тріпотіло віддзеркалення верб. Я прочитав дітям рядки з вірша Т. Шевченка:

Тихесенько вітер віє,
стеги, лани мріють,
між ярами над ставами
верби зеленіють.

Діти повторювали їх. Вони відчували, що у сполученні слів, які творять живий образ, народжується музичне звучання мови, яке відкриває нову красу в навколишньому світі (За В. Сухомлинським).

М. Компанець. Світає, край неба палає

Вправа 7. I. Доберіть чотири-п'ять прислів'їв про мову або висловів письменників про багатство української мови. Вивчіть їх напам'ять.

II. Складіть твір на тему «Мова – втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова» (М. Рильський).

Словник

надбання – tulajdon, vívmány
питомий – itt: jelentős
пласт – réteg

сподіванка – remény
схованка – rejték hely
шанувати – tisztel

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 5–6 КЛАСАХ

§ 2. СЛОВСПОЛУЧЕННЯ Й РЕЧЕННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У ВИВЧЕНИХ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЯХ

Вправа 8. Від поданих слів кожної групи усно утворіть словосполучення за зразком. З двома складіть речення й запишіть їх.

Зразок. Цікава історія, п'ять дівчат, високо піднялось.

Цікава, твій, листя, сонце, обов'язок, історія, міцні, багряне, знання, піднялось, досягнення; п'ять, мріяти, про, книжку, читати, майбутнє, фарбами, дівчат, заняття, малювання, мови; високо, співа-ти, поспішає, тепло, гарний, піднялося, працювати, дуже, бажання, одягнений.

Перш ніж скласти речення, слова потрібно об'єднати пара-ми, тобто в словосполучення. Наприклад, можна об'єднати слова *розумна* і *дівчина*, *писати* і *грамотно*, але не поед-нуються між собою слова *розумна* і *сукня*, *іти* і *голосно*, *теплий* і *високий*. А щоб об'єднати прикметник *глибокий* з іменником *яма*, треба змінити рід прикметника: *глибока яма*.

Смислове і граматичне об'єднання двох або більше пов-нозначних слів називаємо **словосполученням**.

Проте не є словосполученням поєднання службового слова (прийменника, сполучника, частки) з повнозначним: *у місті*, *не-зважаючи на дощ*, *тільки сьогодні*, а також сполучення підмета з присудком: *Світить сонце*. *Жовтіє листя*.

Від речення словосполучення відрізняється тим, що не має інтонації, властивої реченню, і не є одиницею спілкування (тобто само по собі не передає ніякої думки). Словосполучення слугує будівельним матеріалом для речення.

Порівняйте *словосполучення* (ліворуч) із *реченнями* (праворуч):

рясний дощ

Дощ рясніє.

червоні жоржини

Червоні жоржини сильніше мерехтять

мерехтять росами

росами.

мерехтять сильніше

Вправа 9. I. Прочитайте текст уголос. Випишіть із тексту кілька словосполучень, що відповідатимуть таким схемам: *прикметник + іменник, дієслово + іменник, дієслово + прислівник, іменник + іменник.*

У темному лісі живе дід Осінник. Спить на сухому листі, сторожко прислухається до пташиного співу. Як тільки почує сумну журавлину пісню – курли-курли – підводиться й каже:

– Прийшла моя година.

Відлітають до теплого краю журавлі. Виходить із лісу дід Осінник – сірий, у сивому дощовику. Де пройде, там листя жовтіє й опадає на землю. Виходить на узлісся, прихиляється до дуба й тихо-тихо щось мугиче.

Це не пісня, а осінній вітер... Коли дід співає, його борода росте, розвівається за вітром. Ось вона вже простяглася луками. Посіріли луки.

– Осінній туман, – кажуть люди.

І не здогадуються, що це ж борода діда Осінника (*В. Сухомлинський*).

II. Виконайте тестові завдання

1. Не є словосполученням сполука слів у рядку

- А у темному лісі
- Б живе дід Осінник
- В на сухому листі
- Г сторожко прислухається

2. Слова *сірий* і *сивий* у реченні *Осінник – сірий, у сивому дощовику є*

- А омонімами
- Б антонімами
- В синонімами
- Г спільнокореневими

У словосполученні слова об'єднані між собою як граматично нерівноправні: **одне – головне, інше – залежне.**

Від головного ставимо запитання, залежне – відповідає на поставлене запитання: *погожий ранок* (головне слово – *ранок*, від нього ставимо запитання *який?*; залежне – *погожий*, воно відповідає на поставлене запитання); *допомагати батькам* (головне – *допомагати*, від нього ставимо запитання *кому?*; залежне – *батькам*, воно відповідає на поставлене запитання).

Вправа 10. До поданих словосполучень доберіть синонімічні.

Зразок. Басейн для плавання – плавальний басейн.

Бронзова статуя, гірське повітря, двері на балкон, біль серця, вода з моря, озеро в лісі.

Вправа 11. I. Прочитайте текст. Що нового ви дізналися? Походження яких фразеологізмів ви можете пояснити?

«Пройшов вогонь, воду та мідні труби», – так ми говоримо про людину, якій випало на долю багато труднощів і випробувань. Такому тепер нічого не страшно, у нього все вже було. І вогонь, і вода, і мідні труби... Ось тільки до чого тут «мідні труби»?

«Пройти вогонь і воду» – фразеологізм дуже давній та інтернаціональний, цей вислів сходить до стародавнього міфологічного осмислення вогню і води як очищальних і випробувальних стихій. А ось «мідні труби» долучилися до цієї фрази значно пізніше, приблизно в XIX столітті.

«Вогонь» і «вода» – це «фізичні» випробування (волі, сміливості, мужності тощо), а «мідні труби» – це моральне (найважче) випробування «фанфарами», що супроводжують людину, яка здобула славу та популярність. І це випробування витримують далеко не всі, хто раніше успішно пройшов «вогонь» і «воду».

«Мідні труби» тут ні що інше, як випробування славою! (За матеріалами сайту <http://tut-cikavo.com>).

II. Випишіть з тексту десять словосполучень, визначте у них головне та залежне слова, поставте запитання.

III. Використовуючи виписані словосполучення, підготуйте усний переказ тексту.

Вправа 12. I. Складіть словосполучення з поданими дієсловами, добираючи необхідні іменники. Визначте відмінок іменників.

Дивуватися (з чого?), зустрічатися (з ким?), готуватися (до чого?), збирати (що?), турбуватися (про кого?), наближатися (до чого?), захоплюватися (чим?).

II. Доберіть антонім до слова *наближатися*.

СЛОВНИК

досягнення – teljesítmény
мерехтїть – villódzik, pislákol
мугікати – dudol
поспішати – siet

прислухатися – figyelmesen hallgat
рясний - bőséges
стіорожка – vigyázva
фанфáри - harsonaszó

Вимовляйте правильно:

болотїстий, борóдавка,
босóніж, боязнь

§ 3. СПОСОБИ ТВОРЕННЯ СЛІВ

Вправа 13. I. Прочитайте текст уголос. Виділені слова спишіть у зошит, визначте у них значущі частини. Встановіть спосіб творення цих слів.

ЯК ПОЧИНАЄТЬСЯ ОСІНЬ

В Осені коси **заквітчані** пшеничними **колосками** й червоними кетягами калини. Ходить Осінь лугами, берегами. Де зітхне, там холодом війне. Любить Осінь ночами сидіти на березі ставка. А вранці над водою підіймається сивий туман і довго не розходиться. Оце й починається Осінь.

Бояться Осені пташки. Як тільки **побачать** її ластівки, **злітаються** і про щось тривожно радяться. А журавлі піднімаються високо в небо й тривожно курличуть.

Любить Осінь заходити в садки. **Доторкнеться** до яблуні – яблука жовтіють. А дятли радіють, зустрівшись з Осінню: голосно кричать, **перелітають** із місця на місце, шукають поживи на деревах. Сьогодні теплий, сонячний день. Низько стоїть сонце – світить, але не дуже гріє. Сіла Осінь під копицею сіна, розплітає косу, гріється. Співає пісню про срібні **павутинки** (В. Сухомлинський).

II. Виконайте тестові завдання.

1. Слово «павутинка» утворено способом

- А суфіксальним
- Б префіксальним
- В префіксально-суфіксальним
- Г безафіксним

2. Слово «доторкнеться» утворено способом

- А суфіксальним
- Б префіксальним
- В префіксально-суфіксальним
- Г безафіксним

3. Слово «сонячний» утворено способом

- А суфіксальним
- Б префіксальним
- В префіксально-суфіксальним
- Г безафіксним

Пригадайте способи творення слів в українській мові:

– **суфіксальний**: *слово* → *словник*; *дуб* → *дубочок*, *білий* → *білесенький*;

– **префіксальний**: *казка* → *приказка*; *брати* → *відібрати*; *водний* → *підводний*;

– **префіксально-суфіксальний**: *сила* → *безсилля*; *слово* → *прислівник*; *чесний* → *по-чесному*;

– **безафіксний**: *молодий* → *молодь*; *бігати* → *біг*; *рухатися* → *рух*;

– **складання слів або основ**: *лісопарк* ← *ліс* + *парк*; *трикутник* ← *три* + *кут*; *радіомовлення* ← *радіо* + *мовлення*;

– **абревіація**: *зовнішнє незалежне оцінювання* → *ЗНО*; *Нова українська школа* → *НУШ*;

– **перехід з однієї частини мови в іншу**: *військовий* (який?) *літак* – *молодий військовий* (хто?).

Вправа 14. I. За допомогою різних способів словотворення утворіть від поданих слів якомога більше спільнокореневих. Усно назвіть використані вами способи словотворення.

Зразок. Село – сільський, селянин, селище, поселення, поселитися.
Рука, радий, озеро, ліс.

II. Виберіть із новостворених слів два і складіть з ними речення.

Вправа 15. I. Спишіть текст. У виділених словах визначте значущі частини, встановіть спосіб їх творення.

Золтан Баконій народився в напрочуд красивому селі Невицькому, що потопає в зелені гір. З башт розташованого на його території **середньовічного замку** відкривається чудовий **краєвид** на долину річки Уж. Невицьке мальовниче будь-якої пори року, тому не випадково саме тут приходило натхнення до багатьох **закарпатських митців**. У цих місцях любив працювати й патріарх закарпатської школи **живопису** Йосип Бокшай (За Л. Луцкером).

Й. Бокшай. Невицьке

II. Чи бували ви в Невицькому замку? Яку легенду ви про нього знаєте? Розкажіть її у класі.

III. Виконайте тестові завдання.

1. Синонімом до слова «*башта*» є

- А замок
- Б фортеця
- В укріплення
- Г вежа

2. Слово «*народився*» у першому реченні виконує синтаксичну роль

- А підмета
- Б присудка
- В додатка
- Г обставини

Вправа 16. I. Пригадайте, які слова називаємо спільнокореневими. II. Самостійно згрупуйте спільнокореневі слова. Визначте у них корінь. Написане звірте з однокласниками та однокласницями.

Річечка, гора, літній, барва, усміхнений, ріка, гористий, **літувати**, безбарвний, сміх, барвистий, підгір'я, річище, літечко, посмішка, гірська, літо, річковий, посміхатися, **заріччя**.

III. За тлумачним словником з'ясуйте значення виділених слів. Складіть з виділеними словами речення.

Вправа 17. Складіть твір-розповідь (п'ять–вісім речень) про подорож у гори. Твір розпочніть так: «Сьогодні чудовий осінній ранок. Ми разом з друзями/подругами вирушили у гори. ...»

Словник

заквітчаний – virágos
заріччя – a folyó túlsó partja

літувати – eltölteni a nyárat vagy az évet
пожива – ételmyszer, élelem

§ 4. ІМЕННІ ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 18. I. Прочитайте уривок із поезії Юрія Рибчинського вголос. Яка його основна думка? Поставте запитання до виділених слів. До яких частин мови вони належать? Які граматичні категорії ви можете визначити у цих словах?

II. Вірш Юрія Рибчинського «Моя Україна» поклав на музику композитор Ніколо Петреш. Послухайте пісню у виконанні Наталії Бучинської.

Є на світі моя країна,
де **червона цвіте калина**,
гори, ріки і полонина –
це моя Україна.

Є на світі моя країна,
найчарівніша, як перлина,
в моїм серці вона єдина –
це **моя Україна!**

Іменником називаємо слова, які означають назву предмета та відповідають на запитання **хто? що?**: *метро, трактор, машина, озеро, біг*.

Вони поділяються на загальні та власні, конкретні та абстрактні назви, назви істот і неістот, належать до одного з трьох родів, змінюються за числами, відмінками, у реченні найчастіше виступають підметом чи додатком.

Усі іменники, крім тих, що вживаються лише у множині, належать до одного з трьох родів: **чоловічого, жіночого** або **середнього**.

Іменники **чоловічого роду** співвідносяться із займенниками **він, цей** (*воїн, квадрат, дядько*), **жіночого** – **вона, ця** (*Марія, стежина, щирість*), **середнього** – **воно, це** (*завдання, поле, звірятко*). В іменниках, які мають лише форму множини (*вила, ножиці, Суми*), рід не розрізняється.

Вправа 19. I. Прочитайте текст мовчки. Усно дайте йому назву й визначте його тему. Чи відомо вам щось про походження інших сільськогосподарських культур? Поділіться цією інформацією з однокласниками та однокласницями.

Батьківщина картоплі – Чилі та Перу. Цю рослину завезли в Європу перші дослідники Південної Америки близько 1500 року. Картопля як сільськогосподарська культура почала набувати поширення лише у XVIII ст. завдяки французькому королю Людовику XVI.

Інки, стародавній народ, який населяв Перу, вирощували близько 60 видів картоплі в різних місцях і в різних кліматичних умовах – від пустель на океанському узбережжі до найродючіших земель берегів озера Тітікака, розташованого на висоті 4000 м над рівнем моря (*З довідника*).

II. Випишіть із тексту: а) іменники на позначення власних назв; б) чотири іменники на позначення загальних назв; в) три словосполучення типу **прикметник + іменник**. У виписаних словосполученнях визначте рід, число, відмінок. Усно поясніть правопис власних назв.

III. Виконайте тестові завдання.

1. Інки – народ, який населяв

А Чилі

Б Аргентину

В Перу

Г Європу

2. У реченні *Батьківщина картоплі – Чилі та Перу* іменників

А 1

Б 2

В 3

Г 4

3. Установіть відповідність між виділеним словом і його частиною мови (цифра позначає наступне слово)

Ця (1) рослина (2) була завезена (3) в Європу першими дослідниками (4) Південної Америки близько 1500 року.

А іменник

Б прикметник

В прислівник

Г дієслово

Д прийменник

Закінчення -а, -я у родовому відмінку однини мають іменники чоловічого роду, що означають

Закінчення -у, -ю у родовому відмінку однини мають іменники чоловічого роду, що означають

загальні та власні назви людей, а також населених пунктів: *заступника, спортсмена, підприємця, Івана, Руслана, Києва, Ужгорода, Миколаєва*; інші географічні (власні) назви з наголосом на кінцевому складі та суфіксами **-ов, -ев, -єв, -ськ**: *Дніпрá, Ірпеня́, Здви́жá, Тéтерева*;

назви речей, предметів: *ксерокса, стола, документа, плаща, векселя*; назви мір простору, довжини, ваги, часу: *метра, грама, гектара, сантиметра, місяця*;

назви окремих днів тижня: *понеділка, четверга*; місяців: *січня, березня, листопада*;

назви будівель, приміщень, споруд: *коридора, паркана, сарая, погребá* (але *льо́ху*) (деякі назви цієї групи вживаємо лише із закінченнями **-у**: *поверху, палацу, залу, складу, порту*); наукові й технічні терміни іншого походження, що позначають однотипні поняття: *ромба, квадрата, діаметра, поршня, сектора*;

українські терміни, утворені за допомогою суфіксів: *відмінка, числівника, іменника* (але *складу, способу, роду, виду, стану*).

збірні поняття: *колективу, хору, оркестру, ансамблю*, але *вишня́ка, березня́ка, чагарника́* (з наголосом на кінцевому складі);

речовини, масу, матеріал: *меду, спирту, сиропу, цукру, чаю, піску, металу*;

різні почуття: *відчаю, гніву, страху, сорому, болю*;

назви установ, закладів, організацій: *університету, інституту, клубу, штабу*;

назви процесів, станів, властивостей, ознак: *руху, польоту, ремонту, маршруту, побуту, експерименту*;

явища природи: *дощу, вітру, граду*;

місце, простір тощо: *світу, степу, яру*;

географічні назви, крім назв міст: *Криму, Донбасу, Алтаю, Сибіру, Кавказу*.

Вправа 20. Поставте іменники у родовому відмінку, поясніть правопис.

Острів, сад, ринок, зоопарк, шлях, ранок, телефон, ґрунт, лист, яр, керівник, насип, вік, центр, гіпс, дощ, вечір, Кременчук, Конотоп, Миргород, Житомир, Байкал.

Прикметниками називаємо слова, які показують ознаки предметів і відповідають на запитання **який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чій?** Наприклад: *корисний вчинок, корисна річ, корисне зілля, корисні копальни*. Прикметник завжди відноситься до іменника, який пояснює, й узгоджується з ним, тобто ставиться в тому ж роді, числі та відмінку, що й іменник. У словосполученні прикметник найчастіше буває залежним словом, а в реченні – означенням, рідше – присудком.

Вправа 21. I. Пригадайте відомості про ступені порівняння прикметників. Чи від усіх прикметників можна утворити ступені порівняння? Свою відповідь обґрунтуйте.

II. Випишіть ті прикметники, від яких можна утворити ступені порівняння, поряд через ризку запишіть форми вищого та найвищого ступенів.

Дерев'яний, ясний, теплий, морквяний, книжковий, глухий, Марійчин, золотий, хороший, шоколадний, лісовий, кислий.

Вищий ступінь прикметника означає, що в одному предметі є більше певної якості, ніж в іншому: *Київ більший за Ужгород. Залізний цвях важчий за пір'їну*.

Прикметники **вищого ступеня** в українській мові вживаємо зі словами **за, від, ніж, як, проти**: *Солом'яна згода краща за золоту зраду* (Народна творчість).

Найвищий ступінь прикметника означає, що в одному предметі є найбільше певної якості: *Найбільше добро кожного народу – це його мова* (Панас Мирний).

Не утворюють ступенів порівняння від таких якісних прикметників, як *босий, голий, лисий, гнідий, світло-зелений, кисло-солодкий*, оскільки вони вказують на якість, яка не може проявлятися більшою чи меншою мірою.

Окремі якісні прикметники **не мають ступеня порівняння**, оскільки вони самі вказують на якусь міру якості: *препоганий* (дуже поганий), *здоровенний* (дуже великий), *тоненький* (дуже тонкий).

Вправа 22. I. Прочитайте текст мовчки. Чи дійсно є актуальною тема тексту? (Свою думку обґрунтуйте). Розкажіть у класі, що ви робите для захисту екології.

НУЛЬ ВІДХОДІВ ЯК СТИЛЬ ЖИТТЯ

Третина усіх продуктів у світі псується, або її викидають. Це близько 1,3 мільярда тонн продуктів щороку. Найчастіше псуються фрукти й овочі. Розвинені країни таким чином втрачають 680 мільярдів доларів. Поряд з цим усі ми даремно втрачаємо природні ресурси Землі, завдяки яким їх вирощено. Як це змінити?

Почни зі свого раціону та щоденних звичок:

– не викидай продукти на смітник;

– користуйся громадським транспортом, їзди на велосипеді, більше ходи пішки;

– долучайся до важливих екологічних проектів. Не гроші, а чиста річка та свіже повітря – найкраще, що можуть подарувати дорослі своїм дітям. Переконай у цьому своє оточення;

– сортуй, здавай на переробку та компостуй відходи;

– намагайся менше купувати;

– економ енергоресурси;

– прагни зменшити кількість сміття, яке продукуєш.

Хвали себе та шукай мотивацію. Пам'ятай, екологічність – це не дивацтво, а стиль життя, усвідомлення особистої відповідальності за майбутнє планети (*За матеріалами сайту <http://pustunchik.ua>*).

II. Випишіть з тексту словосполучення типу **прикметник + іменник**. Визначте рід, число, відмінок, а також розряд за значенням прикметників.

III. Виконайте тестове завдання.

Установіть відповідність між виділеним словом і його частиною мови (цифра позначає наступне слово).

Не гроші, а чиста річка та (1)свіже повітря – найкраще, що можуть (2)подарувати (3) дорослі (4)своїм дітям.

А іменник

Б прикметник

В займенник

Г дієслово

Д числівник

Числівниками називаємо слова, які означають кількість або порядок предметів при лічбі та відповідають на запитання **скільки? котрий?**: *три, дванадцять, двадцять перший, сто сорок восьмий, п'ять десятих*.

Числівники бувають **кількісні** та **порядкові**, змінюються за відмінками, а порядкові – за родами, числами й відмінками.

Числівник може бути підметом, присудком, другорядним членом речення.

У знахідному відмінку числівник має форму називного, якщо узгоджується з іменником – назвою неістоти; і форму родового відмінка, якщо іменник – назва істоти.

Числівники **чотири** та **багато** в орудному відмінку мають лише закінчення **-ма** (*чотирма, багатьма*).

Числівники *п'ять – двадцять, тридцять, кільканадцять* відмінюються так, як числівник *п'ять*.

Н. в.	<i>п'ять, п'ятеро</i>	<i>сім, семеро</i>	<i>вісім, восьмеро</i>
Р. в.	<i>п'яти, п'ятьох</i>	<i>семи, сімох</i>	<i>восьми, вісьмох</i>
Д. в.	<i>п'яти, п'ятьом</i>	<i>семи, сімом</i>	<i>восьми, вісьмом</i>
Зн. в.	як Н. в. або Р. в.	як Н. в. або Р. в.	як Н. в. або Р. в.
Ор. в.	<i>п'ятьма, п'ятьома</i>	<i>сьома, сімома</i>	<i>вісьма, вісьмома</i>
М. в.	<i>на п'яти, п'ятьох</i>	<i>на семи, сімох</i>	<i>на восьми, вісьмох</i>

У складних числівниках **п'ятдесят – вісімдесят** відмінюємо лише **другу частину**.

Н. в.	<i>п'ятдесят</i>
Р. в.	<i>п'ятдесяти, п'ятдесятьох</i>
Д. в.	<i>п'ятдесяти, п'ятдесятьом</i>
Зн. в.	як Н. в. або Р. в.
Ор. в.	<i>п'ятдесятьма, п'ятдесятьома</i>
М. в.	<i>на п'ятдесяти, п'ятдесятьох</i>

Числівники **сорок, дев'яносто, сто** у всіх відмінках, крім називного та знахідного, мають закінчення **-а**.

Н. в.	<i>сорок</i>	<i>дев'яносто</i>	<i>сто</i>
Р. в.	<i>сорока</i>	<i>дев'яноста</i>	<i>ста</i>
Д. в.	<i>сорока</i>	<i>дев'яноста</i>	<i>ста</i>
Зн. в.	<i>сорок</i>	<i>дев'яносто</i>	<i>сто</i>
Ор. в.	<i>сорока</i>	<i>дев'яноста</i>	<i>ста</i>
М. в.	<i>на сорока</i>	<i>дев'яноста</i>	<i>ста</i>

У складних числівниках **двісті – дев'ятсот, кількасот** відмінюємо дві частини. Паралельні форми має лише орудний відмінок.

Н. в.	<i>двісті</i>	<i>чотириста</i>	<i>дев'ятсот</i>
Р. в.	<i>двохсот</i>	<i>чотирьохсот</i>	<i>дев'ятисот</i>
Д. в.	<i>двомастам</i>	<i>чотирьомстам</i>	<i>дев'ятистам</i>
Зн. в.	як Н. в. або Р. в.	як Н. в. або Р. в.	як Н. в. або Р. в.
Ор. в.	<i>двомастами</i>	<i>чотирмастами</i>	<i>дев'ятьмастами, дев'ятьомастами</i>
М. в.	<i>на двохстах</i>	<i>на чотирьохстах</i>	<i>на дев'ятистах</i>

Числівники **нуль, тисяча, мільйон, мільярд** відмінюємо так, як відповідні іменники.

У складених кількісних числівниках відмінюємо кожне слово за своїм типом відмінювання, до того ж варто пам'ятати про паралельні форми.

Вправа 23. Запишіть цифри словами у формі кількісного та порядкового числівника. Із двома парами числівників складіть речення.

Зразок. 5 – п'ять, п'ятий. Я купила п'ять зошитів. На п'ятому уроці до класу зайшли гості.

4; 15; 77; 123; 869.

Вправа 24. Спишіть слова, вставляючи на місці пропусків, де потрібно, букви чи знаки. Усно поясніть правопис числівників.

Д..сят., сорок вісім..., п..ятд..сят шіст..., сім..сот двадцят.. дев..ят., вісім..д..сят.. ч..тири, шіст..д..сят, триста сім..надцят., міл..ярд, два міл..йони, дев..яносто.

Вправа 25. I. Спишіть текст, замінюючи цифри словами. Усно поясніть їх правопис.

КВІТИ ЗАМІСТЬ ГОДИННИКА

У 1730 році шведський натураліст Карл Лінней винайшов квітковий годинник. Винахід полягав у тому, що вчений знайшов 24 види квітів, які розпускались і закривались у певний час доби, тож можна було влаштувати годинник, виходячи з ритму

їх життя. Наприклад, якщо квітки темної герані закриваються, це означає, що на дворі 2-га ніч, а коли розпускається брунатно-жовтий лілійник – 8-ма година вечора ... (З енциклопедії).

II. Поставте до тексту три-чотири запитання. Усно дайте на них відповіді. Чи знаєте ви цікаві факти про квіти? Розкажіть про них своїм однокласникам та однокласницям.

III. Виконайте тестові завдання.

1. У реченні *У 1730 році шведський натураліст Карл Лінней винайшов квітковий годинник* числівник належить до розряду

- А власне кількісні числівники
- Б кількісні дробові
- В неозначено-кількісні
- Г порядкові

2. Установіть відповідність між виділеними словами й частинами мови (цифра позначає наступне слово).

Винахід полягав у тому, що **(1)вчений** знайшов 24 види квітів, **(2)які** розпускались **(3)і** закривались у певний час доби, тож можна було **(4)влаштувати** годинник, виходячи з ритму їх життя.

А іменник	Б прикметник	В займенник
Г дієслово	Д сполучник	

Вправа 26. Дайте відповіді на запитання, використовуючи числівники.

1. О котрій годині ти прокидаєшся?
2. Скільки часу ти збираєшся до школи?
3. Коли ти приходиш до школи?
4. О котрій годині розпочинаються гурткові заняття?
5. Скільки часу ти витрачаєш на участь у роботі гуртка?
6. О котрій годині ти повертаєшся додому?

Для позначення часу використовуємо порядкові числівники, прийменники **о (об), на, за, до, по**.

Котра година?

9.00 – дев'ята година;

9.30 – пів на десяту

9.15 – дев'ята година п'ятнадцять хвилин,
п'ятнадцять хвилин по дев'ятій, чверть по дев'ятій,
п'ятнадцять хвилин на десяту, чверть на десяту;

9.40 – за двадцять десята, двадцять хвилин до десятої.

Займенники – це слова, які не називають предмети, ознаки, кількість, а лише вказують на них: *він, ми, такий, цей, стільки, кожний*.

Займенники, що вказують на предмети, відмінюємо подібно до іменників, за відмінками, в реченні вони виконують здебільшого роль підмета або додатка.

Займенники, що вказують на ознаку, змінюються подібно до прикметників, за родами, числами й відмінками і в реченні виконують роль означення.

Займенники, що вказують на кількість, відмінюємо, як числівники, за відмінками. У реченні вони виконують роль додатка.

Вправа 27. Прочитайте текст уголос. Випишіть із нього займенники, визначте їх розряд за значенням. На що (особу, предмет, ознаку чи кількість) вони вказують?

Уроки Юрія Юрійовича були для Юлі насолодою. Вона намагалася збагнути, чим вони їй так подобаються, якими чарами володіє вчитель. Учениця записувала його мову, окремі речення чи думки, які її чимось вражали. Удома, розшифровуючи свої записи, вдмувалася у них, аналізувала кожне слово.

Ні, нічого незвичайного не було в розповіді вчителя. І дівчина робила висновок: справа у майстерності вчителя... (За О. Донченком).

Вимовляйте правильно:

бурштин**о**вий, бюлет**е**нь,
ва**г**и (у мн.), ван**т**ажі**в**ка

Вправа 28. Спишіть прислів'я, ставлячи подані у дужках займенники в потрібній формі. Усно визначте їх синтаксичну роль і поясніть, як ви розумієте останнє прислів'я.

1. Вересневий час – сім погод у (ми). 2. Серпень страву готує, а вересень подає (вона) до столу. 3. Після Якова (22 жовтня) тепла (ніякий). 4. Осінь іде й за (себе) дощ веде. 5. На (чий) току молотять, (той) і хліб возять. 6. Погане дерево – погана з (він) й тріска.

Вправа 29. Спишіть займенники, розподіляючи їх у групи за розрядами. Поясніть правопис виділених займенників, скориставшись малюнком-підказкою. З трьома займенниками різних розрядів складіть речення.

Ти, мій, їхній, такий, ви, що, кожен, оця, весь, **нічий**, деякий, **щось**, себе, **будь-хто**, який-небудь, абикотрий.

Вправа 30. Відгадайте загадки, відповіді запишіть у зошит. Усно провідміняйте їх.

1. Назва країни: слово починається і закінчується особовим займенником, а посередині назва породи коня. 2. Які два займенники псують дороги? 3. Особовий займенник, який на письмі передається однією буквою. 4. До особового займенника додайте одну літеру і перетворіть його на антонім до слова війна.

СЛОВНИК

брунатно-жовтий – barnás sárga
віщун – jövendőmondó
годувальниця – dajka
збагнути – megért
збірне поняття – gyűjtőfogalom
молотити – csépel
натураліст – természettudós

перліна – gyöngy
пórшень – dugattyú
прискіпливо – aprólékosan
розшифровуючи – dekódolva
сільськогосподарський – mezőgazdasági
тріска – itt: forgács
юрма – (ember)tömeg

§ 5. ДІЄСЛОВО

Вправа 31. I. Прочитайте текст мовчки, визначте його тему. Усно продовжіть розповідь (два-три речення).

Був ясний осінній день. Тихо надворі, у повітрі пливуть павутинки. А в блакитному небі – ключ журавлів. Пролетіли журавлі над селом, потім **повернулися**, покружляли й знову полетіли. Але за селом, недалеко від лісу, сіли журавлі на землю. Довго сиділи, немов радились про щось. Чому це журавлі кружляли над селом,

а потім сіли біля лісу? Бо вони **вирушають** у далеку дорогу. Летять у теплий край. Та хоч і теплий, але чужий. Бо **батьківщина** там, де народився, зріс і почав літати. Тож їм і тяжко розлучатися зі своєю вітчизною (В. Сухомлинський).

II. Випишіть із тексту дієслова. Яку дію (завершену чи незавершену, у якому часі) вони називають? Розкажіть, що ви знаєте про дієслово.

III. У виділених словах визначте кількість звуків і букв.

Дієсловами називаємо слова, які означають дію або стан предмета і відповідають на запитання **що робити? що зробити? що роблять? що зроблять?** тощо: *читати, слухають, поливав, забув би*.

Дієслова мають три часи: **теперішній, минулий і майбутній**.

У теперішньому й майбутньому часі дієслова змінюються за особами й числами, а в минулому часі – за родами (в однині) й числами.

Дієслова бувають **доконаного й недоконаного виду, перехідними або неперехідними**, змінюються за способами (**дійсний, умовний, наказовий**).

У реченні дієслово найчастіше буває присудком.

Вправа 32. Перекладіть речення і запишіть їх. Під час перекладу уникайте дослівного перекладу. Підкресліть у перекладених реченнях дієслова, визначте їх час і спосіб.

A tanulás is munka, mégpedig nem is könnyű munka. Meg kell-e tanulnunk azt, hogyan kell tanulni? Egyesek szerint feltétlenül, mások szerint viszont nem, hiszen a tanulás oly egyszerű.

Tanulni megtanulni nemcsak kell, de szükségszerű. Hiszen semmilyen munka nem lehet eredményes, ha hozzáértés nélkül végezzük. A tanulás pedig munka. Hát meg kell tanulni úgy végezni ezt a munkát, hogy eredményes legyen és örömet okozzon.

Вправа 33. I. Прочитайте текст уголос, дотримуючись правильної інтонації. Усно визначте, у якому способі вжито дієслова. Випишіть з тексту п'ять дієслів. Поставте їх у дійсному та умовному способах. Складіть із двома дієсловами різних способів речення.

Зразок. Будьте – буду, був би. Завтра я буду вдома.

УЧНІ!

Будьте зразком дисциплінованості на вулиці. Виконуйте вимоги правил дорожнього руху. Ходіть тільки по тротуару. Переходьте дорогу у визначених місцях. **Не користуйтеся** навушниками під час руху вулицею. **Не порушуйте** правил самі й **не дозволяйте** робити цього своїм товаришам. Це врятує ваше життя! (З журналу)

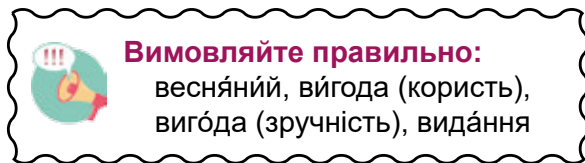
II. Поясніть правопис виділених слів. Пригадайте, у яких випадках **не** з дієсловами пишеться разом.

III. Виконайте тестове завдання.

Установіть відповідність між виділеними словами й частинами мови (цифра позначає наступне слово).

(1)**Не** (2)**порушуйте** правил (3)**самі** й не дозволяйте робити цього своїм (4)**товаришам**.

- А іменник
- Б прикметник
- В займенник
- Г дієслово
- Д частка

Вправа 34. Запам'ятайте стійкі звороти зі значенням «утекти», «утікати». З двома з них складіть речення.

Дати драла, дати драпака, дати дьору, дати ногам волю, дати ногам знати, дати тягу, дременути навтікача, накивати п'ятами, намастити п'яти салом, узяти ноги на плечі, показати спину.

Вправа 35. Від поданих дієслів утворіть по одному дієслову всіх часових форм і запишіть їх. Оберіть одне дієслово і введіть у речення всі його часові форми.

Зразок. Читати – читав, читають, читатиме. Микола читав оповідання. Учні виразно читають. Марійка читатиме повість І. Франка улітку.

Слухати, хотіти, подумати, чути, запитати.

Словник

передранішній – hajnali

результативний – eredményes

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Позначте рядок, у якому всі слова – самостійні частини мови

- А пригода, жовтий, краса, у
- Б виразно, тихо, овва!, загадка
- В переходити, місяць, веселий
- Г і, вперед, завтра, степ

2. Усі іменники абстрактні в рядку

- А сувенір, сміливість, скеля, море
- Б патріотизм, піднесення, боротьба, героїзм
- В навчання, оптимізм, зима, човен
- Г Іван, хлопець, дощ, дерево

3. Укажіть іменники, які пишемо з *не* разом

А (не) пара	Б (не)ук	В (не)книга
Г (не)года	Д (не)рука	Е (не)вдаха

4. Установіть відповідність між термінами та прикладами до них

Терміни

- 1 якісні прикметники
- 2 відносні прикметники
- 3 присвійні прикметники

Приклади

- А Парасчин, свекрушин, Олегів
- Б сміливий, ніжний, рішучий
- В залізний, складний, сільський

5. Разом треба писати кожний прикметник рядка

- А чорно/бровий, яблучно/виноградний, історико/філологічний
- Б легко/крилий, загально/освітній, чудо/творний
- В жовто/гарячий, напів/солодкий, кисло/солодкий
- Г синьо/жовтий, кримсько/татарський, первісно/общинний

6. Усі числівники кількісні в рядку

- А п'ять, одинадцятий, сорок, п'ятдесят
- Б вісім, два, двадцять один, дев'яносто
- В сімдесят, шостий, сімнадцятий, десять
- Г двоє, семеро, сім, сьомий

7. Знайдіть правильно написаний числівник

А дев'ятсот	Б шістьсот
В п'ятьдесят	Г восьмидесят

8. Форми називного відмінка, а також роду та числа не має займенник

А хтось	Б хтозна-який
В себе	Г казна-що

9. Через дефіс пишемо такі займенники

- А хто/сь, де/який, аби/чий, котрий/сь
- Б казна/хто, будь/кого, що/небудь, хтозна/скільки
- В аби/в/кого, де/в/кого, хтозна/до/якого, аби/з/ким
- Г де/хто, казна/кого, кого/сь

10. Усі слова – дієслова в рядку

- А рух, стрибати, третій, завітчаний
- Б турбувати, любить, розуміє, малювати
- В фарбувати, слух, зеленіє, подесятерити
- Г читання, праця, рухатися, читати

11. Дієслово недоконаного виду є в рядку

- А дозріти на гілці
- В приїхати до бабусі
- Б підстрибнути до хмари
- Г їсти суп

12. Дієслова наказового способу є в усіх рядках, крім

- А напишіть, розмалюйте, допомагали
- Б зареєструй, принеси, стомилися
- В раділи б, хочуть, зваримо
- Г зварімо, віднесіть, виявляти

**§ 6. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. СТИЛІ МОВЛЕННЯ.
ПОНЯТТЯ ПРО ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ СТИЛЬ**

Вправа 36. Прочитайте тексти мовчки. Визначте стиль мови кожного. Думку обґрунтуйте. У якій ситуації спілкування можливе кожне з висловлювань? Поясніть, як ви розрізнили тексти наукового, художнього та розмовного стилів.

1. – Привіт, Оленко. Брат удома?
– Ні, його немає. Десь погнався на велосипеді.
– Жаль. Нехай заїде до мене, коли повернеться. Бувай!
– До побачення.

2. Іноді здається, що в метеликів лише два крила, але це не так. Насправді крил у них чотири, як і в більшості інших комах, однак передні крила розташовані в одній площині із задніми, до того ж ще й бувають з'єднані з ними. Ось чому може здаватися, що крил у метеликів удвічі менше, ніж є насправді (*З довідника*).

3. Прийшла пора вітання золотоконої осені. У зелені кучері дерев уже влітаються жовті пасма. Чарівниця-осінь починає розвішувати на гілках перші золоті дукати чарівного листя. Поступово в золото та багрянець одягається все деревно-чагарникове багатство (*Ю. Заверуха*).

4. **Стаття 31.** Держави визнають право дитини на відпочинок і дозвілля, право брати участь в іграх і розважальних заходах, що відповідають її віку, та вільно брати участь у культурному житті,

займатися мистецтвом. Держави поважають і заохочують право дитини на всебічну участь у культурному і творчому житті (З *Конвенції про права дитини*).

5. Віками народ витворював цю мову, витворив її, одну з найбагатших мов слов'янства, триста тисяч пісень склала Україна цією мовою, зокрема явивши пісенні шедеври незрівняної краси, дала світові Україна геніальних поетів, зажило українське слово шани й визнання серед народів близьких і далеких (*Олесь Гончар*).

Вправа 37. Розгляньте таблицю. Складіть монологічне висловлення про особливості текстів публіцистичного стилю. Поміркуйте над структурою і послідовністю висловлювання.

Публіцистичний стиль		
Основні жанри	Мета текстів	Ознаки
Лист у газету, фейлетон, інтерв'ю, репортаж, нарис, стаття, допис; радіо-, кіно-, телепубліцистика тощо	Передання точної та яскравої інформації у доступній формі про найважливіші події в житті країни та за кордоном, а також вплив на читача (слухача)	Інформативність, фактичність, логічність, образність, відвертість

Вправа 38. I. Прочитайте текст мовчки. Визначте його тему та основну думку.

БО Я – ЛЮДИНА

Вечоріло. Битим шляхом йшло двоє подорожніх – батько й семирічний син. Посеред шляху лежав камінь. Батько не помітив каменя, спіткнувся, забив ногу. Крекчучи, він обійшов камінь, і, взявши дитину за руку, пішов далі.

Наступного дня батько із сином йшли тією ж **дорогою** назад. Знову батько не помітив каменя, знову спіткнувся і забив ногу.

Третього дня батько й син пішли тією ж дорогою. До каменя було ще далеко. Батько каже синові:

– Дивись уважно, синку, треба обійти камінь.

Ось і те місце, де батько спіткнувся й забив ногу. Подорожні сповільнюють кроки, але каменя немає. Бачать, **обабіч** дороги сидить сивий старий дід.

- Дідусю, – запитав хлопчик, – ви не бачили тут каменя?
 - Я прибрав його з дороги.
 - Ви також спіткнулися й забили ногу?
 - Ні, я не спіткнувся й не забив ногу.
 - Чому ж ви прибрави камінь?
 - Бо я – людина.
- Хлопчик зупинився у задумі.
- Тату, – запитав він, – а ви хіба не людина? (В. Сухомлинський).

II. Поясніть, як ви розумієте вислів «бути людиною».

III. Доберіть синоніми до виділених слів.

IV. Виконайте тестові завдання.

1. Текст належить до стилю

- А наукового
- В розмовного

- Б публіцистичного
- Г художнього

2. У реченні *Дивись уважно, синку, треба обійти камінь комами* виділено

- А звертання
- В однорідні члени речення

- Б вставне слово
- Г порівняльний зворот

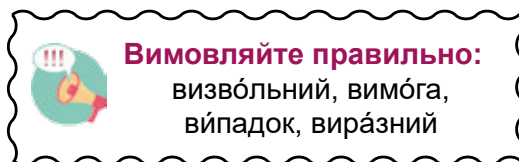
3. У реченні *Батько не помітив каменя, спіткнувся, забив ногу* вжито дієслів

- А 1
- Б 2
- В 3
- Г 4

4. Установіть відповідність між виділеними словами й частинами мови.

Битим шляхом (1)йшло (2)двоє (3)подорожніх – батько й (4)семирічний син.

- А іменник
- Б прикметник
- В числівник
- Г займенник
- Д дієслово

Вправа 39. I. Прослухайте текст у виконанні диктора. Визначте тему та головну думку тексту. З'ясуйте покладений в основу тексту тип мовлення та стиль мови. Свою думку доведіть.

МАЄМО ДУШУ

Є така притча. Повінь на Закарпатті. Чоловік прокинувся у своїй хаті тоді, коли вода сягнула печі, де він міцно спав. Поліз на горище, вибрався на дах. Почав благати Бога: «Господи милостивий і милосердний, порятуй мене!»

Підпливли рятувальники на човні.

– Дядьку, перелізайте в човна!

– Я почекаю, мене Бог порятує.

Вода прибуває. Чоловік молиться. Удруге й утретє підпливали рятувальники, але він знову відмовився. Урешті вода сягнула горла, рота, очей. Утонув. Коли його душа постала перед Богом, вона спитала:

– Чому Ти не рятував мене?

– Я тричі хотів тебе порятувати, посилаючи човна, – відповів Бог. – Ти відхилив мою поміч.

Ця притча стосується й нашої Вітчизни. Господь подав Україні свого рятівного човна.

Мусимо пам'ятати: Бог прихильний-таки до України й українців, адже наперекір багатьом трагедіям і потрясінням ми збереглися як повноцінний і самобутній народ, а не якесь напівзабуте плем'я.

Після багатьох воєн у нас збереглися Софія і Києво-Печерська лавра, збереглося багато давніх ікон, наділених чудодійною силою.

Ми маємо сотні тисяч унікальних пісень, неповторне мистецтво писанкарства, вишивання, різьблення, дерев'яної архітектури, народного живопису. Маємо рідкісної енергетики і веселого зухвальства народні танці. Маємо мудрий і делікатний гумор. Маємо свою оригінальну культуру.

Отже, маємо Душу. Її не заперечить ніхто. Найлютіший наш ворог не заперечить! (За В. Яворівським).

II. Запишіть план тексту. За планом підготуйтеся до усного переказу.

План

I. Притча про потопельника.

1. Вода сягнула печі.

2. Молитва про порятунок.

3. Рятувальники на човні.

4. «Мене порятує Бог».

5. Ще дві марні спроби рятувальників.

II. Притча стосується й України.

III. Українці збереглися як повноцінний народ.

IV. Збереглися храми й ікони.

V. Маємо неповторне мистецтво, оригінальну культуру.

VI. Ніхто не заперечить, що ми маємо Душу.

Вправа 40. Доберіть із додаткових джерел уривок тексту публіцистичного стилю. Запишіть його.

Дукати – золоті монети, вперше відкарбовані 1284 р. у Венеції. Назва «дукат» перейшла на всі інші золоті монети, карбовані за венеціанським зразком. Починаючи з другої чверті XIV ст. дукати карбували в Угорщині, Австрії, Польщі.

архітектура – építészet

зухвальство – itt: nyegleség

мистецтво – művészet

обабіч дороги – út mentén

оригінальний – eredeti

пáсмo – tincs

площина – sík

пóвінь – árvíz

самобúтний – eredeti

унікальний – egyedi

фейлетон – szatírikus cikk

чагарник – cserje

§ 7. ЧИТАННЯ МОВЧКИ

Вправа 41. I. Прочитайте текст мовчки. Перекажіть його.

КАМІНЬ

У лузі, під гіллястим дубом, багато років жила криниця. Вона давала людям воду. Під дубом біля криниці відпочивали подорожні.

Одного разу до дуба прийшов хлопчик. Він любив пустувати. Тож і подумав: «А що воно буде, як я візьму оцей камінь і кину його в криницю? Ото, мабуть, булькне дуже!»

Підняв камінь, кинув його в криницю. Булькнуло дуже. Хлопчик засміявся, побіг і забув про свої пустощі. Камінь упав на дно і забив джерело.

Вода перестала заповнювати криницю. Криниця засохла.

Засохла трава навколо криниці, і дуб засох, бо підземні струмки потекли кудись в інше місце. На дубі перестав мостити гніздо соловейко. Він полетів у інший луг. Замовкла соловейкова пісня. Сумно стало в лузі.

Минуло багато років. Хлопчик став дідусем. Одного разу він прийшов на те місце, де колись був зелений луг, стояв гіллястий дуб, співав соловейко, вабила прохолодою криниця. Не стало ні луку, ні дуба, ні соловейка, ні криниці. Довкола пісок, вітер здіймає хмари пилуки. «Де ж воно все поділося?», – подумав дідусь (В. Сухомлинський).

II. Виконайте тестове завдання.

1. Визначте тему тексту.

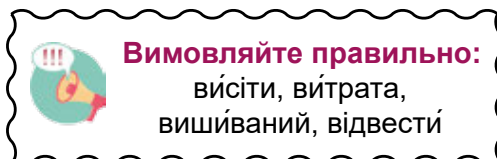
- А Сім'я відпочивала в лісі.
- Б Хлопчик кинув камінь у криницю, джерело засохло.
- В Життя тварин у лузі.
- Г Дідусь прийшов до криниці.

2. Чому стало сумно в лузі?

- А Хлопчик поїхав далеко і не приходив на своє улюблене місце.
- Б Соловейко перестав співати.
- В Хлопчик став дідусем.
- Г Біля криниці завмерла природа.

3. Головна думка тексту – ...

- А Не можна шкодити природі.
- Б Не треба у лузі кидати каміння.
- В Кожен відповідає за свої вчинки.
- Г Пустощі до добра не доводять.

4. До слова «луг» доберіть таке, у якому відбувається чергування приголосного звука.

- А луговий Б лугом В у лузі Г з лугу

5. Яка орфограма у слові «гіллястий»?

- А спрощення в групі приголосних звуків
- Б подвоєння букв на позначення приголосних звуків
- В чергування голосних у коренях слів
- Г чергування приголосних звуків

6. Доберіть синонім до слова «студена».

- А холодна Б гаряча В зимова Г річкова

7. Вилучіть зайве слово із ряду спільнокореневих слів

- А подорожні Б дорога В подорож Г дорогий

8. У реченні «Ото, мабуть, булькне дуже!» вжито

- А звертання
- Б вставне слово
- В однорідні члени речення
- Г пряма мова

9. У реченні «У лузі, під гіллястим дубом, багато років жила криниця» виділене словосполучення є

- А означенням
- Б прикладкою
- В уточнювальним членом речення
- Г додатком

10. Ускладнене однорідними присудками речення

- А «Де ж воно все поділося?», — подумав дідусь.
- Б Не стало ні лугу, ні дуба, ні соловейка, ні криниці.
- В А що воно буде, як я візьму оцеї камінь і кину його в криницю!
- Г Засохла трава навколо криниці, і дуб засох, бо підземні струмки потекли кудись в інше місце.

МОРФОЛОГІЯ ТА ОРФОГРАФІЯ

§ 8. ПОНЯТТЯ ПРО ФОРМИ ДІЄСЛОВА. ДІЄПРИКМЕТНИК ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ДІЄСЛОВА

Вправа 42. Розгляньте таблицю і дайте відповіді на подані після неї запитання.

Форми дієслова

Форми дієслова	На які запитання відповідають	Як змінюються	Яким членом речення виступає
Неозначена	що робити? що зробити?	незмінна форма	будь-яким членом речення
Способові	що роблю? що робив? що буду робити? що робив би? що робить? і под.	за способами, часами, особами, числами, родами	присудком
Дієприкметник	який?	за родами, відмінками й числами	означенням, присудком
Форма на <i>-но, -то</i>	що зроблено?	незмінна форма	присудком
Дієприслівник	що роблячи? що зробивши?	незмінна форма	обставиною

1. Які форми дієслова незмінні?
2. Які форми дієслова можуть змінюватися за часами й особами?
3. Які форми дієслова можуть виступати присудками?
4. Які форми дієслова вживаються лише в ролі присудка?

Вправа 43. Дієслівні форми запишіть у п'ять груп: 1) неозначена форма; 2) способів; 3) дієприкметники; 4) форми на *-но, -то*; 5) дієприслівники.

Зразок.

Неозначена форма	Способові форми	Дієприкметники	Форми на <i>-но; -то</i>	Дієприслівники
радіти	посаджу	сяючий	відчинено	зупинивши

Міркувати, удосконалюйте, розколотий, зібрано, побачивши, підстрибувати, смеркає, позеленілий, перекрито, роздумуючи, жили б, працювати, посивілий, зроблено, оглядаючи.

Вправа 44. Порівняйте слова, подані парами. До яких частин мови вони належать? Яка між ними різниця?

Хвилюватися – хвилювання, чекати – чекання, бажати – бажання, блискати – блиск, стукати – стукіт, зеленіти – зелений, затихнути – тихий, розм'якнути – м'який, порозумнішати – розумний, кричати – крикливий.

Вправа 45. Прочитайте текст уголос. Спишіть, зазначаючи в дужках запитання, на які відповідають форми дієслова. Підкресліть члени речення. З'ясуйте синтаксичну роль форм дієслова.

Зразок. Рушники подавали (способова форма, що робили?) і брали (способова форма, що робили?), йдучи (дієприслівник, що роблячи?) у свати.

Вишиваним (дієприкметник, яким?) рушником батьки пов'язували молодих.

І сучасну, і традиційну оселю на Україні важко уявити без рушників. Тчуть їх і вишивають досі. Вишивка – поширений вид декоративно-прикладного мистецтва. Зображуючи малюнок, майстрині користувалися бавовняними нитками, а також бісером, перлами, коштовним камінням. Зразки найдавнішої вишивки збережено лише за кілька останніх років (*З журналу*).

Вправа 46. I. Поряд із неозначеною запишіть усі можливі інші форми дієслів.

Зразок. Прибирати, прибирають, прибрана, прибрано, прибираючи.

Виткати, вишивати, одягати, прикрашати, навчати.

II. Із двома-трьома формами дієслів складіть словосполучення, уведіть їх у речення.

Зразок. Прибрана хата, вишиваний рушник.

Ознакою охайності, працьовитості кожної господині є **прибрана хата** і **вишиваний рушник** на стіні.

Вправа 47. I. Виразно прочитайте уривок з вірша Василя Симоненка. Які почуття він у вас викликає?

Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
виростуть з тобою приспані тривоги...

Можеш вибрати друзів і дружину,
вибрати не можна тільки Батьківщину.

II. Розгляньте малюнок. Вдумайтеся в будову слова «дієприкметник». Як воно утворилося? Пригадайте, що таке дієприкметник. Яке визначення ви давали на уроках угорської мови? Перекладіть його українською мовою.

III. Знайдіть в уривку з вірша дієприкметник. Доведіть своє твердження. Зверте свої міркування з таблицею. Випишіть речення з дієприкметником.

Слово *приспані* вказує на ознаку предмета (*тривоги*) за дією (такі, що приспали), відповідає на запитання *які?*, має час (минулий), змінюється за родами (*приспаний, приспана*), числами (*приспана, приспані*), відмінками (*приспаного, приспаному, приспаним*), у реченні виконує роль другорядного члена – означення. Це – **дієприкметник**.

Дієприкметник – це особлива форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією або станом і має граматичні особливості дієслова і прикметника.

Вправа 48. Розгляньте таблицю. Розкажіть про ознаки дієслова і прикметника, характерні для дієприкметника. Наведіть власні приклади.

ДІЄ + ПРИКМЕТНИК поєднує ознаки	
дієслова	прикметника
вид доконаний або недоконаний <i>стертий</i> (док.), <i>тертий</i> (недок.)	вказує на ознаку предмета, відповідає на запитання який? яка? яке? які? <i>битий, бита, бите, биті</i>
час теперішній або минулий (лише два часи): <i>перемагаючий</i> (теп. ч.), <i>зарослий</i> (мин. ч.)	узгоджується з іменником (займенником) <i>наповнена діжка, вони наповнені</i>
буває активного і пасивного стану <i>ведучий, проведений</i>	змінюється за родами, числами, відмінками <i>збережена традиція, збереженої традиції, збережені традиції, збережений звичай</i>
може мати залежні слова (іменник, займенник, прислівник) <i>закінчена ними недавно (робота)</i>	у реченні виступає означенням , частиною іменного присудка <i>Цей звичай збережений лише в гуцулів. Вишита сорочка їй сподобалась.</i>

Вправа 49. Згрупуйте словосполучення у дві колонки: а) прикметник + іменник; б) дієприкметник + іменник. Доведіть правильність виконання.

Зразок.

Прикметник + іменник	Дієприкметник + іменник
<i>Солона капуста</i>	<i>Посолена капуста</i>

Жовте листя, пожовтіле листя; освітлений обрій, світлий обрій; печальний погляд, запечалений погляд; зеленіюча трава, зелена трава; освітлена кімната, світла кімната; біла стеля, побілена стеля; передплатне видання, передплачений журнал.

Дієприкметники вказують на ознаку за дією, прикметники – на постійну ознаку.

Порівняйте приклади

Форма дієслова	Дієприкметник	Прикметник
<i>зірвавши</i>	<i>зірваний</i>	<i>кленовий</i>
<i>падає</i>	<i>падаючий</i>	<i>лапаний</i>
<i>пожовтіти</i>	<i>пожовтілий</i>	<i>жовтий</i>

1. Хвили *підхопили* шлюпку, і вона вилетіла в море. – *Підхоплена* хвилями шлюпка вилетіла в море (*М. Трублаїні*). 2. Надвечір помітили на горизонті корабель, який ледь *бовванів*. – Надвечір помітили на обрії ледь *бовваніючий* корабель (*Олесь Гончар*). 3. Акації стояли у цвіту, безліч білих китиць *заквітчали* їх. – Акації стояли у цвіту, *заквітчані* безліччю білих китиць (*І. Нечуй-Левицький*).

Вправа 50. I. Утворіть від дієслів дієприкметники.

Зразок. Чарувати – чаруючий, завітчати – завітчаний.

Співати, бажати, виконати, писати.

II. Із двома-трьома дієприкметниками складіть словосполучення, уведіть їх у речення і запишіть.

Зразок. Заквітчаний край. Я йду **заквітчаним** рідним **краєм**, де уперше побачила сліпучу синь неба і золоті розливи полів.

Дієприкметник – це особлива форма дієслова.

Дієприкметник називає водночас дію та ознаку предмета за цією дією і відповідає на запитання **який?**

Дієприкметники, як й інші дієслівні форми, мають вид, бувають перехідні чи неперехідні, а подібно до прикметників змінюються за родами, відмінками й числами.

Дієприкметник зберігає вид того дієслова, від якого він утворений: *Фарбувати* (недок. вид) – *фарбоване волосся*; *пофарбувати* (док. вид) – *пофарбоване волосся*.

Вправа 51. Розгляньте покинуту та зруйновану будівлю, опишіть її. Можете вживати дієприкметники *забутий, занедбаний, зруйнований, розвалений, розкиданий, повитий смутком, зігнутий, зарослий* тощо.

Вправа 52. Запам'ятайте стійкі порівняння та їх значення. Складіть з двома з них речення і запишіть їх.

Як намальований (вродливий); біжить, як посолений (дуже швидко біжить); став, як укопаний (нерухомо); бігає, як ошпарений (безладно, метушливо); опустив крила, як обскубана курка (втратив енергію, засмутився); як мішком прибитий (пришелепкуватий).

Вправа 53. Доберіть до слів синоніми і запишіть їх парами. Дієприкметники підкресліть.

Блискучий, занепокоєний, кипучий, мерзлий, стиглий, цвілий.

Синоніми: вируючий, яскравий, сліпучий, достиглий, заклопотаний, змерзлий, зацвілий, розбурханий, дорослий, дозрілий, стурбований, осліплюючий, сяючий, запліснявілий, задубілий.

Вправа 54. I. Від дієслів усно утворіть усі можливі дієприкметники.

Записувати, працювати, підрости, подарувати, розглянути, розглядати, будувати, шити, мити, заплести, з'їсти, перемогти.

II. Складіть три-чотири речення, використовуючи утворені дієприкметники.

Словник

дієприкметник – melléknévi igenév

дієприслівник – határozói igenév

бовваніти – dereng

кітиця – fűrt

метушливо – nyugtalanul

наречені – menyasszony és vőlegény

обскубаний – megtépett

охайність – tisztaság, takarosság

ошпарений – leforrázott

передплатний – előfizetéses

пришелепкуватий – bolond

сват – násznagy, nász

ткати (тчуть) – sző (vásznat)

чарувати – elbűvöl

Дієприкметник разом із залежними від нього словами становить **дієприкметниковий зворот**.

Іменник або займенник, від якого залежить дієприкметниковий зворот, називаємо **означуваним словом**.

Якщо дієприкметниковий зворот стоїть після означуваного слова, у вимові його виділяють інтонацією, а на письмі відокремлюють **комами**. Наприклад: *Вітрила, зафарбовані сонцем, схожі були на рожеві крила чайок (Петро Панч).*

Якщо дієприкметниковий зворот стоїть перед означуваним словом, то його не виділяють інтонаційно і не відокремлюють комою. Наприклад: *Освітлена місяцем шхуна стояла непорушно на водній поверхні (М. Трублаїні).*

У реченні дієприкметниковий зворот виступає означенням, його підкреслюємо хвилястою лінією: *Осі́ннє листя, змокле під дощем, світилося сумним світлом (Ірина Вільде).*

Розрізняйте **одиничні дієприкметники**, що входять до складу словосполучень «дієприкметник + іменник» і **комами** не відокремлюються, та **дієприкметникові звороти**. Наприклад: *Засніжені поля лежали довкола. – Поля, засніжені ще з осені, лежали довкола.*

Завжди виділяємо комами дієприкметникові звороти, які залежать від особових займенників. Наприклад: *Стомлені далекою дорогою, ми тільки на світанку добрали до села (М. Стельмах).*

Вправа 55. Порівняйте варіанти речень і сформулюйте висновок про те, коли дієприкметниковий зворот виділяємо з обох боків комами (означуване слово, якого стосується дієприкметниковий зворот, виділене жирним шрифтом).

1. Луг, орошений дощем, сясє-миготить огнем (Уляна Кравченко). – Орошений дощем **луг** сясє-миготить огнем. 2. Люблю луг, сонцем опромінений (Уляна Кравченко). – Люблю сонцем опромінений **луг**. 3. Високий **берег**, оповитий прозорим туманом, мрів у далечині (І. Нечуй-Левицький). – Оповитий прозорим туманом високий **берег** мрів у далечині.

Вправа 56. I. Запам'ятайте стійкі словосполучення та їх значення. З двома із них складіть речення.

Побудований на піску (побудований на ненадійній основі); підризаний на пні (підірваний, знищений у своїй основі); втоптаний у багнюку (зганьблений); піднятий на котурни (безпідставно звеличений); замкнений у собі (відлюдкуватий, мовчазний); втрачений шанс (невикористані можливості); скупаний у любистку (дуже вродлива людина).

II. Виконайте тестове завдання.

Установіть відповідність між виділеними словами в реченні й частиною мови (цифра позначає наступне слово).

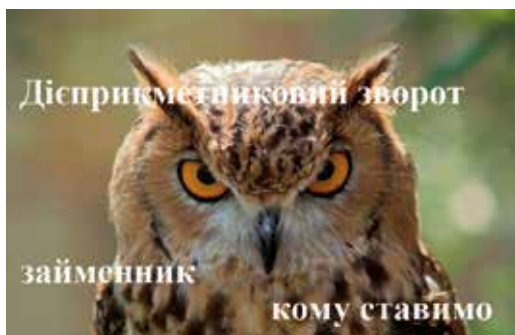
У (1)хвойному лісі, (2)затіненому зеленими кронами (3)дерев, весна (4)починається пізніше.

- А іменник
- Б прикметник
- В прислівник
- Г дієприкметник (форма дієслова)
- Д дієслово

Дієприкметниковий зворот ускладнює просте речення.

Вправа 57. Розгляньте малюнок-підказку та поясніть його. Спишіть, розставляючи розділові знаки та підкреслюючи дієприкметникові звороти. Вірте написане з сусідом чи сусідкою. виправте, якщо є, помилки.

Люди обдаровані природою не обмежуються одним видом творчості – їхній талант проявляється буквально у всьому. Ілюстровані Катериною Білокур книжки збагачують дитячу уяву неповторними образами. На одній з картин бачимо в оточенні квітів дві берізоньки огорнуті вечірньою млою. Синя холодна

гама картини створює ілюзію сповненої романтики української ночі (З журналу).

Вимовляйте правильно:

вірші, віршовий,
вітчим, гальма

Вправа 58. З'ясуйте, у яких реченнях попередньої вправи дієприкметниковий зворот не виділяємо. Чому? Перебудуйте ці речення, поставивши означуване слово перед дієприкметниковим зворотом. Запишіть його. Як зміняться інтонація та розділові знаки?

Не виділяємо комами дієприкметник, що виступає присудком.

яким він є?

Наприклад: *Мій перший вірш написаний в окопі* (Л. Костенко).

Вправа 59. Замініть виділені частини складних речень дієприкметниковими зворотами. Перероблені речення запишіть, вставляючи пропущені букви.

Зразок. Вербові гілки, що **колись були густо повтикані в землю**, стали високими вербами (*І. Нечуй-Левицький*). – Вербові гілки, колись густо повтикані в землю, стали високими вербами.

1. Села, **які неначе хтось бе..ладно ро..кидав на протилежних берегах**, уже ледь бовваніють між пологими горбами. 2. Обабіч шляху л..жали осін..і поля, **що були перекраєні вузькими довгими нивами**. 3. Річка, **яку освітлює місяць**, на пів світу світиться своїми ст..повими берегами. 4. Рясно зацвів молоденький сад, **який років п'ять – шість тому посадили випускники**. 5. Боляче було д..витися на поля, **які геть понищила ст..хія** (*За творами Олесь Гончара*).

Дієприкметник разом із залежними словами називаємо **дієприкметниковим зворотом**.

Якщо дієприкметниковий зворот стоїть після означуваного слова, то його виділяємо з обох боків комами.

Якщо дієприкметник виступає присудком, тоді дієприкметниковий зворот не виділяємо комами (між групою підмета та групою присудка кому не ставимо).

Вправа 60. Прочитайте речення мовчки. Спишіть їх. Визначте дієприкметникові звороти й означувані слова, підкресліть їх. Поясніть розділові знаки.

1. У хвойному лісі, затіненому зеленими кронами дерев, весна починається пізніше. 2. Над землею, вкритою перепрілим торішнім листям, вже піднялися ранні квіти. 3. Виводять пташенят повзики здебільшого в душлах, видовбаних строкатими дятлами на свій зріст. 4. Теплий літній вечір на Дніпрі. За темною лінією високого правого берега, вкритого густим зеленим лісом, поволі розтанув розпечений сонячний диск (*За творами В. Пархоменка*).

багно́ка, багно́ – sár
 буквально – itt: szinte
 оро́шений – öntözött
 перекра́яний – itt: átszelt

перепрі́лий – átrothadt
 по́взик – csuszka (madár)
 строкáтий – szines
 шху́на – kétárbócos vitorlás (hajó)

§ 10. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. УСНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

Вправа 61. I. Послухайте текст.

II. Ознайомтеся з порадами щодо правильного читання тексту. Підготуйтеся до читання вголос. Перед читанням потрібно визначити, в якому темпі і з якою інтонацією слід читати текст, де змінити інтонацію, які слова виділяти логічним наголосом. Дотримуючись вимог, прочитайте виразно текст. Усно придумайте йому назву та перекажіть його.

В основу життя закладена любов. Частіше промовляйте: «Що я можу зробити для тебе?» Але дуже часто доводиться чути: «Що ти зробиш для мене?»

Любов за своєю суттю потребує від людини розкриття найкращих рис: доброти, співчуття, життєрадісності. А також постійного прагнення до досконалості.

Що більше будеш віддавати душевного тепла іншим, то швидше воно повернеться. У житті трапляються найрізноманітніші ситуації. І від того, хто буде поруч, залежить щастя людини. Адже є люди, які дивляться – і не бачать, слухають – і не чувають. Але найбільше тих, до кого можна звернутися зі своїм болем, прикрощами, як до лікаря, бо знаєш, що тебе почують, вислухають з добросердною увагою. Такі люди не здатні кривити душею,

бо завжди в цій душі чисто й святково. Французька письменниця Ельза Тріоле писала: «Нема нічого дорожчого від людського тепла».

Любов'ю здатні поділитися тільки оригінальні особистості, у яких до всього буденного нестандартний підхід. А духовний світ цих людей багатий та яскравий. Пригадаймо видатні постаті в українській літературі: Григорій Сковорода, Юрій Яновський, Остап Вишня, Олександр Довженко. Чому відзначають не лише талант, а й людяність цих письменників? Тому, що природне обдарування у них тісно пов'язане з любов'ю до людей.

Будьте уважними одне до одного, знаходьте в тих, хто поруч з вами, душі прекрасні поривання, цінуюте людей, які здатні віддавати тепло своїх сердець іншим, адже життя радісно цвіте під зливою тепла.

Розвивайте у себе талант – бути людиною (За матеріалами сайту <https://ukrtvory.ru/publicistichnij-tvir>).

Вправа 62. Підшукайте текст публіцистичного стилю в інтернеті чи газеті і, дотримуючись вимог до читання, прочитайте його однокласникам та однокласницям. Поясніть, чому ви обрали саме цей текст.

СЛОВНИК

добросердний – jószívű
досконалість – tökéletesség
поривання – törekvés

прагнення – törekvés
прикрощі – szomorúság
співчуття – együttérzés

§ 11. ВІДМІНЮВАННЯ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ

Дієприкметники, як і прикметники, змінюються за родами (в однині), числами й відмінками. Вони мають такі закінчення, як і прикметники: *синього/синючого неба; (на) синьому/синючому небі.*

Вправа 63. Розгляньте таблицю і дайте відповіді на запитання.

Відмінювання дієприкметників

Від-мінки	Однина		Множина
	Чоловічий і середній рід	Жіночий рід	
Н.	зароблен-ий стаж зроблен-е добро	зароблен-а гривня	зароблен-і гроші
Р.	зароблен-ого стажу зроблен-ого добра	зароблен-ої гривні	зароблен-их грошей
Д.	зароблен-ому стажу зроблен-ому добру	зароблен-ій гривні	зароблен-им грошам
Зн.	зароблен-ий стаж зроблен-е добро	зароблен-у гривню	зароблен-і гроші
Ор.	зароблен-им стажем зроблен-им добром	зароблен-ою гривнею	зароблен-ими гроши́ма/ грішми
М.	(на) зароблен-ому стажі (на) зроблен-ому добрі	(на) зароблен-ій гривні	(на) зароблен-их грошах

1. Як визначають відмінкове закінчення дієприкметників?
2. У яких відмінках відрізняються закінчення дієприкметників чоловічого і середнього роду?
3. Коли дієприкметники чоловічого і середнього роду та дієприкметники, що вживаються у знахідному відмінку множини, набувають форми називного відмінка, а коли – родового?
4. У якому відмінку в дієприкметниках чоловічого і середнього роду в закінченні з'являється буква *і*?

Щоб визначити відмінкове закінчення дієприкметника, треба знати **рід, число і відмінок іменника**, від якого залежить дієприкметник. За ним визначають **рід, число і відмінок дієприкметника**: *з новоприбулим пасажиром* (Ор. в.); *над розквітлою трояндою* (Ор. в.); *посеред висохлого озера* (Р. в.).

Вправа 64. Користуючись таблицею як зразком, провідмініайте словосполучення. Позначте і зіставте відмінкові закінчення дієприкметників і прикметників, зробіть висновок. Поясніть орфограму.

1. Усміхнена маленька дитина.
2. Розпущене довге волосся.
3. Розквітлий білий бузок.

Вправа 65. Випишіть у першу колонку словосполучення, де в закінченнях дієприкметників і прикметників вставлено пропущену букву *і*, у другу – де вставлено букву *и*. Звірте написане з сусідом чи сусідкою. Виправте, якщо є, помилки.

Зразок.

Невмираючій силі	Очищуючий пристрій
------------------	--------------------

Знаюч..й людині, (у) темніюч..й прірві, знеболююч..й засіб, біліюч..х стін, тремтяч.. руки, повзуч..й гадюці, (по) ґрунтов..й дорозі, чорніюч..ми силуетами, (у) кипляч..й смолі, (у) стояч..й воді, згасаюч..й день, колюч..м дротом.

Вправа 66. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви і ставлячи подані в дужках дієприкметники в потрібному відмінку. Визначте число, рід (в однині) та відмінок дієприкметників.

Зразок. На долині, (вкритий) з...л...ним житом, ч...рвоніла якась велика квітка. – На долині, **вкритій** зеленим житом, червоніла якась велика квітка.

Вкритій – дієприкм., одн., жін. р., М. в.

1. Стоят.. (замислений) дуби над т..хою водою (*В. Сосюра*).
2. Небо ч...рвоніло й жовтіло, ніби (облитий) золотом, (обсипаний) жаром

(І. Нечуй-Левицький). 3. Виноград горів між маслинами, як (вставлений) в пояс дорогоці(н,нн)е камі(н, нн)я (М. Коцюбинський). 4. Небо ясніло, (прострілений) оста(н,нн)іми пром..нями сонця (Р. Іванчук).

Вправа 67. Запам'ятайте стійкі звороти. З двома з них складіть речення.

Лежачий хліб (легко здобутий прожиток); пахне смаленим (загрожує небезпека); підскачів, як ужалений (різко схопився); мовби хтось кинув гарячого приску на когось (хтось відчув сильне збентеження); сидіти на порохівій бочці (перебувати під загрозою небезпеки).

Дієприкметники відмінюємо за відмінками, родами й числами так само, як і прикметники, вони мають такі самі закінчення, як **прикметники твердої групи**.

Вправа 68. I. Запишіть словосполучення, ставлячи слова, що в дужках, у потрібній формі.

На (намальований) полотні, на (відцвілий) куці, (звільнений) праці, на (зігрітий) землі, над (синіючий) долом, у (виконуваний) завданні, під (розвантажений) машиною, (посаджений) дерево, до (скошений) луків.

II. Визначте рід, число й відмінок дієприкметників. Виділіть закінчення. Два словосполучення уведіть у речення.

Словник

масліни – olívabogyó
прожіток – megélhetés
розквітлий – kinyílt

тремтячий – remegő
ужалений – megcsípett
усміхнений – mosolygós

§ 12. АКТИВНІ Й ПАСИВНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ. ТВОРЕННЯ АКТИВНИХ І ПАСИВНИХ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ

Вправа 69. I. Виразно прочитайте вірш Максима Рильського. Визначте головну думку, використавши слова вірша. Поділіться своїми враженнями від прочитаного.

Як не любити любов'ю наснажених,
мудрістю сповнених книг,
троп невідомих, дерзань ще не зважених
і небосхилів нових?

II. Випишіть із вірша дієприкметники. Визначте, як відбувається позначувана ними дія: за участю самого предмета чи під впливом іншого предмета. Зробіть висновок, що таке **стан дієприкметника**. Звірте свої міркування з таблицею.

Вимовляйте правильно:
 гляда́ч, гороши́на, граблі́, гурто́житок,
 дані́на, да́но, дециме́тр, де-ю́ре

У текстах різних стилів мовлення використовуємо дієприкметники активного й пасивного стану.

Активні дієприкметники називають ознаку предмета, зумовлену дією того самого предмета. Наприклад: *тремтячий голос* (голос тремтить), *принишклий малюк* (малюк принишк), *лежачий камінь* (камінь лежить), *погасле вогнище* (вогнище погасло).

Пасивні дієприкметники називають ознаку предмета, зумовлену дією на нього іншого предмета. Наприклад: *покинуте птахами гніздо* (птахи покинули гніздо), *скошена трава* (хтось скошив траву), *кинутий камінь* (хтось кинув камінь), *погашене вогнище* (хтось погасив вогнище).

Вправа 70. Розгляньте малюнок-підказку, поясніть його. В усіх поданих словосполученнях дієприкметники активні. З'ясуйте, якого виду вони бувають і від яких дієслів утворені – перехідних чи неперехідних. Сформулюйте висновок про творення активних дієприкметників. Свій висновок звірте з таблицею до наступної вправи.

Мисляча людина (людина мислить); тремтячий голос (голос тремтить); палаюче вогнище (вогнище палає); порум'яніле обличчя (обличчя порум'яніло); зів'ялий листок (листок зів'яв); затихлий ліс (ліс затих).

Вправа 71. Розгляньте таблицю. Дослідіть особливості творення активних дієприкметників. Користуючись таблицею та поданим після неї матеріалом, розкажіть про активні дієприкметники, їх творення.

Активні дієприкметники теперішнього часу

Від перехідних і неперехідних дієслів недоконаного виду	Дієслово (основа теперішнього часу)	+ суфікси -уч- -юч-, -ач-, -яч-:
	<i>тремт-ять</i>	<i>тремтячий</i> (лист)
Не утворюються дієприкметники від дієслів на -ся: <i>той, що розвивається, той, хто навчається.</i>		

Активні дієприкметники минулого часу

Лише від неперехідних дієслів доконаного виду	Дієслово (основа інфінітива)	+ суфікс -л-
	<i>посиві-ти</i>	<i>посивілий</i> (чоловік)
-ш-, -вш- збереглися лише в кількох давніх словах на зразок <i>перемігший</i> .		

Активні дієприкметники недоконаного виду творимо від основ перехідних дієслів (рідше неперехідних) теперішнього часу за допомогою суфіксів **-уч- (-юч-), -ач- (-яч-)**. Наприклад: *працюють – працюючий, сплять – сплячий*.

Активні дієприкметники доконаного виду творимо від основ неозначеної форми неперехідних дієслів за допомогою суфікса **-л-**. Наприклад: *потеміти – потемнілий*.

Активні дієприкметники мають форми теперішнього часу недоконаного виду та минулого часу доконаного виду.

Вправа 72. Розгляньте малюнок-підказку, поясніть його. Розгляньте словосполучення з пасивними дієприкметниками і сформулюйте висновки про їх творення і значення.

Умитий хлопчик (хтось умив хлопчика і хлопчик умився сам); відірваний листок (хтось відірвав листок і листок відірвався сам); відчинені двері (хтось відчинив двері і двері відчинилися самі); залежана солома (солома залежалася).

Вправа 73. Розгляньте таблицю. Дослідіть особливості творення пасивних дієприкметників. Користуючись таблицею, розкажіть про пасивні дієприкметники, їх творення.

Пасивні дієприкметники творимо від перехідних дієслів, вони мають лише форми минулого часу доконаного та недоконаного виду.

Пасивні дієприкметники творимо від основи неозначеної форми перехідних дієслів за допомогою суфіксів **-н-, -ен- (-ен-), -т-**. Наприклад: *написати – написаний, варити – варений, колоти – колений*.

У суфіксах дієприкметників буква **н** не подвоюється.

Пасивні дієприкметники можуть називати ознаку предмета, зумовлену також зворотною дією того самого предмета.

Вправа 74. Випишіть у дві колонки словосполучення з дієприкметниками:
а) активними; б) пасивними. Замість крапок уставте пропущені букви. Поясніть, якими правилами ви керувалися під час виконання завдання.

Зразок.

Активні дієприкметники	Пасивні дієприкметники
Зеленіючий очерет	Прочитана книжка

Усміхнене обличч..я, обране к..рівництво, чаруюча м..лодія, покручене корін..я, граюч..й промінь, посивіле волос..я.

Вправа 75. I. Спишіть текст, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть активні дієприкметники однією лінією, а пасивні – двома. Визначте, якими ознаками відрізняються активні дієприкметники від пасивних.

СОНЦЕПОКЛОННИКИ

Цвітуть соняшники. Озвучені бджолами вони схожі на круглі кобзи піднесені над землею на високих жовтих стеблах. Тіло кобз пахуче припорошене жовтим пилом поросле пелюстками. Щось промовляє в них своєю незгасаючою посмішкою. Всі соняшники веселі, усміхнені, але водночас по-доброму замислені. Кожен сповнений якоїсь таємниці.

Коли заходить сонце, соняшники стають засмучені. Стоять вони в змовкаючому гудінні бджіл. У заглибленому думанні вони зовсім інші, ніби спохмурнілі (Є. Гуцало).

II. Усно поясніть розділові знаки, ужиті в тексті.

III. Виконайте тестові завдання.

1. Порушено чергування у – в в реченні

- А Всі соняшники веселі, усміхнені...
- Б Стоять вони в змовкаючому гудінні бджіл.
- В У заглибленому думанні вони зовсім інші, ніби спохмурнілі.
- Г Щось промовляє в них своєю незгасаючою посмішкою.

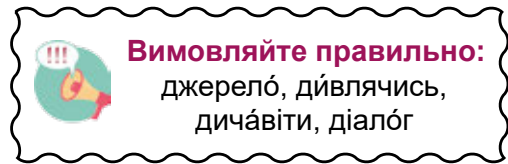
2. У реченні *Кожен сповнений якоїсь таємниці* виділене слово виступає

- А підметом
- Б присудком
- В означенням
- Г обставиною

3. Установіть відповідність між виділеними словами й частинами мови (цифра позначає наступне слово).

(1)Озвучені бджолами, (2)вони схожі на (3)круглі кобзи, піднесені (4)над землею на високих жовтих стеблах.

- А іменник
- Б займенник
- В прикметник
- Г дієприкметник
- Д прийменник

Вправа 76. Перекладіть українською мовою дієприкметники. Визначте їх стан. З трьома дієприкметниками складіть речення.

Megzöndült (mezó), terített (asztal), írott (szöveg), megőszült (haj), lehunyt (szem), megoldott (probléma), megírt (levél), fáradt (ember).

Вправа 77. Семикласники склали словосполучення з активними дієприкметниками недоконаного виду. Учениця записала в зошиті такі сполучення слів: *летючий корабель, гримуча змія, скрипуча підлога*. Якої помилки припустилася семикласниця? Утворіть дієприкметники від дієслів *літати, гриміти, скрипити*.

Слова типу *гримучий, скрипучий, летючий* до дієприкметників не належать. Може здатися, що, скажімо, слово *гримучий* – це дієприкметник. Але дієслово *гриміти* належить до II дієвідміни (*гримлять*). Отже, дієприкметник від нього матиме форму *гримлячий* (із суфіксом *-яч-*), а не *гримучий*. Слово *гримучий* – прикметник.

Дієприкметників на *-уч-* (*-юч-*), *-ач-* (*-яч-*) в українській мові небагато. Під впливом розмовного мовлення вони замінюються описовими формами з дієсловами: *працююча жінка* – *жінка, яка працює*; *танцюючі пари* – *пари, які танцюють*.

Вправа 78. Відредагуйте речення і запишіть.

Зразок. Забувшого ключі в їдальні школи просимо звернутися до учительської. – *Того, хто забув ключі в їдальні школи, просимо звернутися до учительської.*

1. Хлопчик розповів про своїх родичів, мешкаючих на Полтавщині. 2. Мій брат, закінчивши цього року одинадцятий клас, готується до вступу в університет. 3. Усі вітали усміхаючогося переможця.

Вправа 79. Запам'ятайте крилаті вислови та їх походження.

Слава тобі, кесарю, приречені на смерть вітають тебе (такими словами раби-гладіатори, ідучи на смерть, вітали римського імператора). Прикутий Прометей (за грецькою міфологією, боги прикували до скелі Прометея й прирекли на вічні муки за те, що він дав людям вогонь). Обітована земля (цей біблійний вислів означає багатий і щедрий омріяний край). Увінчаний лаврами (стародавні греки увінчували вінками з лаврових гілок переможців-лауреатів).

Вправа 80. Прочитайте прислів'я. Знайдіть пасивні дієприкметники, визначте їх вид, рід, відмінок та число і поясніть, як вони утворилися.

1. Написаного і сокирою не вирубаєш. 2. Дарованому коневі в зуби не заглядають. 3. Правда Сидорова – киселем млинці помазані, на паркані сушаться. 4. Ти йому стрижене, а він тобі кошене. 5. За одного битого двох небитих дають.

Вправа 81. Побудуйте речення за зразком. Визначте активні й пасивні дієприкметники. Назвіть їх вид і час.

Зразок. Промінь, що грає вгорі. – Граючий угорі промінь.

1. Картина, яку намалював художник. 2. Села, що потопають у садах. 3. Соняшник, що дозрів. 4. Сонце, що сідає. 5. Спів солов'я, що чарує. 6. Землі, які зросили.

Словник

троп – trópus (iróí)
гримучий – csörgő
дерзання – merészség
дозріти – érik
кóбза – koboz

лáври – babérok
насна́жений – itt: ihletett
потопа́ти – itt: borít
прини́шклий – visszafogott
сонцепокло́нник – napimádó

§ 13. ПРАВОПИС ГОЛОСНИХ І ПРИГОЛОСНИХ У СУФІКСАХ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ

Вправа 82. Прочитайте поетичні рядки вголос. Як розумієте слова Наталії Білоцерківець? Випишіть дієприкметники, визначте їх рід, число, відмінок.

Купана-цілована хвилями Дніпровими,
люблена-голублена сивими дібровами,
з колоска пахущого, з кореня цілющого,
із усмішки і сльози, сонця, вітру і грози
наша мова.

Суфікси **-уч-, -ач-** пишемо в дієприкметниках активного стану теперішнього часу, утворених від основ, які закінчуються твердим приголосним, дієслів I та II дієвідмін. Наприклад: *ріжуть* – *ріж-уч-ий*, *лежать* – *леж-ач-ий*.

Суфікси **-юч-, -яч-** пишемо в дієприкметниках активного стану теперішнього часу, утворених від основ, які закінчуються м'яким приголосним. Наприклад: *читають* – *чита-юч-ий*, *стоять* – *сто-яч-ий*.

У дієприкметниках активного стану минулого часу, які утворені від основи неозначеної форми неперехідних дієслів з суфіксом **-ну-**, цей суфікс випадає. Наприклад: *засохнути* – *засохлий*.

Вправа 83. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви. Від поданих у дужках дієслів утворіть дієприкметники активного стану. Позначте суфікси.

1. Здал..ка долітають (завмирають) гуки музики (*І. Нечуй-Левицький*). 2. Потонули всі вогні в сиве мар..во (тремтять) (*Л. Горлач*). 3. Д..нь і ніч повз наш будинок кот..ться залізна орда (ревуть) машин (*П. Загребельний*). 4. Прокотився грім з розгоном, грають блискавок шаблі, пахне морем і озоном від (пр..тихнути) з..млі (*З творів М. Рильського*).

Суфікс **-ен-** пишемо в дієприкметниках пасивного стану минулого часу, утворених від основ інфінітива з **кінцевим приголосним**, а також на **-и-, -і-**, які випадають. Наприклад: *варити* – *вар-ен-ий*, *смажити* – *смаж-ен-ий*.

Суфікс **-ен-** властивий дієприкметникам пасивного стану минулого часу, утворених від основ інфінітива з кінцевою буквою **-ї- (й+і)**, де **і** випадає. Наприклад: *загоїти* – *заго-ен-ий*, *заклеїти* – *закле-ен-ий*.

При творенні дієприкметників за допомогою суфікса **-ен-** в кінцевих приголосних основи інфінітива дієслів відбувається чергування.

Вправа 84. Прочитайте речення вголос. Випишіть дієприкметники. Позначте чергування приголосних звуків, що відбулося при творенні пасивних дієприкметників.

Зразок. Скривджений – скривдити ([д]//[дж]).

1. І от ростуть за нашої доби в добу колишню саджені дуби, розкрилюються вітами широко, лапатим листям юне тішать око (*М. Риль-*

ський). 2. А в мене душа, як в негоду, тріпоче, – навів скаламучені води її (Олександр Олесь). 3. Струшене вітром яблуко лунко гупнуло в траву (Ю. Збанацький). 4. Розбуджений пташиним співом, ліс стрепенувся (М. Коцюбинський). 5. Хлопець, захоплений новими ідеями, здається, нікого навколо не помічав (В. Підмогильний).

Вправа 85. Використовуючи таблицю, розкажіть про зміни приголосних при творенні пасивних дієприкметників.

Кінцевий приголосний основи	Змінюється при творенні	Приклади
[з], [з]	[ж]	зберегти – збережений, вразити – вражений
[с]	[ш]	скосити – скошений
[д]	[дж]	посадити – посаджений
[к]	[ч]	спекти – спечений, затовкти – затовчений
[в]	[вл]	зловити – зловлений
[п]	[пл]	схопити – схоплений
[б]	[бл]	зробити – зроблений
[ф]	[фл]	розграфити – розграфлений
[м]	[мл]	зломити – зломлений

За допомогою суфікса **-т-** утворюємо пасивні дієприкметники від односкладових дієслівних основ на **-и, -і, -у, -я** (після шиплячих **-а**), **-ер**. Наприклад: бити – би-**т-ий**, гріти – грі-**т-ий**, взути – взу-**т-ий**, взяти – взя-**т-ий**, жати – жа-**т-ий**, терти – тер-**т-ий**.

Від дієслів із суфіксом **-ну-**, із звукосполученням **-оло-** утворюємо паралельні форми дієприкметників із суфіксами **-ен-**, **-т-**. Наприклад: колоти – кол-**ен-ий** – коло-**т-ий**;
кинути – кин-**ен-ий** – кину-**т-ий**.

Вправа 86. I. Утворіть дієприкметники активного стану теперішнього часу недоконаного виду (у формі чоловічого роду однини). Виділіть суфікси. З трьома утвореними дієприкметниками складіть речення.

Зразок. Виховують – виховуючий.

Наступають, керують, відцвітають, жовтіють, палають, досягають, працюють, відпочивають, думають.

II. Утворіть дієприкметники активного стану минулого часу доконаного виду (у формі чоловічого роду однини). Виділіть суфікси. З трьома утвореними дієприкметниками складіть речення.

Зразок. Засмагнути – засмаглий.

Почорніти, побіліти, помолодіти, змарніти, повеселіти, загоріти, заколоти, обгоріти, зарости.

III. Утворіть дієприкметники пасивного стану минулого часу доконаного і недоконаного виду. Виділіть суфікси. З трьома утвореними дієприкметниками складіть речення.

Зразок. Пестити – пещений (недок. в.); розпестити – розпещений (док. в.)

Писати, написати; робити, зробити; будувати, збудувати; рити, перерити; малювати, намалювати.

Вправа 87. I. Утворіть від дієслів дієприкметники пасивного стану минулого часу доконаного і недоконаного виду.

Писати, написати, прочитати, робити, зробити, **будувати**, збудувати, рити, перерити, бити, **розбити**, крити, **вкрити**, малювати, намалювати, мити, вимити.

II. Доберіть антоніми до виділених слів. Одну пару антонімів уведіть у речення.

Словник

голублений – babusgatott
змарніти – elsovad

пестити – kényeztet
скаламучений – zavaros

§ 14. ПРАВОПИС *Н* У ДІЄПРИКМЕТНИКАХ І *НН* У ПРИКМЕТНИКАХ ДІЄПРИКМЕТНИКОВОГО ПОХОДЖЕННЯ

Вправа 88. I. Виразно прочитайте вірш Максима Рильського уголос. Що ви знаєте про автора? Визначте головну думку, використавши слова вірша. Поділіться своїми враженнями від прочитаного.

ДОЩ

Благодатний, довгожданий,
дивним сяйвом осіяний,
золотий вечірній гість
впав бадьоро, свіжо, дзвінко
на закурені будинки
зголоднілих передмість.

II. Випишіть дієприкметники, розберіть їх за будовою. Які особливості правопису дієприкметників ви помітили?

III. З'ясуйте: слово **довгожданий** – прикметник чи дієприкметник. Свою думку обґрунтуйте.

У суфіксах дієприкметників завжди пишемо одну букву **н**. Наприклад: *пожсвавлений рух, засклена тераса*.

Інколи дієприкметники втрачають дієслівні ознаки (вид, перехідність) і переходять у прикметники. У суфіксах прикметників, утворених від відповідних дієприкметників (*варений, печений*), а також у прикметнику *довгожданий* не подвоюємо **н**.

Вправа 89. I. Виразно прочитайте уривок тексту. Випишіть речення з дієприкметниками, уставляючи замість крапок пропущені букви. Доведіть правильність свого вибору.

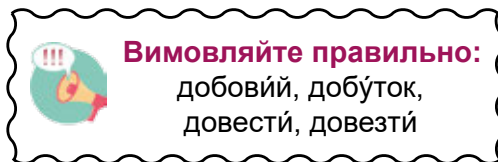
Літній дощ – довгоочікуване і неймовірно приємне явище для змуче..их спекою лісів і полів, запороше..их вулиць і будинків. Галасливий літній дощ раптовий і підступний, але його уявна суворість миттєво тане, віддаючи цілющу вологу всім, хто її жадає. *Щедрим стає літній дощ для засія..их полів*. Серце радіє струнким хлібам, рясно зрошува..им струменями лагідного літнього дощичку.

II. Виконайте тестове завдання.

Установіть відповідність між виділеними словами й частинами мови (цифра позначає наступне слово).

(1)*Галасливий* літній дощ раптовий і підступний, але (2)*його* уявна суворість миттєво тане, віддаючи цілющу (3)*вологу* всім, хто її (4)*жадає*.

- А іменник
- Б прикметник
- В дієприкметник (форма дієслова)
- Г займенник
- Д дієслово

Вправа 90. Розгляньте таблиці. Дослідіть, у чому полягає відмінність між прикметником і дієприкметником.

Дієприкметники вказують на ознаку предмета за дією

Прикметники вказують на постійну ознаку

*охолоджений напій
побілена хата
занижені оцінки
вихований батьками
похилений на схід
відкритий недавно
печений на жару
варений у молоці*

*холодний напій
біла хата
низькі оцінки
вихований хлопець
похилене дерево
відкритий погляд
печена картопля
варене м'ясо*

Дієприкметники *просіяний через сито, битий дощами дах, підписаний, перекладений, спожитий, блискаючий, докладений, подвоєний*

Дієприкметники, що перейшли в прикметники: *сидяча робота, колючий дріт, спілий кавун, сіяне борошно, битий шлях*

Прикметники, утворені від дієслівних основ: *несказаний, невпинний, підписаний, посівний, подвійний, перекладений, докладний*

мають ознаки дієслів, виражають змінну ознаку (за дією)
варений, печений

виражають постійні ознаки, можуть змінювати наголос
варений, печений

мають суфікси прикметників

Вправа 91. I. Порівняйте пари словосполучень. Назвіть прикметники і дієприкметники. Поміркуйте, як можна відрізнити прикметники від дієприкметників, у яких завжди пишемо одну букву **н** (приклади читайте вголос).

Нескінчена розповідь – нескінченна розповідь, неказане слово – неказанне задоволення, неоцінені знання – неоціненні скарби, незлічені кошти – незліченні зорі, незнищені реліквії – незнищенні ідеали.

II. Спишіть, поставивши наголос. З'ясуйте, як наголошуються прикметники та дієприкметники.

Від дієприкметників слід відрізнити прикметники дієприкметникового походження з наголошеними суфіксами **-ánn-** (**-яnn-**), **-énn-** (**-енн-**). Прикметники дієприкметникового походження з префіксом **не-**, які мають наголошений суфікс, пишемо з **nn**. Наприклад: *нескінчénний, нездійснénний, нездолánnий*.

Дієприкметники – нескінчений, нездійснений, нездоланий
Прикметники – нескінченний, нездійснений, нездоланий

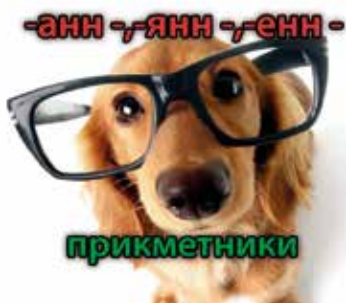
Вправа 92. I. Користуючись словами з довідки, замініть кожне з поданих словосполучень прикметником дієприкметникового походження. Позначте суфікси.

1. Який не можна збагнути, зрозуміти.
2. Який не може здійснитися.
3. Який не можна полічити.
4. Якого не можна знищити.
5. Який ніяк не скінчиться, дуже довго триває.
6. Якого не можна вблагати.
7. Якого важко або неможливо впізнати.

Довідка: невпізнаний, незбагнений, неблаганий, нескінченний, нездійснений, незнищений, незлічений.

II. Складіть з прикметниками три-чотири словосполучення. Запишіть їх.

Вправа 93. Використовуючи малюнок-підказку, запишіть подані словосполучення у дві колонки: а) з прикметниками; б) з дієприкметниками.

Широчén..а прірва, остан..я посмішка, здійснен..ий політ, числén..і звернення, переможен..ий у бою, виставлен..ий у саду, засипан..ий піском, нездолán..і народи, виплакан..і сльози, у ран..ьому віці, викраден..ий доказ, неказан..а премудрість, винайден..ий греками.

Ключ. З третіх букв іменників із записаних словосполучень складеться продовження вислову Бориса Олійника «Вірю в пам'ять ...».

Вправа 94. I. Інколи дієприкметники втрачають дієслівні ознаки (вид, перехідність) і переходять у прикметники. Порівняйте однозвучні прикметники та дієприкметники й поясніть: а) які з них називають ознаку, зумовлену дією, а які – постійну ознаку; б) які з них можна замінити дієсловом, а які – ні; в) які з них мають при собі залежні слова, а які не мають; г) чи завжди у них такий самий наголос.

Дієприкметники	Прикметники
вихований (ким?) батьками	вихований хлопець
похилене (куди?) на схід	похилене дерево
відкритий (коли?) недавно	відкритий погляд
пéчена (як?) на жару	печéна картопля
вáрене (у чому?) у молоці	варéне м'ясо

II. Деякі прикметники зовні нагадують активні дієприкметники. Насправді ж вони утворені інакше. Порівняйте прикметники з дієприкметниками й з'ясуйте, у чому полягає ця різниця.

3-тя особа множини	Дієприкметник	Прикметник
блискають	блискаючий	блискучий
киплять	киплячий	кипучий
плачуть	плачучий	плакучий
згнили	згнилий	гнилий
достигли	достиглий	стиглий

Вправа 95. Доведіть, що подані слова – прикметники, а не дієприкметники.

Чутливий, вирішальний, надувний, переможний, невмирущий, цілющий, палючий, летючий, скрипучий, мерзлий, зрілий, пухкий, нескінченний.

Вправа 96. Послухайте вірш Василя Симоненка, а потім прочитайте його вголос. Знайдіть у ньому всі слова, до яких можна застосувати правило про вживання **н** та **нн**. Усно поясніть їх написання.

Як хороше радіти без причини,
коли на місто сутінь опада
і чується, як тихо, безупинно
дзюрчить у стоках весняна вода.
І сну нема, і спокою немає,
і відчаю, і певності нема.
Тебе ж у далеч владно закликає
напоена надіями пітьма.
І хочеться всю землю обійняти
і йти шукать нечуваних пригод...
О, скільки музики натхненної багато
у шумі каламутних вод.

Дієприкметники називають ознаку, зумовлену дією, їх можна замінити дієсловом, при них бувають залежні слова. А подібні до них прикметники вказують на постійну ознаку, їх не можна замінити дієсловом, вони не мають при собі залежних слів. Іноді дієприкметники й однозвучні прикметники різняться наголосом.

Активні дієприкметники недоконаного виду творяться від форми 3-ї особи множини, і в них залежно від дієвідміни дієслова, вживаються суфікси **-уч-**, **-юч-** або **-ач-**, **-яч-** та відбувається чергування приголосних. А при творенні прикметників ці правила не діють.

Дієприкметники на **-лий** бувають лише доконаного виду. Інші слова на **-лий** – це прикметники.

Прикметники з префіксом **не-** та суфіксами **-енн(ий)**, **-анн(ий)**, що походять від пасивних дієприкметників, мають наголос на цих суфіксах і вказують на неможливість якоїсь дії. Подібні до них дієприкметники лише заперечують якусь ознаку, зумовлену дією.

Вправа 97. Запам'ятайте стійкі звороти та їх значення. Складіть з двома з них речення.

Ломитися у відкриті двері (доводити загальновідоме); із зав'язаними очима (бути необізнаним); при зачинених дверях (без допуску сторонніх); при битій дорозі (на місці великого руху); як заведений (невпинно, без угаву); як опшарений (дуже збуджений); відкрита душа (привітний, чуйний); зачароване коло (скрутне, безвихідне становище).

Вправа 98. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви. У виділених словах поставте наголос. Звірте написане з сусідом чи сусідкою по парті. Виправте, якщо є, помилки.

1. Диких орд **незліче..і** навали ро..трощили пращури мої (В. Сосюра). 2. Огні **незліче..і**, мов стрічки огненні, до моря ..пускаються з міста (Леся Українка). 3. На ..хилі гори залишилася **незрівня..а** ділянка землі (І. Нечуй-Левицький). 4. Народ буде вічне і величне, щось **незрівня..е** і потужно гарне (Леся Українка). 5. Багато слів написано пером, **не..каза..е** лишилось **не..каза..им** (Л. Костенко).

Словник

батьоро – vidáman

без угаву – szüntelenül

вблагати – kikönyörög

відчай – kétségbeesés

довгожданий – várva várt

закурений – itt: poros

незнищений – megsemmisíthetetlen

огненні – tűzes

передмістя – külváros

підступний – alattomos

скрутний – nehéz

спожитий – elfogyasztott

сутьні – alkonyat

цілющий – gyógyító

Вимовляйте правильно:

дóнька, дочкá, дрóва,
експéрт

§ 15. ПРАВОПИС НЕ З ДІЄПРИКМЕТНИКАМИ

Вправа 99. I. Прочитайте речення. Спишіть їх. Визначте, якими членами речення є дієприкметники та які з них мають залежні слова.

1. Біля току стояла *ненавантажена* машина. 2. Біля току стояла *недовантажена* машина. 3. Біля току стояла *ще не навантажена* зерном машина. 4. Машина *не навантажена*.

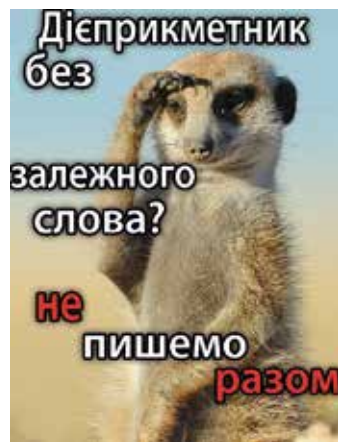
II. Сформулюйте висновок про написання дієприкметників. Зверте свої міркування з таблицею.

	Написання не з дієприкметниками	
	Разом	Окремо
	1. Якщо дієприкметник не має при собі залежних слів: <i>Він залишився непоміченим</i> . 2. Якщо дієприкметник утворений від дієслів, які пишемо з недо- разом: <i>недобудований, недоспіваний, недометений</i> .	1. Якщо заперечення підсилюється протиставленням: <i>Навкруги простяглися не збіднілі села, а багаті</i> . 2. Якщо дієприкметник має при собі залежне слово: <i>Не політій ніким квіти</i> . 3. Якщо дієприкметник виступає у ролі присудка: <i>Сад не посаджений</i> .

Вправа 100. Розгляньте малюнок-підказку. Доберіть до поданих слів синоніми й запишіть їх поряд. Дієприкметники з **не** підкресліть.

Безугавний, безпідставний, небачений, несподіваний, таємничий.

Синоніми: загадковий, небувалий, невиданий, невмовкаючий, невщухаючий, нежданий, незбагненний, необґрунтований, нерозгаданий, нестихаючий, нечуваний, раптовий, таємний.

Вправа 101. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Позначте в словах орфограму «**Не** з дієприкметниками». Зверте написане з сусідом чи сусідкою по парті. виправте, якщо є, помилки.

1. Через усю Вербівку стеляться сукупні **(не)**городжені тинами (*I. Нечуй-Левицький*). 2. На полях трава **(не)**кошена (*II. Воронько*). 3. Порожне **(не)**оране поле облягло їх з усіх

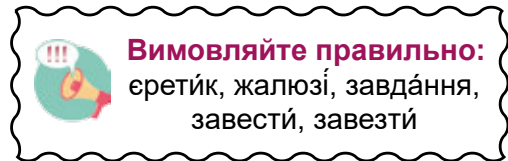
боків сірим своїм мовчанням. 4. Узяв грудочку землі, розім'яв між пальцями, наче намагався вилуцтити з неї глибокий, ніким (не) знайдений смисл (*Є. Гуцало*). 5. Вір (не)почутому, а баченому (*Народна творчість*).

II. Виконайте тестове завдання.

Установіть відповідність між виділеними словами й частинами мови (цифра позначає наступне слово).

(1)Через (2)уюсю (3)Вербівку стеляться сукупні городи та левади, (4)(не)огороджені тинами.

- А іменник
- Б прикметник
- В займенник
- Г дієприкметник
- Д прийменник

Вправа 102. Спишіть речення, замінюючи виділені слова дієприкметником з **не**. Чи змінився зміст речень? Чому?

1. Учитель уважно слухав відповідь, не робив ніяких **безпідставних** зауважень (*О. Донченко*). 2. **Голі** ще поля струменіли маревом (*Ю. Яновський*). 3. Хлопчака цей своїм характером подібний до **дикого** тигра (*В. Нестайко*). 4. Сила слова **таємнича** (*І. Вихованець*). 5. **Безперестанний** дощ лунко гупає у вікна (*Панас Мирний*). 6. Стомлений цілоденним блуканням олень спрагло припав до **чистого** джерела (*Іван Багряний*). 7. **Мокра** від дощу трава виблискувала на сонці.

Довідка: (не)обґрунтований, (не)розгаданий, (не)засіяний, (не)приборканий, (не)скаламучений, (не)вщухаючий, (не)висохлий.

Вправа 103. І. З дієприкметниками утворіть словосполучення, у яких **не** писали б разом і окремо. Запишіть їх.

Зразок. (Не)скошений – нескошена трава; не скошена косаркою трава; не скошена трава, а витоптана.

(Не)просіяний, (не)зібраний, (не)гріючий, (не)засіяний, (не)завершений.

II. З утвореними словосполученнями складіть речення.

Зразок. Легенький вітерець колише по той бік річки нескошені трави.

Вправа 104. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Поясніть правопис дієприкметників.

Az égő gyufa a papírt lángra lobbantja. A fa, a szén a tűzben elég, parázssá lesz, aztán elhamvad. A vas, az ólom, az arany, az ezüst a

melegtől meglágyúl, elveszti alakját. A víz a tüzet megfojtja, eloltja. De van valami, ami a tűznek is, a víznek is egyformán barátja. Ha a földből kibányászott sárga anyagot vízzel összekeverik, jól meggyúrnák, aztán tűzben kiégetik, az agyagot a tűz nem pusztítja el, a víz a tüzet nem oltja el. Agyag meg víz meg tűz: ezekből születik a cserép (*З підручника*).

Вправа 105. Запишіть словосполучення з дієприкметниками у дві колонки: а) ті, що пишемо з **не** разом; б) ті, що пишемо з **не** окремо.

(Не)допитий холодний чай; (не)скошене, а зірване зілля; емаль (не)пошкоджена; (не)заросле чисте озеро; (не)розбавлена рідина; міст (не)збудований; (не)розібраний намет; (не)відремонтований автомобіль; (не)написаний мною лист; (не)зібрані ще яблука.

Ключ. З перших букв іменників із записаних словосполучень складеться початок прислів'я: «...білий хліб дає».

Вправа 106. Виразно прочитайте речення. Спишіть їх. Поясніть правопис не з дієприкметниками.

1. Радуйся, ниво неполита! Радуйся, земле, не повитая квітчастим злаком! (*Т. Шевченко*). 2. Деякий час ми захоплено розглядаємо озеро з його багатством, з його неполоханим життям (*Олесь Гончар*). 3. Від лиману до самого обр'ю лежить рівний, ще не присмалений сонцем степ (*Д. Міщенко*). 4. Обабіч пропливали невизначні сіро-жовті поля, ззаду невибіленим полотном розгорталася дорога (*В. Кава*). 5. Скрізь милували око рослини, не розповсюджені в цій країні, а привезені (*Ю. Смолич*). 6. Недоплетений ятір висів у кутку на жердці (*Григорій Тютюнник*). 7. Слово не продане, але й не куповане (*Народна творчість*).

Словник

відобутий – kibányászott

вугілля – szén

емаль – zománc

жаріна – parázs

злаки – gabonafélék

лиман – torkolat

невщухаючий – hosszan tartó

нежданий – váratlan

незбагнений – érthetetlen

незнаний – ismeretlen

необґрунтований – indokolatlan

олово – ólom

повітий – borított

ста́не по́пелом – elhamvad

черепиця, глиняний по́суд – cserép

ятір – halászháló

§ 16. ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ НА **-НО**, **-ТО**

Вправа 107. I. Виразно прочитайте уривок з поезії Ліни Костенко. Визначте головну думку, використавши слова вірша. Поділіться своїми враженнями від прочитаного.

Хай буде все **небачене побачено**.
Хай буде все **пробачене пробачено**.
Хай буде вік **прожито**, як належить.
На жаль, від нас нічого не залежить.

II. Випишіть виділені слова, згрупувавши їх у дві колонки: а) пасивні дієприкметники; б) форми на **-но**, **-то**.

Зразок.

Дієприкметники	Форми на -но , -то
скошене	скошено

III. З'ясуйте, на які запитання відповідають виділені слова. Яким членом речення вони виступають? Поміркуйте, чому дієслівні форми на **-но**, **-то** називаємо безособовими.

В українській мові доволі часто використовуємо **безособові дієслівні форми на -но, -то**. Вони підкреслюють не саму дію, а її результат, і тому не пов'язуються безпосередньо з певною особою.

Безособова форма на **-но, -то** вживаємо, звичайно, у значенні «хтось щось зробив». Рідше цю форму вживаємо стосовно явищ природи. Наприклад: *В історичному музеї зібрано* [хтось зібрав] *багато експонатів* (М. Чабанівський). *Дощ без устанку лив осінь і літо; луки затоплено* [дощ затопив], *трави побито* [дощ побив] (П. Грабовський).

Безособові форми на **-но, -то** бувають **недоконаного і доконаного** виду: *писано* – *написано*; *шито* – *зшито*.

Вправа 108. Прочитайте речення мовчки. Випишіть безособові дієслівні форми на **-но, -то**, розберіть їх за будовою. Поміркуйте, як вони утворені.

1. На галявині вже збудовано хату, засаджено городець (*Леся Українка*). 2. Останній екзамен складено, школу закінчено (*О. Донченко*). 3. Закінчено жнива, останній сніп накошено пшениці (*А. Малишко*). 4. Шаблю було вибито з рук, але з серця не вибито духу волі й жаданої краси (*Леся Українка*). 5. Мою печаль розвіяно вітрами, мою тривогу замели сніги (*П. Сердюк*).

Безособові дієслівні форми на -но, -то утворюються від пасивних дієприкметників шляхом заміни закінчення на суфікс **-о**: *пробачений* – *пробачено*, *закритий* – *закрито*. Ці форми повністю зберігають правопис дієприкметників, від яких вони утворені: *зачинений* – *зачинено*, *в'їжджений* – *в'їжджено*.

Безособові дієслівні форми на -но, -то завжди виконують роль головного члена (присудка) в односкладних безособових реченнях. Наприклад: *Усе було **сплетено, вишито, вимережано** з чудових різноманітних фарб...* (О. Іваненко).

Безособові дієслівні форми на -но, -то обов'язково вживаємо з додатком, вираженим іменником або займенником у знахідному відмінку без прийменника: *Ой у полі жито **копитами збито**, край дороги широкої козаченька **вбито*** (Народна творчість).

При **безособових формах на -но, -то** може стояти іменник в орудному відмінку: *Кілька сторінок було заллято **чорнилом*** (О. Донченко).

Вправа 109. Переробіть речення, замінюючи пасивні дієприкметники формами на **-но, -то**. З'ясуйте, як змінюється при цьому зміст речення.

Зразок. Земля спущена. – Землю спущено.

1. Сад підготовлений до зими. 2. Під деревами прикопаний гній.
3. Коріння вдосталь напоєне водою. 4. Стовбури дерев побілені та обгорнуті соломною. 5. Проведена обрізка крон.

Вправа 110. Від дієслів утворіть пасивні дієприкметники, а від них – безособові дієслівні форми на **-но, -то**. Запишіть їх.

Зразок. Спекти – спечений – спечено.

В'їздити, з'ясувати, погодити, посадити, обіцяти, розкрити, почути.

Вправа 111. Перекладіть речення українською мовою, використовуючи безособові дієслівні форми на **-но, -то**.

1. Hány személyre van terítve? 2. A bolt zárva volt. 3. Ez a három tábla az iskolának volt adományozva. 4. A lakás be van rendezve. 5. A holnapi vetéldőre a feladatok el vannak készítve. 6. A hír közölve volt az osztállyal. 7. A feltételek meg vannak teremtvé.

Вправа 112. Запишіть слова у дві колонки: а) з пасивними дієприкметниками; б) з безособовими дієслівними формами на **-но, -то**.

Ознаменований, оснащено, зваблено, загальмований, знервований, попереджено, об'їжджено, надуманий, вшанований, позолочено, купований, удосконалено, куплено.

Ключ. З других букв кожного слова складеться продовження слів Гімну України: «Душу й тіло ми положим...».

Вправа 113. Запам'ятайте стійкі звороти та їх значення. З двома з них складіть речення.

Де ж таке видано (вислів здивування чи обурення); ні думано ні гадано (несподівано); шито й крито (залишилося все таємним); жереб кинуто (ухвалено остаточне рішення); спіймано на гарячому (викрито на місці негідного вчинку).

Висловлення з **формами на -но, -то** частіше підкреслюють результативність дії, ніж висловлювання з пасивними дієприслівниками.

Форми на -но, -то незмінні.

При дієприкметниках іменник виступає в ролі підмета, при **формах на -но, -то** – в ролі прямого додатка.

У реченнях з формами на **-но, -то** підмета не буває і не може бути, ці форми, як і безособові дієслова, на особу не вказують.

Вправа 114. Спишіть народні прислів'я, на місці крапок уставляючи безособові дієслівні форми на **-но, -то**. Поясніть зміст прислів'їв.

1. Що ... на роду, того не об'їдеш на льоду. 2. Хоч ... на глум, а ти бери на ум. 3. ...жита в пору – ... зерна гору. 4. За моє жито мене ж і ... 5. Хоч погано ... , та міцно ... 6. У ледаря хату небом

Довідка: покрито, побито, покраяно, пошито, сказано, написано, посяно, зібрано.

Словник

глум – csúfolás

гній – trágya

жереб – sors

звábлено – elcsábítva

об'їджено – betört

покраяно (покрóїно) – itt: kiszabott

Вимовляйте правильно:

завжді, загадка,
заіржавілий, закінчити

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дієприкметник – це

- А самостійна незмінна частина мови
- Б самостійна змінна частина мови
- В особлива форма дієслова
- Г безособова дієслівна форма

2. Усі слова – дієприкметники в рядку

- А перерахований, перерахунок, перерахувати
- Б посивілий, перемагаючий, зарослий
- В атакуючий, сухий, відлітаючий
- Г захмарений, передплата, потемніле

3. Дієприкметник змінюється за

- А родами, числами і відмінками
- Б часами і дієвідмінами
- В родами та числами
- Г відмінками та числами

4. Усі дієприкметники належать до пасивного стану в рядку

- А сказаний, бачений, шитий
- Б посинілий, пломенючі, стоячий
- В прогнилий, пожовклий, перемагаючий
- Г прочитаний, лежачий, допомагаючий

5. Дієприкметниковий зворот є у реченні

- А Крізь заграбовані маленькі віконечка тихо лився сірий світанок (А. Головка).
- Б Коси в дівчат заплетені, кожна у віночку (М. Олійник).
- В На дверях висів великий посріблений щит (Ю. Мушкетик).
- Г На воді скрізь були розкидані зелені острівці, оброслі високим очеретом та лозою (І. Нечуй-Левицький).

6. Розділові знаки при дієприкметниковому звороті розставлено неправильно у реченні

- А Дружно спаяний нарід дуже схожий на граніт (Народна творчість).
- Б І дихає на мене давниною, огорнутий легендами, курган (М. Нагнибіда).
- В Бриніла тиша, плетена зірками (І. Драч).
- Г Мені ще й досі берег сниться, залитий сонячним огнем (В. Сосюра).

7. Безособові форми на -но, -то є в реченні

- А Вересень м'який повільно йде по травах полум'яних (П. Дорошко).
- Б Скульптор зачаровано дивився в далечінь... (Олесь Гончар).
- В Вранці виплило ясне сонечко (М. Коцюбинський).
- Г Скільки складено пісень, легенд, переказів про рідну батьківську хату (В. Скуратівський).

8. Усі дієприкметники пишемо з *не* окремо в рядку

- А не/политі квіти; не/вибране поле
- Б не/стримані почуття; не/вгамовні діти
- В не/виправлена вчителем помилка, не/відредагований учнем твір
- Г не/знайдений предмет, не/загнузданий кінь

9. Помилку при написанні *не* з дієприкметниками допущено в рядку

- А не вимитий, а протертий; не прив'язаний звечора
- Б не затоплені повинню; неполита ділянка
- В незавершена робота; нерозкраяна паляниця
- Г яблука незірвані; червоніли не зірвані яблука

10. Усі слова пишемо з *-нн-* в рядку

- А нездійснен..ий, нездолан..ий, неоцінен..ий
- Б прихован..ий, застелен..ий, непримирен..ий
- В варен..ий, нездійснен..ий, нескáзан..ий
- Г просіян..ий, незлічен..ий, схилен..ий

11. Усі слова пишемо з *-н-* в рядку

- А невпин..ий, непримирен..ий, невблаган..ий
- Б незлічен..ий, нездолан..ий, невдоволен..ий
- В невиснажен..ий; невірноважен..ий, прихован..ий
- Г старан..ий, недозволен..ий, нагороджен..ий

12. Неможливо замінити пасивні дієприкметники безособовою формою на *-но*, *-то* в реченні

- А Школа збудована за проектом досвідченого архітектора.
- Б Робота закінчена.
- В Хлопці зморені денною працею.
- Г Усі книги прочитані.

§ 17. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ

Вправа 115. Послухайте текст. Визначте тему твору. Що нового ви дізналися з тексту?

ЛЕГЕНДА ПРО ГОВЕРЛУ

Барон Янош Нодь з далекого міста довідався, що ніхто з мадярів ще не побував на найвищій, тоді ще безіменній горі в Карпатах. Він і надумав собі першим вийти на вершину і назвати її своїм ім'ям. Взяв із собою двадцяттеро дужих слуг, кожен зі слуг взяв двох коней – для себе і для харчів та спорядження – і рушили в дорогу.

То було якраз серед літа. Уся Угорщина знала про похід Нодя, який мав принести славу не тільки покорителеві гори, а й державі.

А про те, що на вершині цієї гори вже не раз побували прості селяни, ніхто й не згадував.

Дні поволі минали. Аж через два місяці доїхав Янош Нодь до невеличкого карпатського села, що загубилося в горах, і дивується. Чи справді на ту гору так важко вийти? Таж рукою можна подати до її вершини. Літнє сонце нестерпно пекло. Але йти було приємно. Хвойні праліси охолоджували людей і коней. Та довелося потратити ще цілих два дні, щоб дійти до самого підніжжя гори. Там барон зупинився і наказав отаборитися, щоб відпочити, набратися сили. Два дні тривав перепочинок. Залишивши трьох чоловіків і коней у таборі, барон з іншими ще на світанку вирушив на гору. Небо було чисте-чисте, жодної хмарини. Довго йшли, де в кого і взуття розбилося. Пробирались крізь густі хащі, через колюче каміння, через товсті колоди, повалені бурею. Знемагали, падали. Гордого пана це починало сердити. Одного боязливого слугу, що хотів повертатися, пан спересердя пристрелив.

Уже вечоріло, коли змучені люди вийшли з лісу. Перед ними простяглася широка полонина, яка ніби сягала неба. Не відчував втоми тільки Нодь. Побачивши перед собою за кількасот метрів вершину, він аж летів до неї, щоб тільки першим стати над Карпатами. Ніхто й не помітив, як небо затягнули важкі хмари. Отямилися тоді, коли посипав лапятий густий сніг. Подув холодний вітер, відтак знялася хуртовина й розігрався буран. Рятуючись від стихії, люди розбіглися хто куди. Даремно Янош Нодь зупиняв їх, ніхто не чув. За ніч намело багато снігу, люди ледве тягнули ноги від замету до

замету. Лише третина людей повернулася до табору. Вони були змучені, голодні, перемерзлі. Інші загинули в бурані. Не повернувся й барон Янош Нодь.

– Говерло! Говерло! – розповідали ті, що повернулися. Це по-мадьярськи означало, що вершина вся у снігу. Такого дива люди, які прийшли сюди з далекої мадьярської рівнини, ще не бачили: щоб серед літа – і сніг. Відтоді й гора названа Говерлою – сніжною горою. А вона й справді сніжна. Великі купи снігу можна щоліта знайти в западинах, урвищах. Та й погода тут часто міняється: сніг на Говерлі серед літа – не дивина (За матеріалами сайту www.kolyba.org.ua).

II. Складіть план тексту. Запишіть переказ тексту за складеним планом.

Словник

бурán – vihar
запа́дина – üreg
отаборі́тися – tábornak ver
підні́жжя горі́ – a hegy lába

пра́ліс – őserdő
спересер́дя – mérgében
спорядже́ння – felszerelés
у́рвище – szakadék

Вимовляйте правильно:

за́кладка (у книзі), за́крутка,
за́лішити, замі́жня

Відомі особистості України та Угорщини. Прекрасне в моєму житті

§ 18. ДІЄПРИСЛІВНИК ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ДІЄСЛОВА

Вправа 116. I. Розгляньте малюнок-підказку. Вдумайтесь у будову слова «дієприслівник». Як воно утворилося? Пригадайте, що таке дієприслівник. Яке визначення ви давали на уроках угорської мови? Перекладіть його українською мовою.

II. Знайдіть в уривку дієприслівники. Випишіть їх. Проаналізуйте, дію якого предмета чи особи виконують дієприслівники. Чи відносяться до цього предмета чи цієї особи інші слова, які називають дію?

Граф і графиня Берчені відремонтували Ужгородський замок, перетворивши його у блискуче родинне гніздо, яке нагадувало найкращі західноєвропейські замки. Як показав час, графиня виявилася чудовою дружиною, а граф – добрим чоловіком. Незважаючи на значну різницю у віці, між ними встановилися найтепліші стосунки. І коли Міклош Берчені після поразки визвольної війни 1711 року обрав долю вигнанця й оселився в далекій Туреччині, Крістіна, залишивши усе своє багатство на батьківщині, розділила з чоловіком нелегке життя на чужині (За матеріалами сайту <https://www.kolyba.org.ua>)

Слово **залишивши** називає другу, додаткову дію (*залишили*), відповідає на запитання *що зробивши?*, є незмінним, у реченні виконує роль обставини. Це дієприслівник.

Вправа 117. I. Підготуйте зв'язну розповідь про дієприслівник як особливу форму дієслова, використовуючи таблицю. Назвіть спільні ознаки дієслова та дієприслівника, прислівника та дієприслівника. Сформулюйте висновок.

Дієприслівник як особлива форма дієслова

Значення	Відповідає на запитання	Морфологічні ознаки	
		Дієслова	Прислівника
Означає додаткову дію	що роблячи? що робивши? що зробивши?	вид (доконаний і недоконаний); час (теперішній і минулий); перехідність/неперехідність ; може мати залежні слова (іменник, займенник, прислівник)	не змінюється; в реченні виступає обставиною

II. Перевірте правильність своєї розповіді за матеріалом, поданим після вправи.

Дієприслівник – це особлива незмінювана форма дієслова, що пояснює в реченні головну дію, вказуючи на додаткову дію, і має морфологічні ознаки дієслова та прислівника: *звітуючи, вимовивши*.

Дію, названу дієсловом-присудком і дієприслівником, виконує одна й та ж особа або предмет-підмет: *читаючи, виписує; сказавши, замовк*.

Дієприслівники, як і інші форми дієслова, бувають **доконаного й недоконаного виду**: *склавши* (що зробивши?), *плаваючи* (що роблячи?).

Разом із залежними словами дієприслівник утворює **дієприслівниковий зворот**: *Запрягши сонце до теліги, назустріч виїду весні* (Б.-І. Антонич).

Вправа 118. Погрупуйте слова у дві колонки: а) дієслова; б) дієприслівники. Аргументуйте свій вибір.

Зразок.

Дієслова	Дієприслівники
писати	надихаючи

Говорити, читають, працюючи, сміючись, розкручувати, стоячи, налетівши, проводячи, оголосити, розпрягти, шануючи, зриваючи, зберегти, несучи, замовкнути, потерпівши, прикріпивши, розсідлати.

Вправа 119. I. Прочитайте вголос прислів'я та приказки. Визначте, які з виділених слів означають основну дію, а які – додаткову. Назвіть дієприслівники. З'ясуйте їх час і вид. Випишіть виділені слова за зразком.

Зразок. *Ловить (що роблячи?)* слухаючи (теп. ч., недок. в.)

1. Шкода **перемішувати** тісто, **виймаючи** з печі. 2. **Скінчивши** діло, **гуляй** сміло. 3. Ледачий **ївши** гріється, а **робивши** мерзне. 4. **Упоравшись** із роботою, можна **відпочивати**. 5. Лінивий **сидячи** спить, **лежачи** робить.

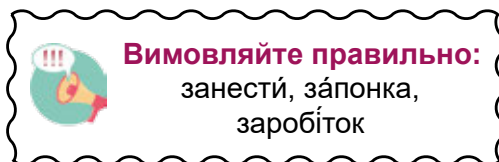
II. Поясніть значення кожного прислів'я або приказки.

III. Виконайте тестове завдання.

Установіть відповідність між виділеними словами й частинами мови (цифра позначає наступне слово).

(1)Зайшовши за (2)Дунай, та й (3)додому не (4)думай.

- А іменник
- Б прислівник
- В особове дієслово
- Г дієприкметник
- Д дієприслівник

Вправа 120. I. Послухайте текст. Які почуття він у вас викликав? Поміркуйте, що передає заголовок тексту – тему чи основну думку. Аргументуйте свою відповідь.

МУЗИКА КРАСИ

Ліс, наблизившись, перетворився з голубого на зелений. Його соковиті хащі по той бік річки, прокидаючись, повнилися пташиним тисячоголосним гомоном. Зелений світ, умитий росами, лящав, висвистував, видзвонював, лунко переливався щедрою розмаїтістю акордів, ладів і тонів. Птаство, радуєчись весні, творило музику краси дивовижної. Солов'ї аж заходились, зозулі кували, торкаючи дзьобиками чарівні клавіші неба. Невтомна пташина музика, напливаючи з зелених глибин, мовби пригортала веснянку (Олесь Гончар).

Е. Грабовський. Гірська долина

II. Знайдіть у тексті дієприслівники і назвіть їх.

III. Виконайте тестові завдання.

1. У реченні *Ліс, наблизившись, перетворився з голубого в зелений* комами виділено

- А звертання
- Б вставне слово
- В дієприкметник
- Г дієприслівник

2. У реченні *Його соковиті хащі по той бік річки, прокидаючись, повнилися пташиним тисячоголосним гомоном* ужито прикметників

А 1	Б 2
В 3	Г 4

3. У реченні *Зелений світ, умитий росами, лящав, висвистував, видзвонював, лунко переливався щедрою розмаїтістю акордів, ладів і тонів* підкреслено

- А вставне словосполучення
- Б уточнення
- В дієприкметниковий зворот
- Г дієприслівниковий зворот

Вправа 121. Запишіть словосполучення у дві колонки: а) з перехідними дієприслівниками; б) з неперехідними.

Складаючи речі, змарнівши від переживань, не знайшовши відповіді, випивши кави, повернувшись у місто, вживаючи ліки, звертаючись до однокласників, не сказавши правди, очікуючи на зміни, написавши роман, уклонившись гостям, виблискуючи на сонці.

Ключ. З других букв записаних дієприслівників має скластися початок прислів'я: «...все розкаже».

Вправа 122. Запам'ятайте стійкі звороти та їх значення. З двома з них складіть речення.

Не зморгнувши оком (не вагаючись), змірявши поглядом (пильно придивившись), зіщипвши зуби (стримуючи свої почуття), не ївши, не пивши (голодний), лиха прикупивши (з труднощами), спустивши рукава (без старання), засукавши рукави (ревно взятися до роботи), згнітивши серце (всупереч власним почуттям).

Дієприслівник – це незмінна форма дієслова, відповідає на запитання *що роблячи? що зробивши?* Називає додаткову, другорядну дію. У реченні виступає обставиною.

Дієприслівники бувають доконаного та недоконаного виду, перехідні та неперехідні.

Якщо при одному підметі є два присудки, то один з них можна замінити дієприслівником. Якщо ж ці присудки стосуються різних підметів, то така заміна неможлива.

Вправа 123. Відредагуйте речення, змінюючи виділену частину так, щоб у ній був дієприслівник. Відредаговані речення запишіть, дієприслівники підкресліть.

Зразок. *Якщо ти не знаєш броду, не лізь у воду. – Не знаючи броду, не лізь у воду.*

1. Незнайомець пройшов повз, *не помітив нас*. 2. Все, що можна, зроби сьогодні, *не відкладай на завтра*. 3. *Зроби діло*, гуляй сміло. 4. Привчайся ходити рівно, *не горбся і не засовуй руки в кишені*, – це некрасиво і шкідливо для здоров'я. 5. Сирена гула, *не вгавала ні на хвилину*.

Словник

вигна́нець – száműzőtt
го́мін – zúgás, zaj
значний – jelentős
надиха́ти – inspirál

розма́їтість – sokféleség
сокові́тий – zamatos
телі́га – szekér, taliga
тисячо́голо́сий – ezerhangu

§ 19. ДІЄПРИСЛІВНИКОВИЙ ЗВОРОТ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ДІЄПРИСЛІВНИКОВОМУ ЗВОРОТІ

Дієприслівник разом із залежними словами утворює **дієприслівниковий зворот**. Дієприслівниковий зворот виконує роль **обставини**.

Вправа 124. I. Прочитайте текст уголос. Перекажіть його. Придумайте заголовок. Визначте тему та основну думку. Аргументуйте свою відповідь.

Вода чиста і прозора. Сонце її пронизує зверху аж до самого дна. Вас так і потягло до чистої хвилі. Шубовсь!.. Широкі круги знялися по верху, розходячись на всі боки. Покотили один за другим, здіймаючи невеличкі бульки. Поперечні хвилі захиталися, подалися назад, стукаючись одна об одну. Ви виринаєте з-під хвилі. Раді та веселі, струшуючи воду, розплющуєте очі (*За Панасом Мирним*).

II. Спишіть текст. Знайдіть у ньому дієприслівникові звороти. Підкресліть, визначивши їх синтаксичну роль.

III. Виконайте тестове завдання.

Установіть відповідність між виділеними словами й частинами мови (цифра позначає наступне слово).

Широкі круги **(1)знялись** по верху, **(2)розходячись** **(3)на** **(4)всі** боки.

- А особове дієслово
- Б дієприкметник
- В дієприслівник
- Г займенник
- Д прийменник

Дієприслівниковий зворот ускладнює просте речення.

Вправа 125. Спишіть уривок, вставляючи з довідки замість крапок дієприслівникові звороти й виділяючи їх комами.

Сонце вигривало дужче й дужче, Василька розморило. Він поховав вудочки в осоці, пригнув до землі густий верболозовий кущ і, ..., бочком приліг на гілля. Воно лагідно прийняло на себе легеньке тіло, погойдалося трохи, ..., і завмерло. У полудень знявся вітер. Кущ почало гойдати. Василько прокинувся і побачив небо. Високо під білими хмарками плив шуліка, ... (*Григір Тютюнник*).

Довідка: висмоктуючи з землі гарячу душну вологу; підібгавши ноги; лоскочучи траву гарячим листом; тримаючи в обіймах жовтий жмутик.

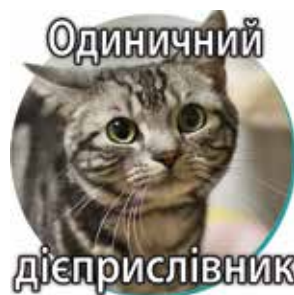
Розрізняйте одиничний дієприслівник і дієприслівниковий зворот.

Одиничний дієприслівник	Дієприслівниковий зворот
<u>Літаючи</u> , чайка скиглить.	<u>Літаючи (де?) у повітрі</u> , чайка скиглить.

Вправа 126. I. Спишіть прислів'я, уставляючи потрібні одиничні дієприслівники або дієприслівникові звороти з довідки та розділові знаки.

1. ..., не дістанеш зернятка. 2. ..., не лізь у воду. 3. ..., і себе побачиш. 4. Говорити ..., що стріляти 5. Обличчя не вмиєш 6. Краще справу не починати, ніж, ..., не завершити. 7. Ледачий і їсть ... 8. На роботу плентається ..., а на танці біжить

Довідка: лежачи, не розбивши горішка, на людей дивлячись, не думаючи, не цілячись, рук не замочивши, почавши, не знаючи броду, плачучи, скачучи.

II. Усно прокоментуйте значення одного з прислів'їв (на вибір).

Вправа 127. I. Прочитайте виразно вірш Катерини Мандрик. Про що в ньому йдеться? Визначте головну думку, використавши слова вірша. Придумайте заголовок.

Гори, розлігшись під небом високим,
сонцю підклали паруючу силу.
Вітер притомлений, взявшись у боки,
спочити присів на стареньку ялину.

II. Поясніть малюнок-підказку. Спишіть вірш, підкресліть дієприслівникові звороти. Як їх виділяємо у вимові? Як виділяємо дієприслівникові звороти на письмі? Звірте свої міркування з матеріалом, поданим після вправи.

На письмі дієприслівниковий зворот виділяємо комами (на початку, у середині та в кінці речення), а в усному мовленні – інтонацією (паузами). Наприклад: *Шуміло море, виграючи (де?) на сонці. Виграючи (де?) на сонці, шуміло море.*

Одиничний дієприслівник також відокремлюємо комами: *Жевріючи, поволі розгорталась над обрієм лимонна смужка ранкової зорі* (В. Козаченко).

Вправа 128. I. Прочитайте речення мовчки. Спишіть. Усно поясніть уживання розділових знаків при дієприслівникових зворотах.

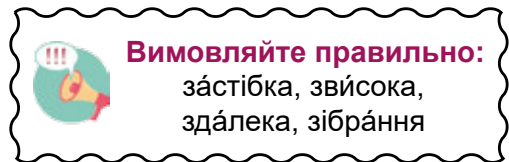
1. Прибувши сюди з наміром трави збирати, жінка так і залишилася у цих краях назавжди (*Олесь Гончар*). 2. Заспівали, застукали тяжкі краплини, спадаючи з листя і квіту на землю, заворушилась, без вітру зашуміла трава, зводячись і підстрибуючи вгору (*М. Стельмах*). 3. Весь простір, змінюючи барви, підводився міцно і вперто, розливаючи навколо п'янки пахощі (*М. Стельмах*). 4. У низинах трава дугами припала до самої землі, оголяючи напівзів'ялі жовті головки дев'ятисилу (*М. Стельмах*).

II. Виконайте тестове завдання.

Установіть відповідність між виділеними словами в реченні й частинами мови (цифра позначає наступне слово).

Заспівали, (1)застукали тяжкі краплини, (2)спадаючи з листя і (3)квіту на землю, заворушилась, без вітру зашуміла трава, зводячись і підстрибуючи (4)вгору.

- А іменник
- Б особове дієслово
- В прислівник
- Г дієприслівник
- Д сполучник

Вправа 129. Спишіть, розставляючи розділові знаки і підкреслюючи дієприслівниковий зворот.

1. На тину півень горланить розчепірівши дзьоба ножицями. 2. Зачувши людину дятел почав цюкати. 3. У бур'янах вовтузилися горобці скльовуючи реп'яшачі кім'яхи. 4. Оглянувшись Василько побачив чудернацького птаха. 5. Стежкою поволі брався на кручу рибалка спираючись однією рукою на горіхове вудлище. 6. Набігавшись за день собака лягає біля багаття кладе голову на передні лапи і не кліпаючи дивиться на вогонь (*З творів Григорія Тютюнника*).

Вправа 130. I. Прочитайте речення вголос. Дослідіть, чому в одних реченнях одиничний дієприслівник і дієприслівниковий зворот відокремлюємо комами, а в інших – ні.

1. Могутні дуби стоять замислившись. 2. Замислившись, стоять могутні дуби. 3. Отак сплелись життя і пісня, переливаючись в одне. 4. Жіночки сиділи склавши руки.

II. Перевірте правильність своїх міркувань за матеріалом, поданим після вправи.

Не відокремлюємо комами:

– дієприслівниковий зворот, який став фразеологізмом.

Наприклад: *Брехав оком не моргнувши*.

– одиничний дієприслівник, який стоїть після присудка й означає спосіб дії (відповідає на запитання **як?**) Наприклад: *Ми працювали не відпочиваючи*.

Вправа 131. Прочитайте вголос фразеологізми. З'ясуйте їх значення. Складіть з ними речення. Поясніть розділові знаки.

Бігти не чуючи ніг. Працювати не покладаючи рук. Сидіти згорнувши руки. Розповідати не кажучи лихого слова.

Вправа 132. Перекладіть речення українською мовою і запишіть. Чи завжди вдається перекласти угорський дієприслівник відповідною частиною мови в українській? Підкресліть дієприслівникові звороти у перекладених реченнях.

1. Kalapját levéve mélyen meghajolt. 2. A fűben hanyatt fekve bámulja a felhőket. 3. Mély lélegzetet vévén, beugrott a medencébe. 4. Kötelességének eleget téve elégedetten távozott. 5. A lejtőn lejtőve tábornok ütöttünk a völgyben. 6. Feljövén nap, eloszlott a köd. 7. A patakon átkelve az erdőhöz értünk.

Дія, названа дієприслівником, повинна стосуватися в реченні того ж діяча, що й дія, названа присудком.

Неправильно	Правильно
<i>Побачивши друзів, мене охопила радість.</i>	<i>Коли я побачив друзів, мене охопила радість.</i>
<i>Перебуваючи в Парижі, мені хочеться відвідати Лувр.</i>	<i>Перебуваючи в Парижі, я хочу відвідати Лувр.</i>

Вправа 133. Прочитайте речення з учнівських творів. Знайдіть помилки в уживанні дієприслівникових зворотів і побудуйте речення правильно. Запишіть відредаговані речення.

1. Заходячи в кімнату, мати сиділа й читала книгу. 2. Слухаючи цей музичний твір, у мене виникло рішення вчитися грати на якомусь інструменті. 3. Сидячи на березі, до нас підійшли школярі шостого класу. 4. Підїжджаючи до свого села, у мене злетіла бейсболка. 5. Говорячи про зимову красу, дівчинка писала твір.

Дієприслівник разом із залежними від нього словами утворює дієприслівниковий зворот, який завжди виділяємо комами.

Вправа 134. Переробіть складні речення на прості з дієприслівниковими зворотами.

Зразок. Якщо не дав оброку, не бий коня по боку (*Народна творчість*). – Не давши оброку, не бий коня по боку.

1. Якщо не обміркував усього до дрібниць, не розпочинай справи. 2. Все, що можна, зроби сьогодні, не відкладай на завтра. 3. Якщо не втримався за гриву, за хвіст не вдержишся. 4. Не берись обїжджати коня, коли не знаєш його повадок. 5. Коли не думатимеш про страх, не злякаєшся. 6. Життя – терниста нива: не пройдеши по ній, щоб ніг не поколотити (*Народна творчість*).

Словник

бейсболка – baseball sapka
дев'ятисіл – bábakalács
кім'ях – fűrt
обміркувати – megfontolja
оброк – takarmány
осокá – sás

п'янкій – bódító
плéнтатися – vánszorog
повáдки – szokások
пронізувати – áthat
терністий – tövises
хист – tehetség

§ 20. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ДІЛОВІ ПАПЕРИ. РОЗПИСКА. ЛИСТ ЕЛЕКТРОННОЮ ПОШТОЮ

Розписка – це письмове підтвердження факту одержання чогось від іншої особи чи організації, передання та отримання документів, товарів, грошей.

Реквізити розписки:

1. Назва виду документа.

2. Текст:

– прізвище, ім'я, по батькові та посада особи, яка дає розписку і підтверджує отримання цінностей;

- прізвище, ім'я, по батькові та посада особи, яка передала цінності;
- у чому конкретно дано розписку (вказуємо точні найменування матеріальних цінностей, їх кількість і вартість – словами і цифрами).

3. Дата.

4. Підпис особи, яка отримала цінності.

5. Засвідчення підпису (у приватній розписці).

Розписка може бути **приватного характеру** (особа отримує цінності від іншої особи) та **службового** (особа – представник організації – отримує цінності від цієї або іншої організації).

Якщо передають гроші, у розписці вказують адресу, номер і серію паспорта того, хто їх отримує. Грошові суми пишуть словами, а в дужках – цифрами. Підпис особи, яка дає розписку, засвідчує нотаріальна контора або керівник установи.

Розписку пишуть лише в одному примірнику.

Вправа 135. Прочитайте зразки розписок, з'ясуйте, з яких частин складається цей документ.

Розписка

Я, учень 11 класу, Лацко Степан Степанович, одержав від учителя географії Данацко Агнеси Петрівни для тимчасового користування на час зимових канікул 2 (дві) географічні карти та 2 (два) підручники географії. Зобов'язуюсь повернути їх до 15 січня 2021 року.

20 грудня 2020 року

СЛацко

Розписка

Я, Колач Янош Емерихович, позичив у Ромул Неллі Міклошівни 500 (п'ятсот) гривень.

Зобов'язуюсь повернути вказану суму до 1 травня 2021 року.

12 грудня 2020 року

ЯКолач

Підпис Колача Яноша Емериховича засвідчую.

Директор Коледжу мистецтв
(печатка)

ПетрищеА

Петрище А.А.

Вправа 136. За поданими у попередній вправі зразками напишіть дві розписки: одну – про отримання спортивного інвентаря на час зимових канікул, другу – про отримання для тимчасового користування п'яти «Кобзарів» Т.Г. Шевченка із кабінету української мови та літератури.

Вправа 137. Прочитайте текст. Запам'ятайте правила використання e-mail.

ЕЛЕКТРОННА ПОШТА

Електронна пошта (e-mail) – зручний спосіб швидкого та ефективного спілкування. Водночас електронна пошта позбавлена надзвичайно важливих елементів спілкування – виразу обличчя, жестів, поз, тону та інтонації голосу.

Враховуючи ці особливості, етикет встановлює правила використання e-mail у ділових ситуаціях:

1. Пишіть коротко, чітко і зрозуміло. Використовуйте короткі речення та короткі абзаци. Речення мають висловлювати завершену думку. Викладайте думки у логічній послідовності.

2. Стежте за своєю мовою. Перевіряйте правильність написання слів і граматичних конструкцій. Ніколи не виправляйте помилок у чужих електронних листах.

3. Уникайте жартів. Без відповідних жестів, пози, тону голосу те, що вам здається смішним, може бути розцінене адресатом як «плоске», а ще гірше, – як вороже чи образливе.

4. Використовуйте зручний для читання формат: друкуйте з інтервалом один; між абзацами робіть інтервал два.

5. Використовуйте як малі, так і великі (де потрібно) букви. Такий текст читати легше, ніж написаний лише малими або лише великими буквами. Уникайте використання великих букв для виділення головної думки.

6. Використовуйте адекватне, відповідне звертання до особи, якій надсилаєте лист: електронний діловий лист має в усьому бути діловим і відображати ваш професіоналізм.

7. Уникайте прийнятих у неформальному електронному спілкуванні скорочень та «смайликів», вони більше підходять для листування з вашими друзями та приятелями.

8. Завжди підписуйте свої електронні листи. Ви можете створити автопідпис у своїй програмі електронних листів: ваше ім'я, назва вашої компанії, відповідні адреса, телефон і номер електронної пошти будуть автоматично з'являтися в кінці кожного вашого листа.

9. Не надсилайте довгих додатків до ваших листів. Якщо вам необхідно відправити великий обсяг матеріалу, зв'яжіться з адресатом і з'ясуйте, чи варто надсилати цей матеріал електронною поштою (можливо, адресат згоден отримати його звичайною поштою), чи може їхня система прийняти великий обсяг матеріалу.

10. Не надсилайте електронною поштою інформації, яка адресована лише одній людині. Коли ви пишете електронний лист, особливо людині, яку знаєте мало, завжди враховуйте можливість того, що ваше відправлення можуть прочитати й інші. Якщо ви хочете уникнути такої ситуації, попередьте про це адресата. Для того, щоб не допустити будь-якої можливості поширення інформації, переданої вами, використайте телефон чи звичайну пошту.

11. Не читайте електронної пошти інших осіб без відповідного дозволу.

12. Не давайте чужої електронної адреси іншим особам без відповідного дозволу.

13. Перед тим, як відправити ваш лист, ще раз перевірте правильність адреси та зміст. Якщо написано не повністю задовольняє вас, краще перепишіть, адже те, що не подобається вам, навряд чи сподобається адресату.

14. Ніколи не відправляйте лист, перебуваючи у стані роздратування чи гніву. Заспокойтеся; обміркуйте ситуацію, що склалася; уявіть, як би ви відповіли людині, коли б вона знаходилася поруч. Ще раз подумайте перш ніж відправити e-mail: ніколи не пишіть того, що ви не могли б сказати людині в обличчя. Натиснувши кнопку «Надіслати», ви втрачаєте контроль над своїм відправленням.

15. Відправляючи діловий електронний лист, за необхідності вкажіть, коли ви очікуєте (коли вам потрібно отримати) відповідь. Якщо відповідь не передбачається, також зазначте це.

16. Щоденно перевіряйте свою ділову електронну пошту.

17. За можливості давайте відповіді на отримані листи у найкоротший строк. У тому випадку, коли підготовка відповіді на лист потребує більше часу, ніж звичайно, у кількох словах повідомте про це адресата (*За матеріалами сайту <http://www.pidruchniki.ws>*).

Вправа 138. Надішліть електронного листа другові (подрузі). Коротко розкажіть, як ви провели різдвяно-новорічні свята.

Словник

втрачати – veszít
засвідчити – igazol
інтерв'ял – itt: sorköz

розписка – nyugta, elismervény
служб'овий – itt: szolgálati
стежити – követ

§ 21. ДІЄПРИСЛІВНИКИ ДОКОНАНОГО І НЕДОКОНАНОГО ВИДУ. ТВОРЕННЯ ДІЄПРИСЛІВНИКІВ РІЗНОГО ВИДУ

Дієприслівник *обіймаючи* вказує на незавершену додаткову дію, утворений від дієслова недовіконаного виду *обіймати*, відповідає на запитання **що роблячи?** Це дієприслівник недовіконаного виду.

Дієприслівник *погладивши* вказує на завершену додаткову дію, утворений від дієслова докованого виду *погладити*, відповідає на запитання **що зробивши?** Це дієприслівник докованого виду.

Вправа 139. Розгляньте таблицю. Дослідіть особливості творення дієприслівників докованого і недовіконаного видів. Користуючись таблицею та поданим після неї матеріалом, розкажіть про дієприслівники докованого та недовіконаного видів, їх творення. Доберіть і запишіть власні приклади, утворюючи дієприслівники докованого і недовіконаного видів.

Дієприслівники докованого і недовіконаного видів

Вид	Час	Відповідає на запитання	Від якої основи твориться	За допомогою яких суфіксів	Приклади
Недовіконаний	теперішній	що роблячи?	основи дієслова теперішнього часу	-учи (-ючи) від I дієвідміни, -ачи (-ячи) від II дієвідміни	<i>кажуть</i> – <i>кажучи</i> <i>полюють</i> – <i>полюючи</i> <i>служать</i> – <i>служачи</i> <i>сидять</i> – <i>сидячи</i>
Доконаний	минулий	що зробивши?	основи неозначеної форми дієслова докованого виду	-вши, -ши	<i>згадати</i> – <i>згадавши</i>
Недовіконаний	минулий	що робивши?	основи неозначеної форми дієслова недовіконаного виду	-вши, -ши	<i>лежати</i> – <i>лежавши</i>

Дієприслівники недокожаного виду вказують на таку додаткову дію, що відбувається одночасно з основною, яку називає спосібове дієслово. Наприклад: *Старенька сліпа бабуня, сидячи біля столу в низькому фотелі, шиє торбинки на волоські горіхи* (За І. Коцюбинською).

Дієприслівники недокожаного виду теперішнього часу творяться від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів **-учи (-ючи)** (для дієслів I дієвідміни); **-ачи (-ячи)** (для дієслів II дієвідміни). Наприклад: *тягнуть – тягнуучи; знають – знаюучи; лежать – лежачи, возять – возячи*.

Дієприслівники докожаного виду вказують на таку додаткову дію, що відбувалася раніше від основної, яку називає спосібове дієслово. Наприклад: *Відчувши солодкий смак домівки, хлопець усміхався уві сні* (В. Земляк).

Дієприслівники докожаного виду минулого часу творяться від основи неозначеної форми дієслова докожаного виду за допомогою суфіксів **-ши** (якщо основа закінчується на приголосний); **-вши** (якщо основа закінчується на голосний). Наприклад: *привезти (що зробити?) – привізуши (що зробивши?); сказати (що зробити?) – сказавши (що зробивши?)*.

Дієприслівники недокожаного виду минулого часу творяться від основи неозначеної форми дієслова недокожаного виду за допомогою суфіксів **-ши** (якщо основа закінчується на приголосний); **-вши** (якщо основа закінчується на голосний). Наприклад: *рити (що робити?) – ривши (що робивши?); бігти (що робити?) – бігши (що робивши?)*.

Вправа 140. Запишіть дієприслівники у дві колонки: а) докожаного виду; б) недокожаного виду.

Подумавши, програвши, звеличуючи, помилившись, втративши, змагаючись, вигадавши, об'єднавшись, лежавши.

У дієприслівниках, утворених від дієслів на -ся (-сь), після -учи (-ючи), -ачи (-ячи), -вши (-ши), зберігається -ся(-сь): *хвилюються – хвилюючись, звернутись – звернувшись*.

Вправа 141. Прочитайте мовчки текст, утворюючи від поданих у дужках дієслів дієприслівники. Текст запишіть. Визначте тему й основну думку. Доберіть заголовок. Порівняйте його із заголовком, який записав/ла сусід чи сусідка по парті. Найкращий заголовок запишіть.

Кажуть, що людина (з'являється) на світ зі стиснутими кулаками, наче погрожує завоювати все навколо. А відходить із нього, як правило, (відкривати) долоні, нічого не (забирати) з собою, все (залишати) людям. Між цими двома моментами пролягає дивовижний і кожного разу неповторний шлях – формування особистості, що зумовлюється чарівним впливом матері.

Про особливу повагу до матері, яка народжує дітей, (віддати) їм свою сердечну любов, теплоту і ласку, йдеться в українському фольклорі (За М. Стельмаховичем).

Вправа 142. Семикласники отримали завдання утворити від дієслова **співа-ти** дієприслівник і скласти з ним речення. Мар'янка написала в зошиті: «Співаючи під гітару, школярі веселилися». Іванко склав таке речення: «Співаючі птахи купаються в молочних випарах туманів». Хто з учнів виконав завдання правильно? Свою думку доведіть.

Не плутайте дієприслівники з дієприкметниками в називному відмінку множини. Дієприкметники мають закінчення **-і**, відповідають на запитання **які?** У дієприслівникових суфіксах пишемо **-и**: **сяючі** (дієприкметник) вогні – **сяючи** (дієприслівник) вогнями.

Вируючі, буйні води летять униз, із гуркотом спадають на дно долини (Олесь Гончар).

Слово **вируючі** відповідає на запитання **які?** і виражає ознаку предмета за дією. Це дієприкметник.

Вируючи і шаленіючи, море розгойдувало човен, намагаючись його потопити (Олесь Гончар).

Слово **вируючи** відповідає на запитання **що роблячи?** і виражає додаткову дію. Це дієприслівник.

Вправа 143. Прочитайте словосполучення. Запишіть їх, поставивши на місці крапок **і** чи **и**. Поясніть правопис дієприкметників і дієприслівників. З дієприслівниковими словосполученнями складіть речення.

1. Палаюч.. від сорому, палаюч.. очі. 2. Падаюч.. краплини, падаюч.. додолу. 3. Тремтяч.. голоси, тремтяч.. від холоду. 4. Затихаюч.. акорди, несподівано затихаюч.. .

Вправа 144. Від дієслів утворіть дієприслівники і запишіть у дві колонки: а) недоконаного виду; б) доконаного виду.

Ховати, оздоблювати, зробити, знаходитися, допомогти, ознайомити, намагатися, гукнути, складати, шанувати, змалювати, рушити.

Вправа 145. Поясніть малюнок-підказку. Утворіть спочатку потрібну форму теперішнього часу дієслів, потім – дієприслівників недоконаного виду. Позначте суфікси.

Зразок. Працювати – працюють – працюючи.

Читати, стрибати, співати, дихати, орати, творити, писати, везти, казати, садити, світити.

Вимовляйте правильно:

зобразити, зóзла, зрánня, зру́чний,
зубóжіння, інду́стрія, ка́мбала, каталóг

Вправа 146. Спишіть фразеологізми, утворюючи від дієслів, що у дужках, дієприслівники доконаного виду. Доберіть з довідки синоніми до фразеологізмів.

Зразок. Води в рот набравши – мовчки.

(Прикусити) язика; (скласти) руки; (повісити) носа; (задерти) кирпу; з зубів (видерти); об землю журбою (вдарити); (надати) ходу; (поникнути) духом; клепку (згубити).

Довідка: безглуздо, мовчки, бездіяльно, зажурено, швидко, насуплено, гордовито, весело, нахабно.

Дієприслівники доконаного виду творяться від минулого часу чоловічого роду за допомогою суфікса **-ши**.

Дієприслівники доконаного виду вказують на дію, яка відбувається раніше за названу дієсловами в способовій формі.

Вправа 147. І. Прочитайте текст уголос. Що нового ви з нього дізналися? У мережі інтернет пошукайте додаткову інформацію про палац Плотені у Великих Лазях.

У Великих Лазях про родину графів Плотені знають багато, однак достовірні відомості про життя поміщиків знайти не так просто. Із покоління в покоління передаються легенди про старого графа Фердинанда, якого ще називали на угорський взірець Нандором, його англійську дружину Євгенію та дітей, яких доля розкидала по всьому світу.

Фердинанд володів блискучим музичним талантом і чудово грав на скрипці. Де саме він здобув початкову музичну освіту, невідомо, але збереглася легенда, що під час відвідин Закарпаття 1862 року всесвітньовідомий скрипаль Еде Ремені помітив здібного 18-літнього

юнака й зробив його своїм учнем. Разом із Ремені Фердинанд Плотені як акомпаніатор об'їздив усю Європу, заслужиши неабиякого визнання, й подружився з видатним угорським композитором та піаністом Ференцом Лістом.

Починаючи з 1867 року Фердинанд уже виступав самостійно, а 1887 його запросили стати першою скрипкою Угорського національного театру. Приблизно в той самий час він дістає дворянський титул і стає графом. Потім тривалий час живе у Франції, не займаючись активною музичною діяльністю, а виступаючи лише для вузьких кіл. У 1878 році Плотені одружився і до нашого краю сім'я приїхала вже разом, маючи 8 дітей (5 дівчаток і 3 хлопців).

На початку 90-х XIX століття родина жила то в Будапешті, то в Ужгороді, будуючи тим часом великий маєток у селі Великі Лази. Розповідають, що частково за гроші Макалістерів, а частково за кошти Фердинанда Плотені подружжя придбало (за іншими джерелами, отримало разом з титулом) землі нинішніх Великих Лазів, Підгорба, Холмців, заснувавши неподалік першого села елітні виноградники, а також винний (або спиртовий) завод. У 1896 році родинне гніздечко Плотені було завершене, тож Фердинанд і його велика сім'я переїхали у будинок, який без перебільшення можна назвати палацом (*За Т. Літерати*).

II. Випишіть із тексту дієприслівники, у дужках зазначте їх вид.

Вправа 148. Від дієслів, урахувавши їх вид, утворіть усі можливі форми дієприслівників. Виділіть дієприслівникові суфікси.

Зразок. Бачити (недок. в.) – бачачи, бачивши. Побачити (док. в.) – побачивши.

Робити, зробити, писати, написати, говорити, сказати, ловити, піймати, сидіти, сісти, створювати, створити, читати, прочитати.

СЛОВНИК

акомпаніатор – zongorakisérő
безглуздо – képtelenül
вирувати – özönlik, árad
гукнути – kiát
дивовижний – csodálatos

достовірний – hiteles
кулак – ököl
насу́плено – komor
піаніст – zongorista
поміщик – földesúr

§ 22. ПРАВОПИС НЕ З ДІЄПРИСЛІВНИКАМИ

Не з дієприслівниками пишемо **окремо**. Наприклад: *Не прицілившись, не вцілиш* (Народна творчість).

Не з дієприслівниками пишемо **разом**:

– якщо дієприслівник не вживається без **не**. Наприклад: *Ненавидячи порожні балачки, дідусь і хвилини не міг пробути без роботи* (О. Іваненко);

– у префіксі **недо-**, який указує на неповноту дії. Наприклад: *Недобачаючи* (погано бачачи) *в темряві, хлопець обережно намацував шлях палицею* (В. Кава).

Вправа 149. Прочитайте прислів'я. Спишіть їх. Пригадайте, як пишемо **не** з дієсловами. Поясніть написання **не** з дієприслівниками.

1. Не поговоривши з головою, не бери руками. 2. Нехтуючи честою, не вбережеш совісті. 3. Нічого не роблячи, вчимося дурущів. 4. Ненавидячи людей, ненавидиш себе. 5. Недочуваючи музики, не кажи, що вона не лунає. 6. Не зробивши обруча, за діжку не берися.

Пишіть правильно:

невоб'ячи, нена́видячи, не́хтуючи, незчу́вшись,
невгав'яючи, непритомні́вши, нетя́млячись

Вправа 150. Від дієслів утворіть дієприслівники. Згрупуйте їх у дві колонки: а) ті, що пишемо разом; б) ті, що пишемо окремо. Доведіть правильність виконання.

Зразок.

Не бажають – не бажаючи

Недочувати – недочуваючи

Не піклуються, не дбають, ненавидять, не вгавають, не відгукнутися, не спромогтися, незчутися, не завезти, нездужати, не зупинятися, не гаятись, неволити.

З чотирма дієприслівниками **не** пишемо і разом, і окремо, залежно від їх значення:

Нездужаючи (хворіючи)
Непокоячись (хвилюючись)
Нестямившись
(втративши самовладання)
Неславлячи (ганьблячи)

Не здужавши (не змігши)
Не покоячись (не спочиваючи)
Не стямившись
(не прийшовши до тями)
Не славлячи (не прославляючи)

Наприклад: 1. *Птахи, ще дужче непокоячись* (хвилюючись), *зривалися в небо* (М. Коцюбинський.) 2. *Не покоячись* (не спочиваючи) *на перині, а трудячись у поті чола, людина здобуде щастя* (Б. Лепкий).

Вправа 151. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Позначте в словах орфограму «**Не** з дієприслівниками». Звірте написане з усвідом/усвідкою по парті. Виправте, якщо є помилки.

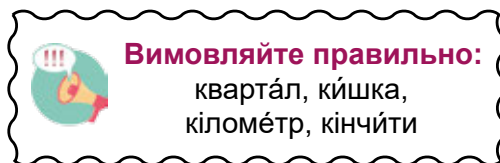
1. Кожен робив своє діло мовчки, (не)перекидаючись словом, (не)ділячись думкою (*Панас Мирний*). 2. Сагайда сів, (не)втручаючись у розмову, замислений, мовчазний. 3. Схилилась Шура на бильце канани й заснула, (не)зчувшись. 4. Ясногорська вирішила, (не)чекаючи, доки розгородять дорогу, йти пішки (*З творів Олесь Гончара*). 5. (Не)дослухавши до кінця, не поспішай відповідати (*Народна творчість*).

II. Виконайте тестове завдання.

Установіть відповідність між виділеними словами й частинами мови (цифра позначає наступне слово).

Сагайда (1)сів, не (2)втручаючись у розмову, (3)замислений, (4)мовчазний.

- А особове дієслово
- Б дієприкметник
- В дієприслівник
- Г прикметник
- Д прислівник

Вправа 152. Прочитайте речення. Спишіть його, розкриваючи дужки. Чи виникли у вас сумніви щодо написання виділеного слова? Аргументуйте думку.

(Не)зважаючи на досить-таки задеркуватий характер Маковея, усі його любили.

Дія, названа словом **(не)зважаючи**, стосується в реченні того ж діяча, що й дія, названа присудком **любили**. Це дієприслівник. **Не** з дієприслівником пишемо окремо.

Не плутайте слова **незважаючи** (прийменник) і **не зважаючи** (дієприслівник).

Вправа 153. Прочитайте словникові статті. Витлумачені у них слова уведіть до самостійно складених речень.

Зразок. 1. Незважаючи на малесенький вітерець, парило і робилося душно. 2. Жінки, не зважаючи на крик, бігли за колоною.

1. **Незважаючи**, прийменник із Зн. в. у спол. з прийм. **на**. Уживається для позначення предметів, явищ, понять, усупереч яким відбувається дія.

2. **Не зважаючи**, частка з дієприслівником. Уживається як синонім до дієприслівника **не реагуючи**.

Вправа 154. Перекладіть слова українською мовою і запишіть. Складіть із чотирма дієприслівниками речення так, щоб вони вживались із заперечною часткою **не**. Підкресліть орфограму «**Не** з дієприслівниками».

Futva, várva, nevetve, nyítva, zúgva, hallván, nézve, dobva.

Не з дієприслівниками пишемо окремо, якщо вони вживаються без **не**.

Не пишемо разом у префіксі **недо-**, якщо префікс означає неповноту дії.

Вправа 155. Запишіть словосполучення з дієприслівниками у дві колонки: а) ті, що пишемо з **не** окремо; б) ті, що пишемо з **не** разом.

(Не)прочитавши книгу, (не)повернувшись у село, (не)почувши дзюрчання, (не)дооцінюючи можливості, (не)розламавши кригу, (не)стямившись від обурення, (не)дослухаючись до порад, (не)долюблюючи брехунів, (не)доївши яблука, (не)волячи сусідів, (не)зловивши риби, (не)покоячись про ячмінь, (не)вгаваючи ні на хвилину, (не)помітивши ошуканства, (не)навидячи базік, (не)підрахувавши витрат.

Словник

більце – támla
гáятись – késlekedik, tétovázik
дзюрчання – csordogálás
діжка – dézsa, hordó
заміслений – elgondolkozot
канáпа – dívány, kanapé
невгáвати – nyugtalanodik

невóлячи – rabságban tart
незчúтися – észre se veszi
ненáвидіти – gyűlölni
непоко́ячись – nyugtalanodva,
aggódva
нехтувати – elhanyagol
обруч – aroncs

§ 23. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. УСНИЙ ТВІР-ОПИС ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

Залежно від мети висловлювання опис діяльності людини буває *художнім, науковим* та *публіцистичним*.

Художній опис має на меті вплинути на читача, зобразити людину в процесі роботи, виявити своє ставлення до героя опису.

Науковий і публіцистичний описи мають на меті дати читачеві точне уявлення про характер і особливості процесу праці, часто на основі опису читач повинен виконати роботу, тобто це своєрідні інструкції щодо виконання якоїсь роботи.

Особливості опису в науковому та публіцистичному стилях:

- трудові операції стосуються не конкретної особи, а будь-кого, тому опис має загальний характер;
- трудові дії не стосуються певного часу;
- подається інформація лише про те, що і як слід робити всім;
- характерні дієслова у формі 3-ї особи множини: *так роблять, для цього застосовують*, поєднання слів *можна, треба, слід, необхідно* з неозначеною формою дієслова: *треба почистити, необхідно з'єднати*;
- розповідь має характер інструкції;
- усі слова вживають лише у прямому значенні.

Вправа 156. Прочитайте текст мовчки. Визначте його тему й основну думку. Знайдіть у ньому опис процесу праці. До якого стилю мовлення належить текст?

Пам'ятайте, що це страва пастухів, які переїжджали з місця на місце. А пастухи, які йшли надовго, брали ті продукти, які не псувались.

Справжній бограч-гуляш варять у казані, як правило, чоловіки. Тож беремо казан, розігріваємо його на вогні. Нарізаємо копчене сало кубиками і обсмажуємо до золотистого кольору. Потім вибираємо його з казана (традиційно це роблять дерев'яною ложкою) та викладаємо на окрему тарілку. Поки смажиться сало, дрібно нарізаємо цибулю, додаємо її до жиру в казані, смажимо, додаємо трохи води, щоб понизити температуру, і червоний перець, помішуємо та поступово кидаємо порізане м'ясо різних видів (кубики розміром 3 см). Усе добре перемішуємо, через декілька хвилин додаємо води, але небагато, так, щоб м'ясо не варилось, а тушкувалось, додаємо солі, чорного перцю та лаврового листа. Далі доливаємо стільки

води, щоб м'ясо могло зваритись. Води в казанку має бути небагато. Пам'ятайте, це гуляш, а не суп.

Коли м'ясо майже зварилось, додаємо нарізані кільцями моркву і великими кубиками картоплю.

В останні пів години приготування бограч-гуляшу варимо його на залишковому теплі вогню, сам казанок можна підняти трохи вище або опустити нижче. Часник нарізаємо дрібно та додаємо у страву наприкінці приготування. Це саме те, що

треба: так збережеться його аромат та смак. Даємо трохи настоятись.

Закарпатська кухня має свої правила та секрети доброго бограчу:

– ця страва чудово зберігається, а коли настоюється, то стає ще смачнішою;

– бограч має бути гострий, цього досягають додаванням гострого перцю;

– не шкодуйте м'яса, його в бограч-гуляші має бути багато (За матеріалами сайту <https://tourinform.org.ua>).

Твори, що містять опис діяльності людини, здебільшого складаються з таких частин:

1) підготовка тієї чи іншої людини до роботи (робочий одяг, місце, необхідні інструменти, матеріали та ін.);

2) перебіг роботи (послідовний опис усіх операцій);

3) результати роботи.

Для опису діяльності людини можна використати запропонований лексичний матеріал.

Дієслова, за допомогою яких описуються дії тих, хто працює: *трудиться, робить, виготовляє, майструє, виробляє, споруджує, працює, будує.*

Слова для позначення послідовності дій: *спочатку, насамперед, потім, після того, після цього, тепер, зараз, нарешті.*

Рухи (які?) – *швидкі, енергійні, повільні, плавні, легкі, красиві, виразні, точні, чіткі, розмірені, впевнені, обережні, поспішні, різкі, незграбні.*

Працювати (як?) – *зосереджено, не покладаючи рук, чесно, старанно, успішно, систематично, вміло, легко, напружено, весело, повільно, активно, мляво* (За Г.Р. Передрій, Л.В. Скура-тівським, Г.Т. Шелеховою).

Вправа 157. Прочитайте учнівський твір. До якого типу і стилю мовлення він належить? Чи вдалося автору доступно описати підготовку та сам перебіг роботи?

ЯК ВАРИТИ БОРЩ

Борщ – одна з найпоширеніших перших страв української кухні. До його складу входить багато різноманітних продуктів. Моя мама часто варить борщ, а я люблю спостерігати і допомагати їй.

Перед приготуванням мама мие руки та одягає фартух. Спочатку вона готує бульйон. Дрібно нарубані кістки варить дві години, додає м'яса і продовжує варити до готовності. Зварене м'ясо нарізає шматками, а бульйон відціджує. Очищені і помиті буряки мама шаткує соломкою, солить, збризкує оцтом, перемішує, кладе у каструлю, додає жиру, томатного соусу, цукру, тушкує до готовності. Потім злегка обсмажує на свинячому салі цибулю, моркву, петрушку. На кухні уже так смачно пахне, аж слинка тече. У проціджений бульйон мати кладе нарізану картоплю, доводить до кипіння, додає нарізану соломкою капусту і варить 10–15 хв. Після цього кидає в бульйон тушковані буряки, злегка підсмажує разом з цибулею нарізані свіжі помідори, гіркий і запашний перець, лавровий лист, підсмажене і розведене водою борошно. Потім дає 5 хвилин покипіти, заправляє товченим часником, доводить до кипіння і дає настоятись 10 хвилин.

Нарешті борщ готовий. Настає обід. Подаючи борщ на стіл, мама у кожну тарілку кладе шматочок вареного м'яса, ложку сметани, зелень петрушки і кропу.

Сім'я із задоволенням смакує улюблену страву. Який смачний борщ!

Вправа 158. Напишіть твір-опис діяльності людини в публіцистичному стилі на одну із тем (на вибір):

1. Як я самостійно виготовив(ла) корисну річ.
2. Рецепт мого улюбленого торта.
3. Як працювати з книжкою.
4. Як я готую уроки.
5. Приемний сюрприз.
6. Як я доглядаю за квітами.
7. Як садити огірки.
8. Як виготовити маску чи костюм на Форшонг.

Словник

аж слинка тече – folyik a nyála
(valami után)

відціджувати – leszűrni

залишковий – fennmaradó

псуватись – romlik

товчений – aprított

тушкований – párolt

чималенько – sok

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Позначте правильне твердження

- А Дієприслівник – це незмінна форма дієслова, що має граматичні ознаки дієслова і прислівника.
- Б Дієприслівник – це частина мови, яка означає додаткову дію чи стан і має ознаки дієслова та прислівника.
- В Дієприслівник – це особлива незмінювана форма дієслова, що означає додаткову дію або стан і має граматичні ознаки дієслова та прислівника.
- Г Дієприслівник – це особлива незмінювана форма дієслова

2. Усі слова – дієприслівники в рядку

- А вантажити, сказавши, працюючи, дарувавши
- Б заслухавши, віривши, знаючи, кохаючи
- В сказаний, посивівши, заспівавши, роблять
- Г відзначивши, зів'ялий, згублений, вивчивши

3. Усі дієприслівники недоконаного виду в рядку

- А посивівши, воюючи, розбивши, ніяковіючи
- Б виконуючи, сяючи, ховаючи, згортаючи
- В приносячи, згорівши, плачучи, віддаючи
- Г крокуючи, зотлівши, керуючи, волаючи

4. Дієприслівники доконаного виду творяться за допомогою суфіксів

- А -учи, -ючи
- Б -чи, -ячи
- В -анн(ий), -янн (ий)
- Г -ши, -вши

5. Усі дієприслівники з часткою *не* пишемо окремо в рядку

- А (не)пускаючи, (не)вгаваючи, (не)вирішивши, (не)знаючи
- Б (не)кажучи, (не)здужавши, (не)дотягнувши, (не)працюючи
- В (не)хтуючи, (не)взявши, (не)застеливши, (не)знайшовши
- Г (не)діючи, (не)сумуючи, (не)бажаючи, (не)перемігши

6. Дія, позначена дієприслівником, передує дії, вираженій дієсловом-присудком, у реченні

- А Обоє терли кулаками очі, підсліпувато мружачись на біле свічення туману, яке віддавалось різцю після земляної темряви.
- Б Збиваючи куряву босими ногами й хвацько поганяючи своїх лозяних коней, помчали вони в поле.
- В Ішов повільно, дивлячись у землю і вергаючи сніг чобітьми та палицею.
- Г Напакувавши повну кишеню молоденького щавлю, я вже трохи безпечніше пішов додому.

7. Дія, виражена дієприслівником, відбувається одночасно з дією, що виражається дієсловом-присудком, у реченні

- А Дід, глянувши на матір, пускає посмішку у бороду й мовчить.
- Б Архітектор, озброївшись указкою, давав пояснення, сипав словами, малював перспективу, розкривав обрії.
- В Обминувши в долині пізне волосисте просо, я вихоплююся на шлях і одразу наздоганяю драбинчастий віз Терентія.
- Г Шукаючи квіти, я весь час дивлюся на галяву, щоб не відійти далеко.

8. Дієприслівниковий зворот входить до складу речення

- А Старий воевода вважав, що не може його дочка, живучи серед повстанців, не навчитися того, що вміють вони.
- Б Складені із грубо обтесаних колод, вони віддалеки здаються приземкуватими грибами, з вершечків яких в'ються сизі дими.
- В Вільне життя в горах, військові справи і посильна робота зміцнили хлопця.
- Г Дівчина крізь сльози безмовно кивнула головою і потисла козакові руки.

9. Визначте синтаксичну роль дієприслівника, ужитого в поданому реченні

Зорі горіли яскраво, променисто відбиваючись у воді.

- А обставина
- Б присудок
- В означення
- Г додаток

10. Одиначний дієприслівник не виділяємо у реченні комами

- А А сонце захекавшись потім зійшло.
- Б Ми з тобою в часі розійшлися, а тепер зустрівшись не знайшлися.
- В Чи можна виживати живучи?
- Г І до кохання я незчувшись доріс.

11. Неправильно розставлено розділові знаки у реченні

- А Брати жили не розділившись у батьківській старій оселі.
- Б Поїзд мчав майже не зупиняючись на станціях врізаючись у білі глибини безкраїх березових лісів.
- В Маковей і стріляв, і плакав, і сміявся, не чуючи себе, не чуючи інших.
- Г Так пішли ми в життя на світанку, полюбивши велику мету.

12. Правильно розставлено розділові знаки у реченні

- А Роман хотів вирватися, але капітан, міцно струсонувши його, поставив на місце.
- Б Лише рілля в степу, зберігши, колір чорний, його перелива у золото колос.
- В Засинаючи ще почув, як увійшла мати.
- Г Деревя стояли в снігу настовбурчившись замерзлимими гілочками.

§ 24. ПРИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Вправа 159. Прочитайте речення. Поставте запитання від дієслів до виділених слів. Подумайте, чи змінюються ці слова.

Зразок. У саду **солодко** (як?) дрімають тополі.

1. **Уранці** (...?) виплило ясне сонечко. 2. Учень **старанно** (...?) готує всі уроки. 3. **Назустріч** (...?) їхали два поїзди. 4. **Знизу** (...?) чувся шум водоспаду.

II. До якої частини мови належать виділені слова? Зверте свої міркування з правилом.

Прислівник – незмінна самостійна частина мови, яка виражає ознаку дії, стану, предмета або іншої ознаки й відповідає на запитання *як? де? коли? куди? звідки? скільки? з якої причини? з якою метою?* Наприклад: працювати *охайно*, розмовляти *вголос* (ознака дії і стану); поле *восени*, дерева *взимку* (ознака предмета); *досить* активний, *дуже* цікаво (ознака іншої ознаки).

У реченні прислівники здебільшого виступають обставинами. Наприклад: 1. *Опівночі айстри в саду розцвіли...* (Олександр Олесь). 2. *Додолю верби гне високі, горами хвилі підійма* (Т. Шевченко).

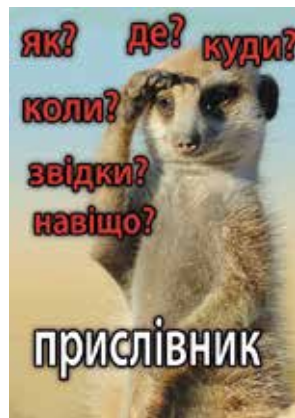
Прислівник найчастіше залежить від дієслова та його форм: писати *грамотно*, опрацьований *торік*, зробивши *акуратно*.

Прислівник може також залежати від:

- ✓ прикметника – *надзвичайно* високий, *занадто* сміливий;
- ✓ іншого прислівника – *ледве* помітно, *дуже* весело;
- ✓ іменника – відпочинок *увечері*, кава *по-закарпатськи*.

Вправа 160. Прочитайте словосполучення. Запишіть їх у три колонки: а) словосполучення з прислівниками, що виражають ознаку дії і стану; б) словосполучення з прислівниками, що виражають ознаку предмета; в) словосполучення з прислівниками, що виражають ознаку іншої ознаки. Під час роботи скористайтеся малюнком-підказкою.

Повертатися пізно, прогулянка взимку, розмовляти безперестанку, парк навесні, приїхати здалеку, трохи дорожче, дорога праворуч, надто голосно, посаджений щойно, зберігши назавжди, подивитися вниз, обіди по-домашньому, втричі довший, занадто суворий, зовсім виснажений.

Вправа 161. Спишіть речення. Підкресліть прислівники, усно поставте до них запитання.

1. Мені нагадують людські серця крихке й тоненьке серце олівця – зламати легко, застругати важче, списати неможливо до кінця (*Д. Павличко*). 2. Вечір був м'який, теплий, густо настояний на степових пахощах (*Олесь Гончар*). 3. Та вони обидві помилились: і сусідка праворуч, і сусідка ліворуч (*О. Іваненко*). 4. Василько розгублено оглянувся довкола (*Петро Панч*). 5. Урок він вивчив старанно, принаймні краще за інших (*В. Козаченко*).

II. З'ясуйте, чи всі прислівники відповідають на одне й те саме запитання. Зробіть висновки із записаного і звірте їх із таблицею.

 Розряд прислівників за значенням	Запитання, на які відповідає прислівник	Приклади
Означальні		
Якісно-означальні	як?	<i>добре, наполегливо, погано</i>
Міри і ступеня	скільки? наскільки? у якій мірі?	<i>дуже, досить, трохи, багато, мало, двічі</i>
Способу дії	як? яким способом?	<i>по-угорськи, повільно, голосно, верхи, навмання</i>
Обставинні		
Місця	де? куди? звідки?	<i>угору, тут, там, далеко, скрізь, ліворуч</i>
Часу	коли? з якого часу? до якого часу?	<i>тепер, удень, завжди, щороку, донині</i>
Причини	чому? через що? з якої причини?	<i>спересердя, спросоння, ненароком, зозла, згарячу</i>
Меті	для чого? з якою метою? навіщо?	<i>на щастя, навмисне, напоказ, на зло, наперекір</i>

Вправа 162. I. Послухайте поезію Надії Красоткіної. Яка основна думка твору? Чи погоджуєтеся ви з поетесою? Свою відповідь обґрунтуйте.

ТРИ РЕЧІ

Три речі, що не можна повернуть:
можливості та час, і слово.
Вони, як мить утрачена, майнуть
і вже не буде так чудово,
як би могло. Тому міркуй завжди,
що час не можна загубити.
Вперед сміливо, впевнено іди,
щоб своєчасно все зробити.
А ще доречні добирай слова,
щоб потім не пошкодувати.
Хай буде в тебе мудра голова,
тож знай, коли і що сказати.
І не втрачай можливості свої,
йди наполегливо до цілі.
Це знають всі віки, усі краї
і розуміють люди смілі,
які у пеклі всі круги пройшли,
тому навік запам'ятали.
Бо втраченого так і не знайшли,
хоч як цього і не шукали.

II. Випишіть з поезії прислівники, поставте до них запитання. З'ясуйте, що вони означають. Свої висновки звірте з таблицею.

Вправа 163. Усно поясніть за допомогою прислівників з довідки зміст прислів'їв і приказок.

1. На Новий рік додалося дня на заячий скік. 2. Мороз не великий, та стоять не велить. 3. Посій в пору, будеш мати зерна гору. 4. Посієш вчасно, то і вродить рясно. 5. Раді люди літу, а бджоли цвіту. 6. Коли цвіте біб, тоді тяжко на хліб, а як мак, то не так. 7. Трапляється і такий год, що на день по сім погод.

Довідка: холодно, мало, вчасно, важко, легше, радісно, по-різному.

Вправа 164. I. Прочитайте текст мовчки, знайдіть у ньому прислівники. З виділеного абзацу випишіть прислівники разом зі словами, до яких вони відносяться. Укажіть розряд прислівників.

Щедрий вечір (*Маланка, Маланія, Васильєв вечір*) – вечір 13 січня напередодні Старого Нового року.

Святкування його походить від стародавнього звичаю. За християнським календарем – це також день преподобної Меланії (Меланки, Маланки). Меланка-Вода приходить на щедрий вечір разом із Василем-Місяцем сповістити господарів про наступні торжества та справити гостини, які в народі так і називають – гостини Меланки.

У народній традиції обидва свята об'єдналися в Щедрий вечір, або свято Меланки.

Зранку цього дня починають готувати другу обрядову кутю – щедрю. На відміну від багатой, її можна заправляти скоромною. Як і на багатий вечір, кутю також ставлять на покуті. Крім того, господині печуть млинці, готують пироги та вареники з сиром, щоб обдарувати щедрувальників і посівальників.

Звечора і до півночі щедрувальники обходять оселі. За давньою традицією новорічні обходи маланкарів, як і різдвяних колядників, відбуваються після заходу Сонця, тобто тоді, коли володарює усяка нечиста сила. Дівчата-підлітки поодиночці чи гуртом оббігають сусідів, щоб защедрувати.

На Меланки ходять також парубоцькі гурти. Цей звичай називають «водити Меланку». Хлопці в масках висловлюють добрі побажання, веселять піснями, танцями, жартівливими сценками. Один з них, зазвичай перевдягнений у жіноче вбрання, це Меланка.

За давнім звичаєм перебрані, закінчивши ритуальний обхід, вранці йшли на роздоріжжя палити «Діда», або «Дідуха», – снопи, соломи, що стояли на покуті від Святого вечора до Нового року, потім усі стрибали через багаття. Це мало очистити від спілкування з нечистою силою.

А наступного дня, коли починає світати, йдуть посівати зерном. Зерно беруть у рукавицю або в торбину. Спочатку йдуть до хрещених батьків та інших родичів і близьких. Зайшовши до хати, посівальник сіє зерном і вітає всіх з Новим роком:

Сію, вію, посіваю, з Новим роком поздоровляю!

На щастя, на здоров'я та на Новий рік,

щоб уродило краще, ніж торік, –

жито, пшениця і всяка пашниця,

коноплі під стелю на велику куделю.
Будьте здорові з Новим роком і з Василем!
Дай, Боже!

Перший посівальник на Новий рік приносить до хати щастя. За народним віруванням, дівчата щастя не приносять – тільки хлопці, а тому посівати дівчатам не годиться.

Увечері цього дня дівчата ворожать. За давнім звичаєм, коли дівчата починали ворожити, парубки викрадали в них удома ворота або хвіртки, хоч би як не стерегли господарі. Щоб повернути втрату, батько дівчини мусив ставити могорич.

Окрім ворожіння у ніч на Старий Новий рік люди намагалися завбачувати прикмети. Ось деякі з них:

- якщо ніч проти Нового року тиха і ясна, буде щасливий рік не лише для людей, а й для худоби;
- якщо сонце високо зійде, увесь рік буде щасливим, а особливо добрим буде врожай садовини;
- якщо іній рясно вкриває всі дерева, буде врожай на зернові та гарний медозбір;
- якщо падає м'який сніг, то на врожай, а коли тепло, то літо буде дощовим;
- який перший день у Новому році, то й рік буде такий;
- якщо на Меланії відлига, то чекати теплого літа (За В. Скуратівським).

II. Усно перекажіть текст, доповнивши його розповіддю про схожі угорські традиції.

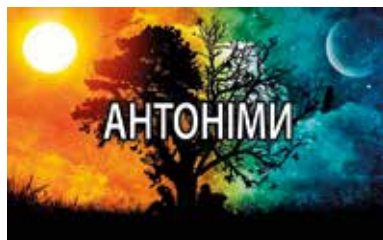
Вправа 165. Виразно прочитайте вірш Лесі Лужецької. Поставте запитання від дієслів до прислівників, визначте їх розряд. Яку синтаксичну роль виконують прислівники у реченні?

Ознаку дій називає,
а також місце, час, причину
цієї дії визначає.
І кожен цю частину знає,
бо це **прислівник** – всім відомий,
незмінна ця частина мови.
На запитання *як? коли?*
Готова всім відповісти.
Сміється сонце *як? – ласкаво,*
мандрує небом *величаво,*
а небо голубіє *дивно,*
пливуть хмарини *тихо, мрійно.*

Дзвенить кохана мова *чисто,*
а кожне слово – *урочисто,*
земля стрічає нас *святково,*
сміються зорі *загадково.*
Сади цвітуть коли? – *весною,*
улітку трав моря шовкові,
а *восени* врожай збирають,
узимку снігу всі чекають.
Прислівників багато в мові,
усі яскраві, всі чудові!
А щоб здобути знань основи,
вивчаймо цю частину мови!

Вправа 166. Розгляньте малюнок-підказку й пригадайте, які слова називаємо антонімами. До прислівників доберіть антоніми, вкажіть їх розряд за значенням. З кількома словами складіть речення.

Уперед, праворуч, мало, попереду, зверху, поволі, голосно, зараз, колись, там, вдень, по-новому, внизу, завжди.

Окрему групу становлять прислівники, які означають:

- 1) стан природи: *сонячно, ясно, тихо, морозно;*
- 2) психічний або фізичний стан людини: *радісно, душно, моторошно, страшно;*
- 3) необхідність дії: *необхідно, треба, слід.*

Ці прислівники найчастіше виступають головним членом безособового речення. Наприклад: *Сьогодні сонячно, парасольку брати не потрібно.*

Вправа 167. І. Прочитайте текст мовчки. Дайте йому заголовок. Усно перекажіть його.

Він був геніальним митцем, талановитим учнем Адальберта Ерделі. Йому, вихідцеві з трудових верств, довелося подолати немало перешкод, що стояли на шляху до великого мистецтва. У 1927 році Андрій Коцка вступає до Ужгородської учительської семінарії, де А. Ерделі викладав рисунок. Його вплив виявився настільки могутнім і вирішальним, що молодий Коцка обирає нелегкий шлях художника.

Улюбленими персонажами художника були його учні та селяни. Центральне місце у його творчості займає образ крайнки-верховинки.

Твори майстра 30-х років стали подією в закарпатському живописі того часу. За характером свого обдарування він, радше, портретист, для якого найважливіше – пластично-живописне вирішення теми, приховані глибини психології людської особистості. Його портрети того часу хвилюють і зворушують гостротою, глибоко емоційним ставленням художника до своїх моделей («Старий», 1931, «Гуцулка», 1941).

А. Коцка. Верховинка

А. Коцка завжди багато працював не тільки як портретист, а й як пейзажист, який тонко відчуває красу і неповторну своєрідність Закарпаття. Тут він передусім художник-лірик. Його не приваблюють широкі масштаби, проте в кожен пейзаж він вкладає щире хвилювання, глибоко особисту реакцію.

А. Коцка завжди був в епіцентрі культурно-мистецького життя краю поруч із А. Ерделі, Й. Бокшаєм, Е. Контратовичем, Ф. Манайлом, іншими митцями. Художник був членом Товариства діячів образотворчого мистецтва на Підкарпатській Русі з 1933 року. А вже в 1946-му – він серед засновників новоствореної Закарпатської організації Спілки художників України та один із перших викладачів Ужгородського художньо-промислового училища.

Вартість його робіт з року в рік зростає. Це радує і засмучує водночас! Адже твори митця невпинно й безповоротно полишають наш край. Утішає те, що в Ужгороді маємо будинок-музей Андрія Коцки, де ревно бережуть безцінні твори художника, який прославив карпатський край далеко за його межами.

Усе найзначніше в творчості А. Коцки пов'язане з рідною землею. Рідний край на все життя залишається його улюбленою темою, його щастям і болем (*За матеріалами сайту www.mukachevo.net*).

II. Знайдіть у тексті прислівники, випишіть їх разом зі словами, до яких вони відносяться. Проаналізуйте, з якою частиною мови найчастіше пов'язується прислівник.

Вправа 168. Перекладіть прислівники українською мовою. З п'ятьма словами за вибором складіть речення.

Holnap, reggel, ma, itt, este, szorgalmasan, kevés, ott, hangosan, gyorsan, télen, gyakran, gyalog, csodásan, nyáron, lent, soha, mindig.

Вправа 169. Творча робота. I. Прочитайте текст і розгляньте ілюстрації. Висловіть свою думку про них.

Дует чарівних українських художників Анни Стаценко і Слави Леонтєва створює химерних крихітних істот зі звичайної порцеляни. Фантастичні створіння з яскравим і барвистим дизайном – це результат не лише багатой уяви, але й неймовірно кропіткої роботи цих майстрів.

Їхні роботи – це невеличкі фігурки для прикраси інтер'єру. Основною тематикою колекції майстрів є флора і фауна. Фантастичні звірі зачаровують глядача з першого погляду (За матеріалами сайту <http://senfil.net>)

II. Письмово опишіть ваше враження від зображених на фото фігурок. Чи хотіли б ви стати власником однієї з них? Записаний вами текст проаналізуйте і вкажіть, чи вжили ви в ньому прислівники. Якщо так, то підкресліть їх.

Вправа 170. Поясніть значення фразеологізмів (користуйтеся довідкою). З двома (на вибір) складіть речення.

1. Світ за очі. 2. Сісти на шию. 3. Сісти в калюжу. 4. Сонне царство. 5. Сміятися на кутні. 6. Сушити голову.

Довідка: важко думати над складною проблемою; напрочуд тихе місце, де нічого не відбувається; далеко; зазнати невдачі; плакати; робити щось за рахунок іншого.

Прислівники не змінюються і тому закінчення не мають. У реченні найчастіше виступають обставинами.

Вправа 171. Прочитайте прислів'я, поясніть, про що в них ідеться. Спишіть, визначте прислівники, укажіть їх розряд.

1. Щастя і труд поряд живуть. 2. Чесне діло роби сміло. 3. Гірко заробиш, солодко з'їси. 4. Хто рано підводиться, за тим і діло водиться. 5. Не кайся рано встати, а кайся довго спати. 6. Хто спішить, той двічі робить. 7. А йому щодня неділя.

Словник

Прислівник – határozó (szófaj)

Заправляти скороминою – додавати м'яса або молока.

безперестанку – szüntelenül

віснажений – kimerült

відліга – olvadás

доречний – megfelelő

дощенту – teljesen, fenéig

крихкий – törékeny

кропіткий – aprólékos

майнүти – ellszáll

могоріч – áldomás

мрійно – álmódosva

навмання – véletlenszerűen

наперекір – valaminek ellenére

обдарування – tehetség

рєвно – alaposan, gondosan

химєрний – mesés, fantasztikus

хист – képesség, tehetség

Вимовляйте правильно:

кóлесо, кóлія, кóпчений (дієприкметник), кóпчєний (прикметник), кóрїсний, котрій, крóїти, кóсий, крицєвий, кропивá

§ 25. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИСЛІВНИКІВ. СПОСОБИ ЇХ ТВОРЕННЯ

Вправа 172. I. Прочитайте уривок з поезії Наталі Забіли вголос. Знайдіть у ньому прислівники. Чи є серед них такі, що називають більшу чи меншу міру вираження ознаки? Якщо так, то від якого прислівника вони походять.

Вдягнувшись тепліше,
морозяним ранком
Мариночка вийшла
і стала на ганку.
– Як гарно навколо!
Все вкрилось кругом
пухнастим і чистим
блискучим сніжком.

II. Що ви пам'ятаєте про ступені порівняння прикметників? Як вони утворюються, які форми мають? Наведіть один-два приклади. Чи можна провести аналогію з утворенням ступенів порівняння у прислівників? Для відповіді скористайтеся відомостями, поданими нижче.

При творенні вищого ступеня порівняння прислівників за допомогою суфікса **-ш-** відбуваються ті ж зміни приголосних, що й при творенні прикметників вищого ступеня:

– випадання суфіксів **-к-**, **-ок-**, **-ек-**: *швидко* – *швидше*, *широко* – *ширше*;

– чергування приголосних: *г, ж, з* → *жч*: *дорого* – *дорожче*, *низько* – *нижче*;

– кінцевий кореня **с** → **шч (шч)**: *високо* – *вище*.

Форми вищого та найвищого ступенів порівняння можуть мати лише **прислівники на -о, -е** (спільнокореневі з якісними прислівниками). Наприклад: *голосно* – *голосніше* – *найголосніше*.

Форми ступенів порівняння прислівників утворюються так само, як і прикметників. Розрізняють **просту** і **складену** форми вищого та найвищого ступенів порівняння прислівників.

Вищий ступінь	Проста форма	основа або корінь прислівника + суфікси -и-, -іш-	<i>тепло – тепліше глибоко – глибше</i>
	Складена форма	слова більш, менш + прислівник у початковій формі	<i>більш тепло менш глибоко</i>
Найвищий ступінь	Проста форма	префікс най- + прислівник простої форми вищого ступеня. Для підсилення можуть вживатися префікси що-, як- .	<i>найтепліше найглибше якнайтепліше щонайглибше</i>
	Складена форма	слова найбільш, найменш + прислівник у початковій формі	<i>найбільш тепло найменш глибоко</i>

Вправа 173. Прочитайте прислівники. Випишіть лише ті, від яких можна утворити ступені порівняння, і запишіть поряд просту форму вищого та найвищого ступенів порівняння.

Глибоко, увечері, вузько, нізащо, десь, гуртом, соромно, приємно, двічі, з давніх-давен, довіку, вдруге, доценту, згарячу, опівдні, просто.

Неправильно

більш активніше
менш гарніше
найбільш розумніше

Правильно

більш активно
менш гарно
найбільш розумно

Вправа 174. Прочитайте текст уголос. Випишіть прислівники у формі вищого чи найвищого ступенів порівняння.

В орлиному гнізді, де недавно спокійно й тихо сиділа на яйцях орлиця, вовтузяться троє жовторотих пташенят. Їхні батьки кружляють у повітрі, виглядаючи ховрахів. Вони безперервно носять у гніздо здобич. Найстарше орля, яке вилупилося з яйця першим, найсильніше і найміцніше. І кричить воно голосніше за всіх, і спритніше від інших підставляє розкритий дзьоб, йому більше і частіше дістається їжа. За ним тягнеться друге. Воно хоч і не таке жваве, як старше, але все-таки умудряється підставити дзьоб... (З підручника).

Вправа 175. Спишіть прислів'я, уставляючи на місці крапок з довідки прислівники у формі вищого ступеня порівняння.

1. Живи так, щоб тобі було добре, а іншим ще 2. Безчестя ... смерті. 3. ... діла – ... слів. 4. ... на п'ять хвилин раніше, ніж на хвилину... . 5. Борг що ... лежить, то ... росте. 6. ... орати – ... хліба мати. 7. ... менше та краще.

Довідка: гірше, довше, більше, краще, більше, глибше, ліпше, менше.

Вправа 176. I. Прочитайте текст уголос. Визначте його головну думку.

Прогулянка лісом — незабутня пригода. Свіже повітря, знайомство з дикою природою, пошук лісових делікатесів та пікнік у родинному колі залишають приємні спогади. Однак статистика невтішна: щороку в лісах країни губляться сотні дітей, тому необхідно запам'ятати кілька простих правил:

1. Запам'ятай! Ніколи не йди до лісу без дорослих, навіть якщо місцевість тобі добре знайома.

2. Перед походом у ліс вивчи карту місцевості. Познач на ній річки, дороги, селища, залізничні станції, розташовані неподалік. І найголовніше — запам'ятай, у якій стороні вони знаходяться. Так ти легко зможеш вийти з лісу. Подивись прогноз погоди.

3. Перед тим, як вирушити на тихе полювання, подбай про повний заряд мобільного телефону. У разі потреби ти завжди зможеш подзвонити рідним та повідомити приблизне розташування.

5. Будь ласка, не вдягай до лісу непримітний сіро-зелений або чорний одяг. Віддай перевагу яскравим кольорам! Так людину, що заблукала, легше помітити під час пошуку. Чудово, якщо на одязі будуть смужки, що відбивають світло.

7. Йдучи до лісу, прихвати з собою воду та легкий перекус, який не зіпсується теплого літнього дня. Оптимальний варіант — яблуко, груша. Стане в пригоді й яскравий пакет для сміття — ним можна вкритися під час негоди або ночівлі в лісі. А свисток допоможе сповістити про себе.

8. Навіть якщо ти достатньо дорослий та іноді самостійно прогулюєшся біля річки чи лісу, неодмінно сповісти батьків, куди йдеш та коли плануєш повернутися (За матеріалами сайту <http://pustunchik.ua>).

II. Виконайте тестові завдання.

1. За стилістичними ознаками текст є

- А художнім
- Б науковим

- В публіцистичним
- Г розмовним

2. Перед походом у ліс необхідно зробити усі перелічені справи, **ОКРІМ**

- А вивчити карту місцевості
- Б підготувати пакет із солодощами
- В підготувати воду та легкий перекус
- Г подбати про повний заряд мобільного телефон

3. Який предмет допоможе сповістити про себе в лісі?

- А телевізор
- Б свисток
- В компас
- Г яблуко

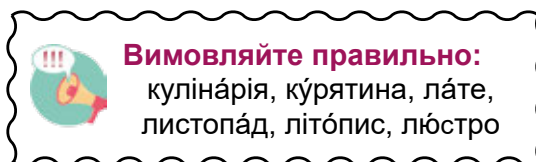
4. У котрому реченні вжито прислівник у вищому ступені порівняння?

- А Так людину, що заблукала, легше помітити під час пошуку.
- Б Чудово, якщо на одязі будуть смужки, що відбивають світло.
- В Ніколи не йди до лісу без дорослих, навіть якщо місцевість тобі добре знайома.
- Г Щороку в лісах країни губляться сотні дітей.

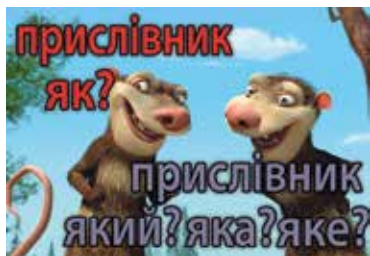
5. З'ясуйте, якою частиною мови є кожне з виділених слів (цифра позначає наступне слово).

Свіже повітря, знайомство з (1)дикою природою, (2)пошук лісових делікатесів та пікнік у родинному колі (3)обов'язково (4)залишають приємні спогади.

- А іменник
- Б прислівник
- В прикметник
- Г дієслово
- Д числівник

Вправа 177. Розгляньте малюнок-підказку і прокоментуйте її. Прочитайте й порівняйте виділені слова як частини мови. Якого висновку ви дійшли? Згрупуйте речення з виділеними словами – прикметниками та з виділеними словами – прислівниками. Групами запишіть їх у зошит.

1. Вибери собі **найкраще** яблуко. Олександра **найкраще** написала контрольну роботу. 2. Озеро Байкал **глибше** за Каспійське море. «Копай **глибше!**» – скомандував батько. 3. Це фото було **найцікавіше**. **Найцікавіше** розповідав про себе незнайомиць. 4. Гори починаються **вище**. Це дерево **вище** за інше. 5. Розташуйтеся **зручніше**. Це вбрання було **зручніше**.

Вправа 178. Прочитайте фразеологізми. Усно поясніть їх значення. Із довідки доберіть до фразеологізмів потрібні синоніми.

1. Бувати в бувальцях.
2. Зривати маску.
3. Висіти на хвості.
4. Лавровий вінок.

Довідка: наступати на п'яти; пальма першості; виводити на чисту воду; знати, де раки зимують.

Ступені порівняння прислівників творимо так само, як і ступені порівняння прикметників.

Вправа 179. Спишіть прислів'я, від поданих у дужках прислівників утворіть вищий ступінь порівняння.

1. Під великим деревом і грибу (просторо).
2. У чистій хаті – (свіжо), з чистого посуду – (смачно).
3. Що (швидко) зловиш вовка, то (мало) лиха він завдасть.
4. Опісля (просто) знати, як треба було починати.
5. Не судись, бо постіл (дорого) обійдеться за чобіт.
6. (Сильно) звіра від кішки немає для мишки.
7. Слово буває (дорого) від золота.
8. (Легко) говорити, ніж зробити.

СЛОВНИК

вовту́зитися – itt: mozog, mászkál
гурто́м – együtt, csoportosan
жва́вий – élénk, eleven, fürge

спри́тний – fürge, gyors
трепетáти – remeg
ховра́х – ürge

§ 26. ПРАВОПИС НЕ І НІ З ПРИСЛІВНИКАМИ

Вправа 180. І. Прочитайте уривок з поезії Надії Красоткіної. До чого закликає нас авторка?

НЕ ВІДКЛАДАЙ

Не відкладай на завтра справ ніколи,
бо завтра або буде, або й ні...

Нам доля підкида такі «приколи»,
що не присниться навіть уві сні.

Та й завтра більшою доба не стане,
а рівно стільки ж часу буде в ній.

А не полита квіточка зав'яне,
а де немає руху, там застій...

Скажи сьогодні всі слова любові,
і закінчи найкраще всі діла.

Щоб доброта звучала в кожному слові,
й душа твоя трояндою цвіла...

II. Пригадайте написання вивчених частин мови з **не**. У яких випадках їх з **не** пишемо разом, а в яких – окремо? Наведіть декілька прикладів, використовуючи рядки поезії.

III. Ознайомтеся з правилами, поданими після вправи. Чи можна провести аналогію з правилами написання інших частин мови з **не**?

Не з прислівниками пишемо разом і окремо	
Разом, якщо	Окремо, якщо
– прислівник без не не вживається: <i>незабаром, непорушно, несамовито</i>	– є протиставлення: <i>не далеко, а близько; не весело, а сумно</i>
– прислівник можна замінити близьким за значенням словом без префікса не- : <i>недалеко – близько, невесело – сумно, недостатньо – мало</i>	– прислівник із часткою не виражає ступінь ознаки: <i>не дуже, не зовсім, не цілком</i>

Вправа 181. Розгляньте малюнок-підказку та поясніть його. Спишіть, розкриваючи дужки і розподіляючи прислівники у три колонки: у першу – прислівники з **не** – частиною кореня; у другу – прислівники з **не** префіксом; у третю – прислівники з **не** – часткою.

(Не) рідко, (не) ухильно, (не) порушно; (не) давно, а тільки що; (не) старанно, а як-небудь; (не) самовито, (не) гарно, (не) цікаво, (не) вчасно, (не) вловимо; (не) просто, а складно; (не) виразно, а заплутано; (не) весело, а сумно; (не) вимовно; (не) достатньо.

Коли прислівник виступає в реченні присудком, то його пишемо з **не** окремо. Наприклад: *Вечоріє, але зір ще не видно.*

Ні в прислівниках є найчастіше префіксом і пишеться разом. Наприклад: *нікуди, нізвідки, ніде, ніяк.*

Окремо з прислівниками **ні** пишемо у складі сталих словосполучень. Наприклад: *ні туди ні сюди, ні так ні сяк.*

Вправа 182. Утворіть прислівники за допомогою префікса **ні-**. Складіть речення з трьома-чотирма прислівниками.

Куди, звідки, скільки, трохи, де, як, коли.

Розрізняйте значення прислівників з **ні** залежно від наголосу. Порівняйте: **Ніко́ли** – *ні за яких обставин*. Наприклад: *Ніко́ли не забуду цього*. Але: **Ніколи** – *немає часу для чого-небудь*. Наприклад: *Лінивому все ніколи*.

Вправа 183. Доберіть до поданих у словосполученнях прислівників синоніми з **не-**. Запишіть, поясніть правопис.

Зустрічати випадково, діяти помилково, прикрасити просто, вжити заходи спішно, приїхати обов'язково, поступити необачно, вести себе вільно.

Довідка: нехитро, несподівано, негайно, неправильно, невимушено, неодмінно, необдуманно.

Вправа 184. I. Прочитайте речення мовчки. Спишіть їх у зошит. Підкресліть орфограму «**Не** з прислівниками». Усно поясніть її.

1. Он несподівано упала зірка (*П. Тичина*). 2. Незнані води незабаром перед очима заблищать (*М. Рильський*). 3. Я раз невчасно завела собі веснянку (*Леся Українка*). 4. Сонце ніби знехотя йшло на відпочинок, дерева стояли непорушно (*І. Нечуй-Левицький*). 5. А найближчі друзі ненароком заглядають в душу добрим оком (*Д. Павличко*). 6. Не завтра добрим словом, а сьогодні озватись би хоч пошепки до вас! Не завтра, а сьогодні насінину посіяти в душі і засвітить! (*М. Самійленко*). 7. Ступа неквапно сивочолий кінь (*С. Реп'ях*). 8. **Усе несподівано на світі** (*Л. Глібов*).

II. Усно складіть невеликий твір на тему виділеного речення.

Вправа 185. I. Спишіть, розкриваючи дужки. Підкресліть орфограми в прислівниках з **ні**. Поясніть правопис.

1. (Ні)світло (ні)темно. 2. (Ні)сюди (ні)туди, ні саньми, ні колісьми, ні зимою, ні літом. 3. (Ні)чого не придбаєш – (ні)чого не матимеш. 4. (Ні)коли й носа втерти. 5. (Ні)хто ще не вродився вченим, а хліб не вродився печеним. 6. (Ні)кому сама птаха в руки не полетить. 7. (Ні) хто так добре не зробить, як ти та я. 8. (Ні)коли не пізно до праці. 9. (Ні)чого дзеркало винуватити, коли нема кому сватати. 10. (Ні)з того (ні)з сього – гості з Ніжина. 11. (Ні)що так не стомлює, як неробство. 12. (Ні)назад (ні)вперед – лишається посеред (*Народна творчість*).

II. Про кого, про що так говорять? Розкажіть про якийсь випадок, що трапився з вами, використовуючи відповідні фразеологізми, приказки та прислів'я.

З прислівниками **не** пишемо разом, коли щось стверджується, і окремо, коли **не** виражає заперечення.

Вправа 186. Запам'ятайте стійкі звороти та їх значення. З двома з них складіть речення.

Недаром хліб їсти (приносити користь); ненадовго стане (ненадовго витримає хтось таке навантаження); один від одного ненадовго відбіг (обидва однакові); несповна розуму (розумово обмежений); якось-то воно буде (все влаштується); ні туди ні сюди (нікуди), а там хоч не розвидняйся (байдуже).

Вправа 187. I. Спишіть народні прислів'я, знімаючи ризик. Усно поясніть правопис прислівників.

1. Грамоти вчиться – не/одмінно знадобиться. 2. Коли грибно, то не/хлібно. 3. Лінощі йдуть попереду, бідність – не/відступно за ними. Лінощі не/швидко йдуть, злидні їх наздоженуть. 4. Що поспішно, те не/доладно. 5. Із золотом, як з вогнем, тепло й не/безпечно. 6. Головою працювати не/легше, ніж лопатою махати. 7. Криві дрова горять не/гірше від рівних. 8. Добрий приклад і повторити не/соромно.

II. Оберіть одне з прислів'їв і поясніть його значення.

Словник

неквápно – *lassan, nem sietve*
ненарóком – *akaratlanul, véletlenül*
необáчно – *gondatlanul*

неодмінно – *természetesen*
несамовіто – *vadul*

§ 27. ПРАВОПИС Н І НН У ПРИСЛІВНИКАХ

Вправа 188. I. Прочитайте уривок із поезії Василя Грінчака. Визначте головну думку.

Все найдорожче, любов і жалі,
все, чим світлію душею **щоденно**,
взяв я від матері і від землі –
ніжно, дитинно, натхненно!

Дяку і вірність у серці несу,
хочу, щоб завжди світанки ясніли,
щоб на землі шанували красу,
матінку рідну любили.

II. Випишіть у колонку виділені прислівники, поряд запишіть прикметники, від яких вони утворені. Проаналізуйте правопис цих слів. Сформулюйте висновки. Звірте їх із поданим після вправи правилом.

У прислівниках пишемо стільки **н**, скільки їх було в прикметниках і дієприкметниках, від яких вони утворені. Наприклад: *старанний* – *старанно*, *акуратний* – *акуратно*, *безвинний* – *безвинно*.

З двома **нн** пишемо прислівники *спросоння*, *попідвіконню*, *попідтинню*, *зрання*.

Вправа 189. Утворіть від поданих слів прислівники. Поставте наголос, усно поясніть правопис. Звертеся з сусідом чи сусідкою по парті.

Повільний, просторий, ясний, сонний, холодний, неприхований, старанний, темний, поганий, стурбований, нездоланний, шалений, юний, широченний, нечуваний, відмінний, самовідданий.

Вправа 190. Спишіть речення. Підкресліть прислівники з орфограмою «**Н** та **нн** у прислівниках». У дужках укажіть слова, від яких вони походять. Усно поясніть правопис прислівників.

1. Вечори були повні неказанно лагідної, привабливої краси (О. Кобилянська). 2. А у небі блиска вогненно й криваво ляскіт батога (В. Сосюра). 3. Розколюється небо від громів і блискавиць, скажено ревуть вітри (П. Загребельний). 4. Лист прийшов так неждано й негадано, мов грім з ясного неба впав (В. Кучер). 5. Думка працювала шалено швидко, страшно і чітко (Ю. Мушкетик). 6. Шелестять на городі соняшники та десть у берегах сонно кричить іволга (Григорій Тютюнник).

Вправа 191. I. Спишіть, уставляючи замість крапок пропущені **н** або **нн**. Поясніть правопис прислівників.

1. Погляд у Марійки м'який, звичайно глибокий і зажурений, в усміху неказа..о лагідний і гарний. 2. Ніжний дощ росив безпереста..о. 3. Небо неописаної глибини замикало безгомі..о мовчазливу, порожню рівнину. 4. Він (Михайло) мерз страше..о... 5. Михайло здвигнув плечима й усміхнувся примуше..о (З творів О. Кобилянської).

II. Виконайте тестове завдання.

Установіть відповідність між виділеними словами й частинами мови (цифри позначають наступне слово).

Погляд у (1)Марійки м'який, (2)звичайно (3)глибокий і (4)зажурений, в усміху неказанно лагідний і гарний.

А іменник

Б прикметник

В дієприкметник

Г прислівник

Д дієприслівник

Вправа 192. I. Прочитайте вголос словосполучення. Запишіть їх у дві колонки: а) з однією **-н-**; б) з двома **-нн-**.

Пояснювати доступ..о, надзвичай..о гарне, дивитися лагід..о, читати моното..о, пішов неквап..о, дивитися дити..о, назвали поїме..о, зустріли гості..о, усміхнутися радіс..о, діяли синхро..о, приїхав нежда..о, зауважити розум..о, бігати щоде..о, працюючи позмі..о, хвалили заслуже..о, лле невпи..о.

II. Використовуючи словосполучення лише однієї колонки (на вибір), складіть текст. Дайте йому назву.

Вправа 193. Замініть фразеологізми прислівниками з довідки. З трьома зворотами (на вибір) складіть речення.

Хоч оком світи, чорним по білому, ніс у ніс, вірою і правдою, за спасибі, за власним бажанням, з усіма подробицями, слово в слово, як своїх п'ять пальців, душа в душу.

Довідка: добровіль(н,нн)о, друж(н,нн)ьо, тем(н,нн)о, дослів(н,нн)о, відда(н,нн)о, вираз(н,нн)о, достеме(н,нн)о, ґрунтов(н,нн)о, щіль(н,нн)о, дарем(н,нн)о.

Вправа 194. Перекладіть прислівники українською мовою. Запишіть, поясніть правопис **н** та **нн** у прислівниках.

Békésen, hihetetlenül, fáradtan, pontosan, kitűnően, álmosan, izgatottan, törvényesen, érzékenyen, kényelmesen.

Вправа 195. Запам'ятайте стійкі звороти та їх значення. З двома з них складіть речення.

Не раз і не двічі (часто); ладний тричі провалитися крізь землю (дуже незручно, соромно комусь); дістати нагінки (бути виляяним); сісти верхи (підпорядкувати когось собі); гратися навпереваги (змагатися, щоб здобути перемогу).

Вправа 196. Від прикметників утворіть прислівники. Усно поясніть написання **н** і **нн** у прикметниках і прислівниках.

Безсумнівний, незмінний, швидкоплинний, глибинний, ясний, безмежний, жалісний, широченний, віддзеркалений, старанний, туманний, невітшний, обмежений, поважний, позитивний, смиренний, спокійний, страшенний, сумний, добротинний.

Вправа 197. I. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Чи погоджуєтеся ви з твердженнями, описаними в тексті? Свою думку обґрунтуйте.

Побутує думка, що економія – вимушений крок бідних людей. Однак, як стверджують експерти, розумний підхід до витрати грошей – це запорука успіху за будь-якого рівня доходів.

Ви непогано заробляєте, грошей вистачає на життя, основні покупки, корм для собаки. Проте задумайтесь, а що буде через 10–20 років? Чи зможете ви отримувати стільки ж або більше? З великою ймовірністю, у вас з'являться сім'я й діти, яких також потрібно буде годувати, одягати, вчити. До того ж, допомога може знадобитися вашим літнім батькам або гостро постане питання про розширення житлового простору. Не кажучи вже про пенсії...

Тому вже зараз варто задуматися про формування певного осередку фінансової безпеки. А для цього потрібно навчитися правильно розпоряджатися своїми грошима (За матеріалами сайту <https://www.finguin.guru>).

II. Виділений уривок спишіть і доповніть кількома власними реченнями. У записаному тексті підкресліть прислівники. За потреби усно поясніть їх правопис.

Словник

бадьорий – friss, üde	привабливий – vonzó
брязкати – zörgög, csörgög	самовідданий – önzetlen
достемінно – pontosan, valóban	смирінний – alázatos
літній – itt: idős	чуйно – érzékenyen
неймовірно – hihetetlen	шалений – tomboló, örvengő
осередок – itt: forrás	швидкоплинний – gyorslefolyasú

§ 28. НАПИСАННЯ И ТА / У ПРИСЛІВНИКАХ

Вправа 198. Порівняйте прислівники, записані у дві колонки. Дайте відповіді на запитання.

1. Чи простежується певна закономірність у написанні **и** та **і** в кінці прислівників?
2. Після яких букв завжди пишемо букву **и** в кінці прислівників?
3. Коли пишемо букву **і** в кінці прислівників?

нітрохи	зовні
настільки	поволі
по-грузинськи	увечері
по-вовчи	посередині

Пишемо -и:

- у кінці прислівників після **г, к, х**. Наприклад: *верхи, пішки, по-українськи, навкруги*;
- у прислівниках: *безвісти, восени, почасти*;
- після **ж, ч** лише в прислівниках з префіксом **по-** та у віддіеприслівникових прислівниках на **-ачи(-ячи)**. Наприклад: *по-заячи, по-ведмежи, нехотячи*.

Пишемо -і:

- у кінці прислівників після букв на позначення м'яких приголосних. Наприклад: *всередині, уранці, врешті, доволі*;
- у решті випадків після **ж, ч**. Наприклад: *тричі, опівночі, позаочі, насторожі*.

Вправа 199. Спишіть речення. Підкресліть у них прислівники. Усно поясніть орфограму «*І та у* у прислівниках».

1. Дніпро розкішно ллється більше верстви завширшки попід самими горами (*І. Нечуй-Левицький*). 2. Була тільки п'ята година, а навкруги вже зовсім сутеніло (*Олесь Гончар*). 3. Листоноша мовчки, навшпиньки підійшов до Терентія (*О. Довженко*). 4. Лікар по-батьківськи погладив дівчину по голові (*М. Трублаїні*). 5. Сонце пекло так, що й уночі степ пашів (*Ю. Яновський*). 6. Тільки все крешуть шаблюки та очі по-вовчи скрегочуть (*П. Тичина*). 7. Не сумніваюся, що знайдуться такі, що в очі мені підлешуються, а позаочі будуть кидати мене болотом (*І. Франко*).

Вправа 200. Спишіть речення, уставляючи замість крапок **и** чи **і**.

1. Мені потрібен мир навік.., а не на п'ять хвилин (*О. Підсуха*). 2. Опівноч.. айстри в саду розцвіли (*Олександр Олесь*). 3. Кипариси од ночі і до ранку все шумлять і шумлять навкруг.. (*В. Сосюра*). 4. Я входжу в ліс – трава стає павшпиньк.., кошлатий морок лапу подає (*Л. Костенко*). 5. Кожен колос зове його, наче батька, по імені, по-синівськ.. довірливо припада до плеча (*Б. Олійник*). 6. Кінь осатаніло став дибк.. (*Н. Рибак*).

Вправа 201. Розгляньте малюнок-підказку та поясніть його. Спишіть слова, вставляючи пропущені літери **и** або **і**. Поставте наголос. Звертеся з сусідом чи сусідкою по парті.

Навсправжк.., трич.., межіоч.., завбільшк.., наприкінц.., по-матроськ.., сьогодні.., навперейм.., навпомацк.., наввипередк.., напрот.., поноч.., урешт.., трох.., взагал.., щонайдал.., навпрошк.., пішк.., увечер.., мовчк.., навстоячк.. .

Вимовляйте правильно:

нанесті, напій, наскрізний,
начинка, ненавідіти, ненависний

Вправа 202. Утворіть від поданих слів прислівники. Поясніть написання кінцевої букви. З трьома прислівниками складіть речення.

в, осінь;	мовчати;
по, вовк;	три;
на, вік;	на, в, круг;
по, молодець;	без, вість;
по, юнак;	за, в, глибина
в, ніч;	

Вправа 203. Відгадайте мовні загадки (за потреби скористайтеся довідкою).

1. Який прислівник однаково читається зліва направо і справа наліво? 2. У яких прислівниках є три-чотири приголосних і один голосний? 3. Які прислівники запитують про себе? 4. Який прислівник уживається з серцем?

Довідка: натщесерце; вдень, ввєрх, вниз; зараз; щотижня, щогодини, щороку, щоденно.

Вправа 204. І. Послухайте текст. Усно визначте його тему.

КРАСИВІ СЛОВА І КРАСИВЕ ДІЛО

Серед поля стоїть маленька хатина. Її побудували, щоб у негоду люди могли сховатися й пересидіти в теплі.

Одного разу серед літнього дня зашмарилося й пішов дощ. А в лісі в цей час було троє хлопців. Вони сховалися в хатинці й дивилися, як з неба ллє, мов з відра.

Коли це бачать: до хатини біжить ще один хлопчик. Незнайомий. Мабуть, з іншого села. Одежа на ньому була мокра, як хлющ. Він тремтів од холоду. І ось перший із тих хлопців, які сиділи в сухому одязі, сказав:

– Як же ти змок на дощі! Мені жаль тебе...

Другий теж промовив красиві й жалісливі слова:

– Як страшно опинитися в зливу серед поля! Я співчуваю тобі... А третій не сказав ні слова. Він мовчки зняв із себе сорочку й дав їй змоклому хлопчикові. Той скинув мокру сорочку й одягнув суху.

Гарні не красиві слова. Гарні – красиві діла (В. Сухомлинський).

II. Виконайте тестові завдання.

1. Стиль тексту –

- А науковий
- Б художній
- В офіційно-діловий
- Г публіцистичний

2. Яке з прислів'їв може замінити заголовок оповідання?

- А Слово – не горобець, вилетить – не піймаєш.
- Б Більше діла – менше слів.
- В Добре слово краще за цукор і мед.
- Г Слова ласкаві, та діла – лукаві.

3. Де стояла хатина?

- А серед лісу
- Б серед поля
- В серед міста
- Г серед села

4. Скільки всього хлопців сховалося в хатині?

- А двоє
- Б четверо
- В п'ятеро
- Г троє

5. Що допомогло хлопчині, який прибіг останнім, зігрітися?

- А філіжанка гарячого чаю
- Б теплі слова
- В вийшло сонце
- Г суха сорочка

6. З'ясуйте, якою частиною мови є кожне з виділених слів (цифра позначає наступне слово).

(1)Він (2)мовчки зняв із себе (3)сорочку й (4)дав її змоклому хлопчикові.

- А іменник
- Б прикметник
- В займенник
- Г прислівник
- Д дієслово

1. У прислівниках після **г, к, х** пишемо **и**.

2. Після **ч** та **ж** букву **и** пишемо лише в кінці слів типу *по-вовчи* та прислівників із суфіксом **-ачи**.

3. У кінці інших прислівників букви **и** та **і** пишемо так само, як у відповідних відмінкових формах іменників, за винятком **восени, безвісти, почасти**.

Словник

кипаріс – ciprus(fa)

лукавий – ravasz

навперейми – keresztbe

навпóмацки – tapintásra, találomra

пашіти – sugároz, áraszt (hőt, meleget)

підлещуватися – hízelegni

сутеніти – sötétedik, esteledik

філіжанка – csésze

§ 29. ДЕФІС У ПРИСЛІВНИКАХ

Вправа 205. Розгляньте колонки прислівників. Виконайте лінгвістичне спостереження на тему «Написання прислівників». Спробуйте сформулювати правило про написання прислівників через дефіс.

будь-де	по-материнськи	віч-на-віч
як-небудь	по-дружньому	як-не-як
аби-то	по-вашому	часто-густо
казна-коли	по-перше	сяк-так
хтозна-куди	по-третє	без кінця-краю

Через дефіс пишемо прислівники

утворені від прикметників, займенників, числівників за допомогою префікса по- та суфіксів -е, -и, -ому (-ему) : <i>по-українськи, по-козацьки, по-твоему, по-десяте</i>	утворені за допомогою будь-, казна-, хтозна- : <i>казна-де, будь-коли, хтозна-як, казна-куди</i>	утворені за допомогою -небудь, -таки, -то, -от : <i>як-небудь, все-таки, як-от, так-то</i>	утворені з двох однакових, синонімічних або антонімічних прислівників: <i>ледве-ледве, любо-дорого, більш-менш</i>
---	---	---	--

Із двома дефісами пишемо складні прислівники, утворені повторенням слова або основи зі службовими словами і без них. Наприклад: *коли-не-коли, всього-на-всього, тет-а-тет*.

Вправа 206. Запишіть прислівники, розкривши дужки. Поставте, де потрібно, дефіс. Усно поясніть правопис прислівників.

Тишком (нишком), десь (не) десь, тяжко (важко), (по) геройськи, звідки (небудь), (будь) де, часто (густо), (хтозна) як, (по) моему, (казна) скільки, хоч (не) хоч, вряди (годи), де (небудь).

Розрізняйте прислівники з префіксом **по** та однозвучні слова з прийменником **по**. Порівняйте: робити *по-своєму* (як?), *по своєму* (чиєму?) полю.

Вправа 207. З поданих частинок утворіть прислівники, запишіть їх у зошит. Записане звірте з сусідом чи сусідкою по парті. Усно поясніть написання утворених прислівників.

1. Ки, по, гос, дар, сь, по.
2. ому, наш, по.
3. ему, тво, по.
4. будь, не, де.
5. як, зна, хто.
6. то, час, то, гус.
7. дав, з, ніх, да, вен.
8. не, ко, ли, ли, ко.
9. те, де, ся, по.
10. сь, де, де, ін.

Пишіть правильно:

видимо-невидимо	навіки-віків	всього-на- всього
врешті-решт	просто-напросто	коли-не-коли
з давніх-давен	сяк-так	пліч-о-пліч
з діда-прадіда	будь-що-будь	хоч-не-хоч
зроду-віку	десь-не-десь	як-не-як

Вправа 208. Складіть речення з поданими словами та словосполученнями. Визначте, якими членами речення виступають однозвучні слова. Поясніть їх написання.

(По) нашому, (по) нашому подвір'ю; (по) перше, (по) перше вересня; (по) вовчому, (по) вовчому сліду; (по) сусідському, (по) сусідському звичаю.

Вправа 209. I. Прочитайте виразно текст уголос. До якого типу мовлення він належить? Свою думку обґрунтуйте.

Чи доводилося тобі, любий читачу мій, тримати коли-небудь у душі таємницю? Справжню серйозну таємницю, якої ніхто-ніхто ще не знає і яка може ошелешити будь-кого. Чи доводилося тобі, любий друже, тримати таку таємницю? Якщо не доводилося, то я тобі скажу віч-на-віч: ох, яка ж це важка, нестерпна річ!

Таємниця та всього-на-всього не дає тобі дихати, не дає всидіти на одному місці, крутить тебе дзиґою, підкидає вгору, несе, штовхає тебе кудись. Розпирає тобі груди, ламає ребра – рветься до людей.

І де тих сил набратися, щоб утримати її? Не пустити з язика (В. Нестайко).

II. Розкажіть, чи була у вас коли-небудь таємниця. Чи змогли ви втримати її?

III. Випишіть із тексту слова, написані через дефіс. З'ясуйте, до яких частин мови вони належать. Поясніть правопис цих слів, за потреби користуючись правилами.

IV. Виконайте тестове завдання.

З'ясуйте, якою частиною мови є кожне з виділених слів (цифра позначає наступне слово).

Чи (1) доводилося тобі, (2) любий друже, тримати (3) таку (4) таємницю?

А іменник	Б прикметник
В займенник	Г сполучник
Д дієслово	

Вправа 210. Поєднайте слова обох колонок, щоб утворилися фразеологізми. Поясніть їх значення.

1 золотий	А час
2 задирати	Б голова
3 робота	В вік
4 буйна	Г кипить
5 гаряча	Д носа
6 вигравати	Е пора

Якщо прислівник утворений повторенням незмінних слів з однаковим чи протилежним значенням, то пишемо його через дефіс.

Якщо утворений повторенням змінних слів, то частини, що стоять в одному відмінку, теж пишемо через дефіс.

Вправа 211. Спишіть речення. Підкресліть у них прислівники. Поясніть їх правопис.

1. Синьо-синьо тумани повилися, огорнули зелені сади (*М. Луків*).
2. І щоразу – усе як вперше. І щоразу – як востаннє... (*М. Луків*).
3. Добро і щастя завжди від напасті нелегко відвойовувать мені (*Д. Луценко*).
4. У борінні небезпечно припиняти рух (*П. Воронько*).
5. Слухай-но! По-перше, то пусте: тепер із твоїми ворогами є такий лицар, що й шаблею не візьмеш (*Народна творчість*).
6. Рано-вранці ревнула на валу гармата (*Петро Панч*).
7. Бути поетом – це означає: розростатися вшир, пустити корінь вглиб, піднятися думкою у височінь (*П. Тичина*).

Словник

косогір – hegylejtő
напасть – balszerencse
ошелешити – elképeszt, megdöböntet

дзйґа – búgócsiga
плин – áramlás, folyás, ár
розпирати – kifeszíti

§ 30. НАПИСАННЯ ПРИСЛІВНИКІВ РАЗОМ І ОКРЕМО

Вправа 212. Прочитайте прислівники. Спробуйте сформулювати правило про написання прислівників разом та окремо.

зліва	абиде	привселюдно	по четверо
удруге	аніскільки	босоніж	на жаль
утричі	щороку	праворуч	з переляку
нащо	деінде	натщесерце	до пари
восени	якомога	насамперед	по закону

Разом пишемо прислівники

утворені поєднанням	приклади
прийменника-префікса з іменником	<i>взимку, навесні, вголос, додому, зроду</i>
прийменника-префікса з прислівником	<i>забагато, наскрізь, повсюди, віднині</i>
прийменника-префікса з числівником	<i>уперше, поодинці, утроє, заодно</i>
прийменника-префікса з коротким прикметником	<i>замолоду, згарячу, зліва, нашвидку, помалу, допізна, сповна</i>
прийменника-префікса із займенником	<i>навіщо, передусім, звідти</i>
кількох прийменників-префіксів із будь-якою частиною мови	<i>знадвору, навзнак, позавчора, завбільшки, удосвіта</i>
кількох основ (із прийменником-префіксом чи без нього)	<i>ліворуч, мимоволі, нашвидкуруч, повсякчас, привселюдно</i>
префіксів аби-, ані-, де-, чи-, що-, як- з будь-якою частиною мови	<i>абикולי, анітрохи, дедалі, щороку, щоразу, якраз, якнайбільш.</i>
Окремо пишемо прислівники	
утворені сполученням	приклади
прийменника з повним прикметником або числівником	<i>в цілому, в одному, в основному;</i>
прийменника по зі збірними числівниками	<i>по четверо, по двоє.</i>

Окремо пишемо прислівникові сполучення, у яких іменник зберігає своє лексичне значення і граматичні форми. Наприклад: *без відома, без смаку; в міру, в ногу; до вподоби, до лиця, до сьогодні; за кордон, з розгону; на вагу, на диво, на руку, на совість; під силу, по правді, під боком, по суті; уві сні, у поміч.* У таких випадках між прийменником та іменником може бути означення: *без мого відома, без усякого сумніву (ладу, наміру, сліду тощо).*

Окремо пишемо прислівникові сполуки, що мають значення прислівників і складаються з двох іменників (зрідка – числівників) та одного або двох прийменників. Наприклад: *рік у рік, з дня на день, час від часу, з боку на бік, з ранку до вечора, з кінця в кінець, з краю в край.*

Вправа 213. Від поданих сполук утворіть прислівники. Запишіть, підкресліть орфограму, усно поясніть її.

В(літо), з(бік), на(зустріч), о(північ), у(гора), на(сила), в(ручний), на(четверо), в(другий), по(малий), з(легкий), до(голий), на(що), в(ранок), у(зима), на(двоє), на(швидкий), с(повний), с(перший), по(маленький), за(новий), до(купа), на(весна), над(вечір), до(низ), на(показ).

Вправа 214. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть написання прислівників.

1. Зробив курям (на) сміх (*Народна творчість*). 2. І зимове сонце (по)весняному усміхається з неба мені (*В. Сосюра*). 3. А люд ліво(руч) і право(руч) немов ріка (*А. Малишко*). 4. Ще світиться вікно у хаті (с)краю (*Т. Шевченко*). 5. На цій землі жили ми (с)покон(віку) (*Д. Павличко*). 6. Мати кажуть, що мальви ті посадила (давним) давно ще бабуся у свої дівочі літа (*І. Цюпа*).

Вправа 215. Складіть і запишіть речення зі словами *вдень, востаннє, назустріч, напам'ять, додому, вдруге* так, щоб в одному випадку ці слова були прислівниками і писалися разом, а в іншому – були іншими частинами мови і писалися окремо.

Зразок. Батько йшов назустріч мені. – Учні зібралися на зустріч з письменником.

Вправа 216. І варіант. Випишіть прислівники у дві колонки: а) ті, що пишемо разом; б) ті, що пишемо через дефіс. Ті, що пишемо окремо, не виписуйте.

До/пізна, з/нову, по/іспанському, по/справжньому, в/цілому, по/просту, з/гуртовано, по/хлоп'ячому, на/сухо, по/мужицькому, в/основному, по/тихеньку, по/християнському, по/батьківському, с/повна, по/маленьку, по/книжному, з/дуру, по/бойовому.

Ключ. У словах першої колонки підкресліть третю, у словах другої – п'яту від початку букву. З цих букв має скластися закінчення вислову Олеся Гончара: «Яка ціна за день,...?»

II варіант. Випишіть прислівники в три колонки залежно від їх написання: а) разом; б) через дефіс; в) двома словами.

По/козацькому, до/дому, по/риб'ячи, уві/сні, на/скаку, по/трое, с/тиха, по/іншому, один/одинцем, кінець/кінцем, по/моєму, за/видна, з/виду.

Ключ. З третіх букв виписаних слів має скластися закінчення вислову бельгійського письменника Моріса Метерлінка: «З плином часу життя переконує кожного, що немає ...»

Вправа 217. I. Знявши ризики, прислівники, що їх пишемо разом, і прислівникові сполуки, які пишемо окремо, запишіть у дві колонки. Перевірте себе за словником.

У/досвіта, до/речі, без/наміру, раз/у/раз, з/дня/на/день, тим/часово, рік/у/рік, що/тижня, з/розгону, на/диво, на/самоті, по/суті, у/плав, час/від/часу, від/ранку/до/вечора, через/силу, стрім/голов, по/всюди, у/тричі, з/давніх/давен.

II. З прислівниками однієї з колонок складіть текст на обрану вами тему або опишіть ранковий пейзаж у горах.

Вправа 218. Допишіть фразеологізми (за потреби скористайтеся довідкою). Із трьома стійкими сполученнями слів складіть речення. Над кожним словом укажіть частину мови.

1. Працювати не розгинаючи 2. Грошей мало – не біда, як 3. Близько лікоть, та 4. Не май сто кіп у полі, май... . 5. Без роботи день

Довідка: роком стає; друзів доволі; спини; є друзів череда; не вкусиш.

Складні прислівники пишемо разом. Якщо прислівник утворений повторенням змінних слів і частини стоять у різних відмінках, то пишемо окремо.

Вправа 219. I. Прочитайте текст мовчки. Чи погоджуєтеся ви з твердженнями автора? Свою думку аргументуйте.

У кожної людини є слабкості, які приносять їй радість. Наприклад, хтось любить ходити до театру, хтось – кататися на картингу, хтось мріє політати на повітряній кулі або стрибнути з парашутом... Не відмовляйте собі в маленьких радощах, а купити їх без шкоди для бюджету дозволять зекономлені за кілька місяців гроші. Такий «подарунок» – кращий мотиватор економити!

Основні переваги економії:

- допомагає позбутися боргів і не допустити нових;
- дисциплінує, робить людину більш відповідальною;
- дозволяє створювати «осередки фінансової безпеки»;
- дає можливість купувати «дурниці» без шкоди для гаманця;
- створює фундамент для великих покупок;
- допомагає накопичити власний капітал.

Отже, плюсів економії дуже багато. Навчившись правильно розпоряджатися своїми фінансами, ви не лише зможете легко придбати давно бажану річ, а й спланувати щось більш масштабне, наприклад, започаткувати власний бізнес або задуматися про придбання житла (За матеріалами сайту <https://www.finguin.guru>).

II. Чи звикли ви економити? Розкажіть про це у класі. Розповідь розпочніть так: Я відкладаю/не відкладаю кошти, бо вважаю, що За зекономлені кошти я хотів би/хотіла б

Вправа 220. Спишіть, уставляючи пропущені літери та знімаючи ризики. Прислівникові сполуки підкресліть.

1. Сяк-так добрела [Оксана] через силу до Миколиної хати (Г. Квітка-Основ'яненко). 2. Серденьком б'ється дж..рельце цілюще, з ним ро..мовляю один/на/один (М. Осадчий). 3. Я був самотній, сам/на/сам зі своєю самотою (Ю. Рибчинський). 4. А дід мою дослухав казку і виявив серде..ну ласку: «За те, що гарна казка ця, на/вибір вирвіть кавунця» (Д. Білоус). 5. Я рибу на річці ловлю день/при/дні (Є. Гуцало). 6. Тр..ба було відбудувати, а по/суті заново створити пром..словість і сіл..ське господарство (З газети).

Вимовляйте правильно:

несті, новий, обіцянка, обрання, обруч, одинадцять, одноразовий, ознака, олень, оптовий, осетер, отаман

Словник

босоніж – mezítláb
добресті – odavánszorong
привселюдно – nyilvánosan

слабкість – gyengeség
споконвіку – az ősidők óta
чередá – itt: csorda

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Усі слова є прислівниками в рядку

- А ввечері, вволю, відразу, безвісти
- Б чий-небудь, з-за кордону, усередині
- В безперестанку, казна-що, опівночі, позаду
- Г який, високо, вверх, догори

2. Усі слова є прислівниками в рядку

- А відтепер, дехто, негаразд, позаду
- Б дотла, догори, зараз, опівдні
- В тут, що-небудь, ліворуч, пліч-о-пліч
- Г увесь, ввечері, навесні, вниз

3. Усі прислівники належать до одного розряду за значенням у рядку

- А довкола, згори, торік, зопалу
- Б здалеку, насухо, уранці, туди
- В уночі, вчора, влітку, щойно
- Г учора, навесні, вниз, поряд

4. Усі прислівники належать до одного розряду за значенням у рядку

- А поруч, поряд, праворуч, збоку
- Б спросоння, згарячу, спересердя, навмання
- В угорі, внизу, віддавна, донині
- Г удень, ліворуч, нагорі, тут

5. Усі прислівники вищого ступеня в рядку

- А швидше, світліше, складніше, тепліше
- Б більш важливо, щонайменше, якнайшвидше
- В голосніше, найменш помітно, більше
- Г вище, низько, просто, велично

6. Усі прислівники найвищого ступеня в рядку

- А трохи веселіше, ближче, прозоріше
- Б нижче, трохи давніше, щонайближче
- В найрозумніше, найменш глибоко, найчастіше
- Г краще, вище, добре, заздрісно

7. Виділене слово є прислівником у словосполученні

- А *найкраще* побажання
- Б зроблено *найкраще*
- В *найкраще* дитинство
- Г *найкраще* привітання

8. Виділене слово є прислівником у реченні

- А Я дім збудував і *навколо* споруди розвів ці плодові, рясні дерева.
- Б *Обабіч* шляху росли тополі.
- В *Навколо* стояла така тиша, яка тільки може бути в полі під час жнив.
- Г *Навколо* вогнища танцювали.

9. Усі прислівники пишемо окремо в рядку

- А (по) третє, (в) ранці, (без) смаку
- Б (по) вашому, (по) совісті, (під) силу
- В (за) кордон, (на) диво, (без) сліду
- Г (переді) мною, (на)швидку, (на) самоті

10. Усі прислівники пишемо разом у рядку

- А (по) всюди, (у) тричі, (ліво) руч
- Б (по) трое, (аби)то, (право) руч
- В (на) осліп, (уві) сні, (до) лиця
- Г (по)нашому, (по)четверо, (по)ряд

11. Усі прислівники пишемо через дефіс у рядку

- А (по) двое, (по) київськи, (по) четверо
- Б (будь) коли, (любо) дорого, (по) нашому
- В (ані) трохи, (казна) коли, день (у) день
- Г (по)своєму, (на)виворіт, (перед)усім

12. Прислівник пишемо з *не* разом у реченні

- А Блідий ранок (не) сміливо зазирнув у вікна.
- Б Вечоріє, але зір ще (не) видно.
- В Робота виконана (не) вчасно, а з великим запізненням.
- Г (Не) сьогодні ми зробимо це.

Людина і світ її захоплень. Відомі особистості

§ 31. СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ПОНЯТТЯ ПРО СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ОМОНІМІЯ СЛУЖБОВИХ ЧАСТИН МОВИ

Службові частини мови – це прийменники (*у, в, на, над, по, через, за*), сполучники (*і, а, або, але, бо, щоб, якщо*), частки (*таки, ж, б, ні, не*).

На відміну від самостійних, вони не називають предметів, ознак, кількості, дій, не бувають членами речення, не відповідають на запитання. Не мають вони також властивих самостійним частинам мови морфологічних ознак роду, числа, відмінка, часу, особи та ін.

Вправа 221. Замість крапок вставте відповідні прийменники з довідки, щоб утворилося словосполучення, і запишіть їх. Два словосполучення (на вибір) уведіть у текст.

Усі учні, ... чергових; чекати ... нього; виростили ... наполегливій праці; тривати ... самого ранку; вийшов ... класу; стою ... ним; ро-

жевошокий ... морозу; трое ... нас; сидіти ... вогню; бідон ... молоком; почути ... сон; іти ... всіх.

Довідка: на, до, за винятком, завдяки, із, з, поблизу, попереду, крізь, від.

Розрізняйте

прийменники та омонімічні з ними інші частини мови.

Прийменники

ліс **навколо** села

близько сотні жителів

сидіти **кінець** столу

стоїть **край** села

Прислівники

подивилася **навколо**

підійшли **близько**

Іменники

щасливий **кінець**

чужий **край**

Вправа 222. Складіть і запишіть речення зі словами *довкола, близько, поблизу, навкруги, кінець, край* так, щоб вони виступали різними частинами мови.

Зразок. Сашко оглянувся *довкола* і побачив руїни. – *Довкола* нас цвіли сади.

Вправа 223. I. Прочитайте речення. Укажіть, які з виділених слів є прийменниками, а які – самостійними частинами мови. Випишіть речення з виділеними словами – прийменниками.

1. **Довкола** розкинулись мило барвисті дрібні береги (*Леся Українка*). 2. По садках і парках **довкола** заводу й міста йшла осінь (*В. Собко*). 3. **Навколо** хати мати посадила квітучий хоровод квіток веселих... (*Юрій Клен*). 4. А там **навколо** – всевіт неозорий (*Юрій Клен*). 5. Уранці прокидаємось **близько** десятої години (*Леся Українка*). 6. Тепер полонина була десь **близько** (*М. Коцюбинський*).

II. Виконайте тестове завдання.

Установіть відповідність між виділеними словами й частинами мови (цифра позначає наступне слово).

(1)**Довкола** (2)**розкинулись** мило (3)**барвисті** дрібні (4)**береги**.

А іменник

Б прикметник

В дієслово

Г прислівник

Д прийменник

Вправа 224. Спишіть прислів'я. Підкресліть сполучники.

1. Бджола мала, а й та працює. 2. Шукає працю, де більше зиску, а менше ризику. 3. Коли стоїш високо, то не будь гордим, коли стоїш низько, то не гнися. 4. Не бійся, та стережися. 5. Ледар живе, аби землі важче. 6. Яку дружбу поведеш, таке й життя поведеш (*Народна творчість*).

Вправа 225. I. Прочитайте текст уголос. Визначте його головну думку. Випишіть службові частини мови у три колонки: прийменники, сполучники, частки.

КІНЬ УТІК

Це було в четвертому класі. Усі схилилися над зошитами. Учитель дав задачі для самостійного розв'язування, і діти уважно працювали.

Віталик сидів за останньою партою. Він уже закінчував розв'язувати задачу, як раптом на парту впала записка. «Це знову, мабуть, від Петрика, – подумав Віталик. – Знову просить ковзани. Що ж я йому весь час даватиму свої ковзани?»

– Іване Петровичу, – сказав Віталик, – мені хтось записку кинув... Хіба ж можна на уроці записки писати?

– Записки на уроці писати не можна, – сказав Іван Петрович. – Але якщо вже тобі хтось написав, то розповісти про неї вчителю – недобре, Віталіку. Записка – це ж

таємниця, яка мусить бути відома тільки тобі і твоєму товаришеві. А ти розголошуєш цю таємницю. Візьми записку, заховай, на перерві прочитаєш...

Віталик почервонів. Тепер він зрозумів, що вчинив негарно.

У класі запанувала тиша. Дехто з хлопців час від часу підводив голову, дивився на Віталіка, і в тих поглядах хлопчик бачив подив і обурення.

Віталик розгорнув записку і прочитав: «Віталіку, – писав Петрик – я намалював вогнегривого коня. Якщо хочеш, дам тобі».

На перерві Віталик підійшов до Петрика.

– Давай коня, – сказав Віталик.

– Утік кінь... – тихо відповів Петрик (*В. Сухомлинський*).

II. Виконайте тестові завдання.

1. Текст належить до такого стилю мовлення

- А публіцистичного
- Б наукового
- В художнього
- Г розмовного

2. Темою твору є

- А розповідь про дружбу двох четвертокласників
- Б зображення роботи вчителя на уроці математики
- В розповідь про випадок із запискою, який випробував двох друзів
- Г розповідь про життя тварин

3. Основна думка тексту вміщена в рядку

- А Записка – це таємниця, яка мусить бути відома тільки тобі і твоєму товаришеві
- Б Діти уважно працювали
- В Записки на уроці писати не можна
- Г Природа – храм

4. Персонажами цього твору є

- А Петрик і Віталік
- Б учитель, четвертокласники
- В учитель, Петрик, Віталік
- Г хлопчик, дівчинка, батьки

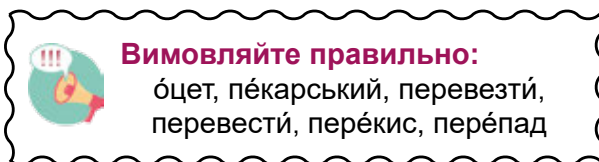
5. Художній засіб, який використав автор твору, висловлюючись: «Віталіку, – писав Петрик, – я намалював вогнегривого коня. Якщо хочеш, дам тобі», – це

- А епітет
- Б метафора
- В риторичне питання
- Г риторичний оклик

6. З'ясуйте, якою частиною мови є кожне з виділених слів (цифра позначає наступне слово).

(1)Тепер (2)він зрозумів, (3)що (4)вчинив негарно.

- А займенник
- Б прислівник
- В дієслово
- Г сполучник
- Д частка

Вправа 226. Спишіть речення. Підкресліть фразеологізми, поясніть їх значення (користуйтеся довідкою). Назвіть використані в тексті службові частини мови.

1. Усе це – стріляні горобці, котрих на полові не обдуриш (*М. Старицький*). 2. Та все було якесь надумане, білими нитками шите (*Ю. Хорунжий*). 3. Там серед послів сьогодні якийсь птах високого польоту завітав до нас у коло... (*Іван Ле*). 4. Останнім шматком хліба ділилася з нею сім'я, і корова в подяку наділяла її молоком та приплодом (*М. Старицький*).

Довідка: виявляти співчуття, доброту, людяність у ставленні до когось; досвідчена людина; людина, що займає значне становище в суспільстві; невміло, погано виконаний.

Вправа 227. Доповніть частини речень і запишіть у зошит.

1. ... , проте зробив/зробила добре. 2. Думав/думала про те, ... 3. ... ,
зате зібрали гарний урожай. 4. Я люблю його/її за те, ... 5. Як би
я хотів/хотіла, ... 6. Якби я мав/мала вільний час, ... 7. Щоб бути
здоровим, ... 8. Що б тобі розповісти про ... 9. Незважаючи на те,
... 10. Не зважаючи на дощ, ...

СЛОВНИК

барвістий – színes

вогнегрівий – lángszóró

зиск – haszon

наполéгливий – kitartó

недарма – nem hiába

обурення – felháborodás

полóва – pelyva

приплóд – állatszaporulat

§ 32. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. СКЛАДАННЯ НОТАТОК ДО ПРОЧИТАНОГО ТЕКСТУ

НОТА́ТКИ, -ток, мн. (одн. нотатка, и, жін.). Короткі записи, помітки для пам'яті. *Т. Г. Шевченко завжди мав при собі робочий альбом для зарисовок та різних нотаток (Народна творчість та етнографія, 4, 1964, 53); //рідко. Невеличка стаття, замітка в газеті, журналі і т. ін. У тодішніх часописах ми найшли коротенькі нотатки про 10 вистав [театральних] (Іван Франко, XVI, 1955, 235). (Словник української мови: в 11 томах. – Т. 5. 1974. – С. 447).*

Вправа 228. Прочитайте текст мовчки. Що нового ви дізналися про роботу з текстом?

Незаписана думка – загублений скарб...

Й. В. Гете

Читання – найкращий спосіб збагачення знаннями. Вам треба навчитися читати швидко й добре запам'ятовувати прочитане. Багато залежить від правильного чергування читання й відпочинку.

Дуже важливим елементом культури читання є вміння в процесі роботи застосовувати різноманітні форми записів, зокрема нотатки. Якою б міцною не була ваша пам'ять, цілком покладатися на неї не можна – іноді вона може підвести. Її надійною опорою можуть бути нотатки. Ведення їх виховує вдумливість у сприйнятті тексту, поліпшує увагу й спостережливість, сприяє кращому запам'ятовуванню, дає змогу економити час при повторенні вивченого, підвищує рівень мовної культури. Читання книги, художнього твору з настановою записати їх основні положення мобілізує увагу, стимулює думку,

загострює пам'ять, зобов'язує до розмірковувань і пов'язування нової інформації з уже відомою. Сам процес читання стає не просто про- біганням очима рядків книги, а вдумливим аналізом прочитаного з настановою знайти в ньому головне, зрозуміти його і стисло та чітко викласти на папері. Пізніше нотатки дають змогу повертатися до того, що обов'язково треба знати й не забувати. Коли людина веде записи прочитаного, в запам'ятовуванні, крім зорової пам'яті, бере участь і моторна (рухова).

Найефективнішим шляхом до кращого розуміння й засвоєння прочитаного є старанне ведення нотаток. Іноді того, хто, читаючи, не нотує, порівнюють з метеликом, який безтурботно перелітає з квіт- ки на квітку, а того, хто веде записи при читанні, – з працелюбною бджолою, яка в кожній квітці знайде нектар, щоб перетворити його в запашний солодкий мед про запас. Особливо потрібно робити за- писи тим, хто готується до виступів перед аудиторією. Вибір форми ведення записів прочитаного залежить від низки причин. На ньому позначаються індивідуальні особливості людини, зокрема властиво-сті її пам'яті, освіченість, досвід. Та найбільше значення має мета, для якої робляться записи. Одна справа, коли книгу читаєш для самоосвіти, для розширення світогляду й естетичного задоволення. У цьому випадку можна обмежитися найпростішими записами – переказом цікавих подій, випискою влучних висловів тощо. Інша справа, коли готуєшся до виступу на уроці. У цьому випадку записи будуть складніші, а їх форми – різноманітніші.

Форма ведення нотаток індивідуальна. Для однієї людини досить записати ключові слова, факти, а іншій потрібно записати цілі фра-зи, речення. Для людей, які щойно вчаться робити нотатки, бажано робити записи більш детальними.

Нотатки можна вести у довільній формі, а саме: суцільним тек-стом, у формі тез, таблиці тощо, тобто у такій, яка зручна саме для вас. Для кращого сприймання інформацію можна виділити кольо-ровими маркерами.

Вправа 229. I. Прочитайте текст мовчки. Визначте його тему. Дотримуючись поданих у попередній вправі рекомендацій, складіть нотатки до тексту. Порівняйте свої записи. Прослідкуйте, чи однакові вони за формою. Якщо ні, то подумайте, чому вони відрізняються. Обговоріть це питання у класі.

ДИВОВИЖНІ ДЕЛЬФІНИ

Ці великі та гарні володарі морських просторів завжди викликали в людей захоплення й подив. Про них складено більше легенд, аніж про будь-яких інших живих істот на Землі.

Особливо вражають доброзичливість, спритність і розум дельфінів. З давніх-давен відомі випадки, коли дельфіни під час штормів упевнено проводили кораблі безпечними протоками – і судна уникали катастроф. Або ж приходили на допомогу людям, які тонули, виштовхували їх на поверхню води й підвозили на спинах до берега.

Дехто вважає, що дельфіни – риби. Насправді це не так. Дельфіни мають легені, дихають повітрям, вигодовують своїх малят молоком. Отже, це ссавці, тобто тварини. Тільки морські. Вони мають спинний плавець і чудово плавають – здатні долати близько 50 кілометрів за годину. До того ж можуть занурюватися під воду

на тривалий час.

Учені дослідили, що дельфіни серед усіх тварин найрозумніші. Далі йдуть слони, потім – мавпи. У водах Світового океану є близько сорока видів дельфінів. Найменші з них розміром із середню людину. А найбільші сягають довжини понад три метри і важать понад

триста кілограмів. Живляться всі вони здебільшого дрібною рибою, крабами, молюсками. Живуть дельфіни родинами, узимку збираються у великі зграї.

Помічено, що ці тварини жваво спілкуються між собою за допомогою різних звуків – писку, клацання, свисту – і чудово розуміють один одного. Тож і небезпеку долають гуртом: варто наблизитися акулі, як дельфіни дружно хвостами та носами вмить відганяють її. У нас в Україні дельфінів можна побачити в Чорному та Азовському морях.

У Чорному морі живе аж три види дельфінів: дельфін-білобочка, афаліна чорноморська та азовка. Їх можна побачити з берега, причалу, корабля, в малолюдних місцях уранці та ввечері, рідше – вдень, коли вони виходять на лови (*За Лідією Андрієць*).

II. За власними нотатками усно перекажіть текст.

III. Виконайте тестове завдання.

З'ясуйте, якою частиною мови є кожне з виділених слів (цифра означає наступне слово).

Учені дослідили, (1)що дельфіни серед (2)усіх (3)тварин (4)найрозумніші.

А займенник

Б прикметник

В іменник

Г сполучник

Д частка

Словник

довільний – tetszőleges

настанова – utasítás

нотатки – jegyzetek

писк – vinnnyogás

підвести - itt: félrevezet, becsap

пóдив – meglepődés

причál – kikötő

самоосвіта – önképzés

спостережливість – megfigyelő

készség

§ 33. ПРИЙМЕННИК. ПРИЙМЕННИК ЯК ЗАСІБ ЗВ'ЯЗКУ СЛІВ У СЛОВСПОЛУЧЕННІ ТА РЕЧЕННІ

Вправа 230. Прочитайте приклади. З'ясуйте, де словосполучення, а де – окремі слова. Що допомогло зв'язати слова у словосполучення? Які значення вони виражають? Свої міркування звірте з правилом.

стрибати, вулиця

летіти, місто

іти, ліс

хвилюватися, залік

стояти, дорога

стрибати по вулиці

летіти над містом

іти з лісу

хвилюватися через залік

стояти край дороги

Прийменник – це службова частина мови, яку разом з відмінковими закінченнями іменників, займенників і числівників ми живимо для зв'язку слів. Наприклад: *Я спізнився до школи. Учень повернувся зі школи пізно. Прийшов о дев'ятій годині.*

Разом з відмінковими формами прийменники передають просторові, часові, причинові, умовні значення тощо. Наприклад: *до тебе, після перерви, відсутній через хворобу, відповісти без підказки, крім відпочинку, воювати за свободу.*

Вправа 231. I. Розгляньте таблицю. З'ясуйте, які значення можуть виражати прийменники. Запам'ятайте їх.

Групи прийменників	Приклади	Місце в реченні
Просторові	<i>від, у, біля, за, посеред, над, край, до, з-за, поряд, уздовж</i>	Тече вода <i>з-під</i> явора яром на долину (Т. Шевченко).
Часові	<i>упродовж, з, до, о, після, перед, під час, по, через</i>	У нас роботи з літа <i>до</i> зими (М. Вінграновський).
Причинові	<i>через, від(од), завдяки, у зв'язку, внаслідок, у результаті, з нагоди, зважаючи на</i>	Учень не з'явився на уроки <i>через</i> хворобу.
Мети	<i>для, на, за, задля, заради, по, в ім'я, у відповідь</i>	Жінки ходили <i>по</i> воду в Миколаччин двір... (М. Вінграновський)
Допустові	<i>незважаючи на, попри, всупереч, наперекір</i>	<i>Незважаючи на</i> малесенький вітерець, парило: робилося душно (Гр. Тютюнник).
Умовні	<i>при, без, за умови, у випадку, при нагоді</i>	<i>Без</i> голки кожуха не вшиєш (Народна творчість).
Об'єктні	<i>про, за, зі, щодо, стосовно</i>	Я <i>про</i> поезію, як <i>про</i> самотність, знаю все (В. Ілля).

II. З кожної групи оберіть один прийменник і складіть з ним речення.

Вправа 232. Прочитайте словосполучення. Випишіть прийменники і вкажіть, яке значення вони передають.

Зразок. Після – прийменник, передає значення часу.

Після закінчення школи, трапилося через непорозуміння, вийти з класу, працювати до зими, поміж деревами, заради людства, помилитись через неухважність, події на Закарпатті, обговорити при нагоді, незважаючи на дощ, під час війни, завдання для олімпіади, по вулиці Грушевського.

Вправа 233. Виразно прочитайте вірш Надії Красоткіної. Випишіть прийменники. Чи можливо визначити спосіб їх творення?

ПРАВИЛЬНО – ВІРНО

В світі людині без віри не жити –
вірно – кохати, вірно – любити.
Бути завжди вірним слову своєму,
вірні є друзі в житті у моєму.

Друзі надійні і віддані, й щирі,
з ними живемо ми в дружбі і в мирі.
Правильно треба все в світі робити:
правильно думати, правильно жити,
правильно треба з людьми розмовляти,
правильно слово умій добирати!

За походженням прийменники поділяємо на **непохідні** та **похідні**.

Непохідні (первинні) – спосіб творення цих прийменників визначити неможливо. Наприклад: *до, з, за, у(в), над, без, о, між, про, через* та інші.

Похідні (вторинні) – утворені:

а) сполученням непохідних прийменників. Наприклад: *понад, поміж, заради, задля, посеред* та інші;

б) шляхом переходу з інших частин мови. Наприклад: *край, кінець, коло, круг* (іменники); *навколо, близько, навкруги, поблизу, збоку* (прислівники) та інші.

За будовою прийменники поділяємо на **прості, складні, складені**.

Прості прийменники складаються з одного слова. Наприклад: *на, перед, мимо, в, з, по, про* тощо.

Складні прийменники утворені за допомогою поєднання простих прийменників. Наприклад: *понад, поміж, з-над, заради, з-під, з-над, навколо, поблизу* тощо.

Складені прийменники – це поєднання прийменника з повнозначним словом. Наприклад: *у зв'язку з, у напрямку до, залежно від, за допомогою, за винятком* тощо.

Вправа 234. Послухайте поезію Миколи Луківа, а потім прочитайте її вголос. Знайдіть у ній прийменники. Випишіть словосполучення, до складу яких вони входять. Усно визначте, до якої групи за значенням вони належать.

ЛАСТІВКА

Ластів'ятко випало з гнізда,
опинилось прямо на асфальті.
І кружляє коло нього матір –
білогруда птаха молода.
Крилами до сина припада,
пада людям каменем під ноги...
Забувають страх і остороги
матері, коли в дітей – біда.

Вправа 235. Випишіть словосполучення в дві колонки: а) з непохідними прийменниками; б) з похідними.

Здбався з другом, поклав у шухляду, присів коло мене, уболіваю за справу, росте навпроти школи, збори наприкінці літа, зрубав при корені, тече через поле, виглянув з-за рогу.

Ключ. Із других букв перших слів має скластися початок прислів'я: «..., добре й буде».

Прийменники-синоніми:

- біля, коло, край, обік, побіля, близько;
- з, із, зі, зо;
- для, задля, ради, заради;
- крім, окрім, опріч;
- серед, посеред, насамперед.

Вправа 236. I. Прочитайте текст мовчки. Випишіть прийменники. Укажіть, із якими відмінками вони вжиті. Пригадайте назву художнього твору, з якого взято цей уривок.

Не диво, отже, що Тугар зі своїми гітьми вибирався на лови, мов на війну, з запасом стріл і рогатин, зі слугами й запасами живності... Не диво також, що Тугар і його гості були в повній рицарській зброї, окрім панцирів, бо ті спиняли би їх у ході по ломах та гушавинах. Те тільки диво, що й Тугарова донька Мирослава... посміла також вирушити разом з гітьми на лови.

Антоніна Лефтії у фільмі
«Захар Беркут», 1971

Тухольські громадаші, видячи її, як їхала на лови посеред гостей, гордо, сміло, мов стрімка тополя серед коренастих дубів, з уподобою поводили за нею очима, поговорюючи:

– От дівчина! Тій не жаль би бути мужем. І певно, ліпший з неї би був муж, ніж її батько! (За І. Франком).

II. Виконайте тестове завдання.

1. У реченні *Не диво, отже, що Тугар зі своїми гітьми вибирався на лови* **комами виділено**

- А звертання
- Б вставне слово
- В однорідні члени
- Г уточнення

2. Установіть відповідність між виділеними словами й частинами мови (цифра позначає наступне слово).

(1)Не диво також, (2)що Тугар і (3)його гості (4)були в повній рицарській зброї, окрім панцирів, бо ті спиняли би їх у ході по ломах та гущавинах.

- А займенник
- Б дієслово
- В прийменник
- Г сполучник
- Д частка

Жити **в** Україні
Події **на** Закарпатті
Відсутній **через** хворобу
Називати **на** прізвище
За дорученням
За станом здоров'я

Великий **за** обсягом твір
Обчислити **за** формулою
Іти **по** воду, іти **по** гриби
Сміятися **з** товариша
Екзамен **з** математики
О сьомій годині

Для позначення часових і просторових відношень в українській мові слугують паралельні конструкції. Наприклад: **на ту пору** – **в ту пору**, **під час війни** – **за часів війни**, **через два дні** – **за два дні**; **іти в школу** – **іти до школи**, будинок **по вулиці Лесі Українки** – будинок **на вулиці Лесі Українки**.

Вправа 237. З допомогою вчителя/вчительки виправте помилки в словосполученнях з прийменниками.

Жити на Україні, працювати по спеціальності, ходити по хатам, грати по правилах, зошит по алгебрі, екзамен по математиці, в десять годин, лікар по фаху, пропустив по хворобі, помилився із-за неуважності.

Вправа 238. І. Прочитайте текст мовчки. (З повною версією статті, а також відеопрезентацією гри можна ознайомитись, перейшовши за QR-кодом). Чи вважаєте ви, що герой розповіді поєднав своє захоплення з професією, яку здобув у закладі вищої освіти (виші)? Обговоріть це питання у класі.

Іван Ілько навчався в Національній академії образотворчого мистецтва в Києві на факультеті архітектури. Згодом зрозумів, що архітектура віртуальна вабить його більше, ніж реальна, і почав шукати вищ, в якому зміг би вивчити тему професійно, утім не з програмістським підходом, а з творчим. З двох університетів, які

готують спеціалістів для цього напрямку в Європі – Данії та Італії, обрав Копенгаген, де і закінчив факультет візуального дизайну, ігор та медіа.

Тему дипломної роботи обирає сам. Іван вирішив, що хоче зробити в ігровому оточенні реконструкцію Невицького замку часів його найбільшого розквіту – на початку XVI століття. У підсумку Іван диплом захистив, а ми отримали повноцінну гру, в якій можна побігати, пострібати та зануритися у тогочасну атмосферу. Важливо відзначити, що зазвичай подібні проекти роблять великі компанії, а тут – усе силами однієї людини.

У грі зараз можна пересуватися навколо замку, на його подвір'ї, а також усередині кімнат. Наразі це більше гра про дослідження споруди та занурення у тодішнє середовище. Але Іван не виключає можливості подальшого розвитку проекту та створення сюжетів, складних деталей, різних героїв.

Інша функція, яку може виконувати ця візуалізація, – навчальна. Усі зображення можуть бути використані як ілюстрації для книжок або ж для вивчення історії замку. Учням значно цікавіше побачити усе на власні очі, ознайомитися зі спорудою та пограти, аніж просто почути про неї від учителя. Це, загалом, може стати новим стандартом навчання (За Р. Тужанською).

II. Випишіть з тексту приєменники й визначте їх види за значенням.

III. Виконайте тестові завдання.

1. До якого стилю мовлення належить висловлення?

А науковий

Б публіцистичний

В художній

Г розмовний

2. До якого типу мовлення належить текст?

А розповідь

Б роздум

В опис

Г опис та роздум

3. Прийменник використано у реченні

А Важливо відзначити, що зазвичай подібні проекти роблять великі компанії ...

Б Це, загалом, може стати новим стандартом навчання.

В Іван Ілько навчався в Національній академії образотворчого мистецтва в Києві на факультеті архітектури.

Г Іван вирішив, що хоче зробити в ігровому оточенні реконструкцію Невицького замку...

4. Яке основне призначення тексту?

А Спонування до творчої діяльності

Б Формування моральних якостей у слухачів

В Повідомлення наукових даних

Г Повідомлення про створення нової гри

5. Чим ускладнене речення *У грі зараз можна пересуватися навколо замку, на подвір'ї, а також всередині кімнат?*

А однорідними членами речення

Б звертанням

В вставним словом

Г однорідними членами речення та звертанням

6. З'ясуйте, якою частиною мови є кожне з виділених слів (цифра позначає наступне слово).

(1)Усі зображення (2)можуть бути використані як ілюстрації (3)для книжок або ж (4)програмою для вивчення історії замку.

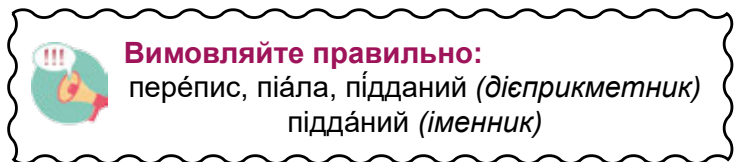
А іменник

Б дієслово

В прийменник

Г сполучник

Д займенник

Вправа 239. Прочитайте фразеологізми, з'ясуйте їх значення. Запишіть їх, утворюючи антонімічні пари. Підкресліть прийменники.

Пійматися в лабети, пливти за течією, під самісіньким носом, народитися безталанним, за тридев'ять земель, викинути з голови, пливти проти течії, народитися в сорочці, вирватися з лап, зарубати на носі.

Вправа 240. Перекладіть речення українською мовою. З'ясуйте, чи є в угорській мові частина мови, яка за функцією схожа до прийменника.

1. A fa alá terítették a pokrócot. 2. A lábuk alatt perzselt a homok.
3. Az összes iskola az irányítása alá került. 4. Három nap múlva érkezik a barátja. 5. Az ajtó fölött volt a kulcs felakasztva. 6. Egész éjjel a ház előtt várta a barátját (3 підручника).

Прийменники можуть вказувати на відношення просторові, часові, причинові, мети, способу дії, міжпредметні.

Деякі з них походять від прийменників, іменників, дієслів, прислівників.

Уживаються з п'ятьма відмінками (крім називного та кличного). Деякі прийменники можна вживати з трьома відмінками, а деякі – лише з одним. Найменше прийменників вживаємо з давальним відмінком.

Прийменники вживаємо при іменниках та займенниках.

Вправа 241. Спишіть речення, на місці крапок уставляючи прийменники.

1. ... лежачий камінь вода не тече. 2. ... діла слабіє сила. 3. Не взявшись ... сокиру, хати не зробиш. 4. ... невмілого руки не болять. 5. Хто не оре землиці, кладе зуби ... полицю. 6. Треба нахилитися, щоб ... криниці води напитися. 7. Праця ... ноги ставить, а лінь ... ніг валить (*Народна творчість*).

СЛОВНИК

Громáдаші – те саме, що і громадяни.

Рогáтина – різновид списа з довгим та широким вістря; ніж, насаджений на довге деревко. Використовувалась як бойова та мисливська (аж до XX ст.) зброя.

виднокóло – láthatár

дúшно – fűlledt, fullasztó

зáлік – beszámoló

осторóга – figyelmeztetés

здíбатися – véletlenül találkoztak

з-за рóгу – az utca sarka mögűl

лóви – itt: vadászat

підхíд – itt: hozzáállás

кампáнія – társaság

§ 34. ПРАВОПИС ПРИЙМЕННИКІВ

Вправа 242. I. Прочитайте вірш Миколи Луківа. Визначте основну думку вірша.

І знову надходить весна,
і ріки з-під льоду скресають.
Заклично цвіте далина,
і з вирію птиці вертають.
Летять вони вдень і вночі,
в польоті вигострюють крила.
Дивлюсь на пташині ключі,
і стримати радість несила.
Махаю рукою услід
і криком веселим вітаю,

Бо що означає приліт
додому з далекого краю,
коли тебе люблять і ждуть, —
не раз довелося відчуть.

II. Знайдіть у тексті прийменники. Проаналізуйте їх правопис, свої міркування звірте з правилом, поданим після вправи.

1. Непохідні та похідні прийменники завжди пишемо **окремо** від іменників, займенників чи інших слів, яких вони стосуються. Наприклад: *на полі, понад хмарами, до тебе*.
2. Складні прийменники, утворені сполученням одного, двох або трьох частин, пишемо **разом**. Наприклад: *понад, посеред, за-для, навколо, наприкінці, унаслідок, назустріч*.
3. Складні прийменники, утворені від первинних за допомогою прийменника **з (із)**, пишемо через **дефіс**: *з-за, із-за, з-поза, з-над, з-понад, з-під, з-понад, з-поміж, з-проміж, з-серед, з-посеред*.
4. Складні похідні прийменники, утворені від іменників і прийменників, а також прислівників з прийменниками, пишемо **окремо**. Наприклад: *на відміну від, у зв'язку з, під час, у напрямку до, залежно від*.
5. Іноді для милозвучності мовлення до прийменників, що закінчуються на приголосний, додають голосні **і** або **о**. Наприклад: *переді(о) мною, зі сходу, піді(о) мною*.

Вправа 243. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть написання прийменників разом, окремо або через дефіс.

1. Що в світі миліше (над) зоряні ночі, що в світі ясніше (над) милого очі (*М. Коцюбинський*).
2. (З) над хмар часом прилине прощання з літом журавлине (*П. Тичина*).
3. (Із) за лісу, (з) за туману місяць впливає (*Т. Шевченко*).
4. Чіпка глянув на діда, підвівсь і поплентався стороною (по) над отари, немов п'яний, наче учадів (*Панас Мирний*).
5. Блиснуло сонце (з) поза гір в земному саду (*А. Кримський*).
6. Геть (по) над морем, над хвилями синіми в'ються, не спиняться чаєчки білі (*Леся Українка*).
7. Тече вода (із) за гаю та (по) під горою. Хлюпочуться качаточка (по) між осокою (*Т. Шевченко*).
8. Стоїмо ми (в) чотирьох та очима лупаємо (*І. Нечуй-Левицький*).
9. Не для того я повертався додому, щоб сидіти (в) чотирьох стінах (*П. Загребельний*).

Прийменники з іменниками, займенниками, прикметниками, числівниками пишемо окремо. Проте не слід їх сплутувати з префіксами, які треба писати разом: **без** дороги – **бездоріжжя**, **при** березі – **прибережний**, **у** вечір – **увечері**, **з-під** шапки – **спідлоба**, **понад** вікнами – **понадвіконню**. Між прийменником та іншою частиною мови можна вставити означення, між префіксом і наступною частиною слова цього зробити не можна: *до хати* – *до рідної хати*, *до своєї хати* і *доценту*.

Від прислівників, які пишемо разом, слід відрізнити однозвучні сполучення прийменників з іменниками, що мають при собі додаток у родовому відмінку, і писати їх треба **окремо**. Наприклад: *вглиб* (прислівник) – *в глиб віків* (сполучення прийменника з іменником *глиб*, при якому є додаток у родовому відмінку *віків*); *вбік* – *в бік річки*, *усередині* – *у середині речення*, *зсередини* – *з середини розділу*, *збоку* – *з боку товаришів*, *скраю* – *з краю поля*, *спочатку* – *з початку року*.

Вправа 244. Спишіть, розкриваючи дужки та добираючи один із варіантів прийменника.

1. Коли мечами злоба небо крає і крушить твою вроду вікову, я тоді (з, із, зі) твоїм ім'ям вмираю, і (в, у) твоєму імені живу (*В. Симоненко*). 2. Понад хатами (з, зі, із) степу летіло гайвороння (у, в) ліс на ночівлю (*А. Головка*). 3. Ми ходили (по, за) ягоди. 4. Студенти нашої групи мріють поїхати (до, на) море. 5. (Від, од, віді) запаху квітів у кімнаті стало свіжіше. 6. Я на Дніпро дивлюсь – і котить хвилі (перед, переді, передо) мною рідний мій Донець (*В. Сосюра*). 7. Вирував вітер, мотався на просторі, сичав (у, в) верхів'ях дерев (*К. Гордієнко*).

Вправа 245. У поданих групах знайдіть зайве слово (за написанням прийменника).

1. (з) посеред, (із) за, (з) під, (з) поміж, (за) ради.
2. (по) під, (по) між, (з) (по) над, (по) над, (на) прикінці.
3. (під) час, (на) чолі, (в) результаті, (в) наслідок, відповідно (до).
4. (по) при, (по) серед, (по) біля, (за) для, (по) хаті.

Вправа 246. Запишіть словосполучення у дві колонки залежно від написання прийменників: 1) одним словом; 2) через дефіс. Словосполучення, у яких прийменники треба написати двома словами, не виписуйте.

Спуститися з/над хмар, остання з/поміж них, садять по/над яром, упав під/час бурі, виріс по/серед поля, лине з/посеред гаю, один з/поміж усіх, об'єднатися за/ради справи, яскравий по/над міру, мружитися з/під брів, атака з/за лісу.

Ключ. З перших букв перших слів складеться початок прислів'я: «... м'якша від чужої подушки». Усно поясніть зміст прислів'я.

Вправа 247. I. Прочитайте текст мовчки. Визначте його основну думку. Придумайте для нього назву.

Боржавська вузькоколія в Закарпатті – остання з-понад десятка, що вцілила з минулих часів. Попередні «померли» – хто в муках і повільно, а хто швидко і майже непомітно. Усі прокладали для господарських потреб, зокрема для вивезення деревини з важкодоступних районів Закарпаття.

Історія цієї малої залізниці бере відлік з часів Австро-Угорщини: 23 грудня 1908 року на її відкриття приїхав міністр фінансів Угорщини. Запис про це зберігся в архівах. Відтоді вона вірою і правдою слугує закарпатцям, хоча в останні два десятиліття протяжність колій нещадно зменшується. Тепер вона становить усього 62 кілометри, тобто скоротилася вдвічі.

На початку серпня 2008 року близько двох сотень пасажирів, половину з яких становили туристи з Угорщини, Австрії та Німеччини, проїхалися за маршрутом «депо Берегово – Хмільник (вузлова станція), Хмільник – Іршава» та повернулися назад до місця відправлення.

Пасажири з цікавістю оглядали інфраструктуру залізниці, відпочивали на березі річки Боржава, уздовж якої проходить залізниця.

Цікаво, що на ній не використовуються електронні технічні засоби. Усе, навіть переведення стрілок, базується на механічних важелях, без споживання електроенергії. Замість світлофора – семафор (піднімається табличка з відповідним кольором, намальованим фарбою). Підтримувати вузькоколіяку в діючому стані вдається завдяки майстрам-залізничникам, які вручну ремонтують або виточують деталі, що виходять з ладу. Мешканці прилеглих територій лагідно називають вузькоколіяку «Анця Кушницька» (За В. Бедзіром).

II. Випишіть з тексту словосполучення з прийменниками. Усно поясніть їх правопис.

III. Пригадайте, які цікавинки є у вашому місті (селі), що можуть привабити туристів. Розкажіть про них.

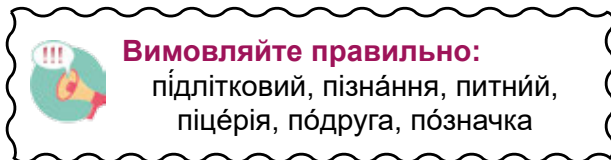

IV. Виконайте тестове завдання.

З'ясуйте, якою частиною мови є кожне з виділених слів (цифра позначає наступне слово).

Усі з **(1)цікавістю** оглядали інфраструктуру залізниці, відпочивали **(2)на** березі річки Боржава, по **(3)якому** **(4)проходить** залізниця.

- А іменник
- Б дієслово
- В прийменник
- Г сполучник
- Д займенник

Вправа 248. Прочитайте речення, перекладіть їх українською. Прийменники підкресліть, усно визначте їх групу за значенням.

1. A tolvajnak nem sikerült a ház elől elmenekülnie. 2. A gyerekeket az óvó néni szem elől tévesztette. 3. Idő előtt nyugdíjba ment az igazgató. 4. Sára minden feladat alól kihúzza magát. 5. Az asztal alól húzta elő a bizonyítékot. 6. Öt óra után érkezett haza. 7. A bolt után van az uszoda.

Вправа 249. Запам'ятайте стійкі звороти та їх значення. З двома з них складіть речення.

Упадати в очі (бути помітним); взяти в розум (усвідомити, зрозуміти); убити собі в голову (вперто триматися якихось думок); обкрутити довкола пальця (обдурити); з-під землі дістати (будь-що досягти свого); незважаючи на осіб (безпристрасно); з дощу та під ринву (з однієї халепи та в іншу).

Прийменники *зі, наді, піді, переді, уві* пишемо окремо від слів, перед якими вони стоять, хоча вимовляємо зливо.

Між прийменником та іменником можна вставити означення.

Вправа 250. Доповніть речення, добираючи з дужок потрібні слова або сполучення слів. Обміркуйте свій вибір.

1. Ми поселились утрьох..... Ми поселились у трьох ... (кімнатах; в одній кімнаті). 2. На горі Нагорі ... (росте ліс; над нами цілу ніч грюкали двері). 3. Кожен це пояснював по своєму Кожен це пояснював по-своєму ... (розумінню; і ми ніяк не могли дійти згоди). 4. Хлопці повернули в бік Хлопці повернули вбік ... (зі стежки; річки). 5. Я подався в глиб Я подався вглиб ... (лісу; і скоро виїшов на галявину).

скрѣснути – elolvad (a jeg)
 випустити з поля зору – szem elöl
 tévesztette
 гайвороння – hollók
 злодій – tolvaj

мрґжитися – hunyorit, hunyorgat
 передчасно – idő előtt
 уникати виконання завдань – feladat
 alól kihuzza magát

§ 35. УЖИВАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ З ВІДМІНКОВИМИ ФОРМАМИ

Вправа 251. І. Послухайте вірш Надії Красоткіної. Які почуття викликає у вас ця поезія? Зверніть увагу, з якими відмінками вжито у вірші прийменники. Подумайте, чи можна ці прийменники вживати з кількома відмінками.

ВЕСНА

Земля парує, оживає.
 Весняний чути спів землі.
 Земля жива, вона співає,
 летять над нею журавлі.
 Веселики у небі линуть,
 чарівні птахи наших мрій.
 Вертають в рідну Україну...
 А ти прислухайся, постій...
 Поглянь, як сонце піднялося
 і гріє землю залюбки.
 Все на землі рости взялося,
 біжать, співаючи, струмки.
 І стало гарно й світло всюди.
 А вранці – райдужна роса.
 Усі захоплюються люди.
 Така краса! Така краса!
 А води в повінь розлилися
 аж за далекий виднокрай.
 Так землю напувають взялися,
 щоб був хороший урожай.
 У небі голубінь безмежна,
 а в лісі проліски цвітуть.
 Така довкіл краса бентежна
 і жайворонка співи чуть.

Що вище пташка підлітає
 у небо, де цвіте весна,
 то тим чарівніше лунає
 пташини пісня голосна.
 Весна! І вдома не сидиться,
 а хочеться летіти ввись.
 Душа радіє, веселиться...
 До цього дива придивись
 і серцем прихились, душею.
 Краси в природі стільки є!
 Захоплюйся, милуйся нею,
 бо в ній усе життя твоє.

II. Пригадайте, з якими відмінками прийменники не вживаються. А який відмінок в українській мові вживаємо лише з прийменником?

Прийменники вживаємо при іменниках, займенниках і числівниках у непрямих відмінках. Кожен прийменник уживаємо з певним непрямим відмінком.

Найтиповіші поєднання прийменників з відмінковими формами:

1. З **родовим відмінком** уживаємо прийменники *без, біля, від, для, до, з-за, з-під, проти, за, між, крім, серед, коло, після, поперед* та ін. Наприклад: *Добре і'мя краще **від** багатства.*

2. З **давальним відмінком** уживаємо прийменники *завдяки, всупереч, вслід, наперекір, назустріч, навздогін* та ін. Наприклад: ***Наперекір** долі не підеш.*

3. Зі **знахідним відмінком** уживаємо прийменники *крізь, про, через, над, під, перед, поза, на, по, за, між, поміж* та ін. Наприклад: ***За** добро добром платять.*

4. З **орудним відмінком** уживаємо прийменники *за, з, над, під, поміж, попід, у зв'язку з* та ін. Наприклад: *Вода **з** вогнем не товариші.*

5. З **місцевим відмінком** – *по, на, в (у), при, о, об* та ін. Наприклад: *Хочеш їсти калачі, не сиди **на** печі.*

Деякі прийменники можна уживати з кількома відмінковими формами. Наприклад: прийменник **за** – із родовим, знахідним та орудним відмінками.

Вправа 252. Спишіть речення. Прийменники підкресліть. Усно визначте, з якими відмінковими формами вони поєднані.

1. Схилюсь над квіткою у лузі, води нап'юся з джерела, із пастушками в лісосмузі край незнайомого села ... 2. Гойдаючи утому на крилі, верталися додому журавлі. Назустріч їм по самі виднокола пливла земля, засніжена і гола. 3. Про що шумлять дерева уночі, кому й на кого скаржаться сичі? Куди зникають зорі на світанні і відпливають хмари, вітром гнані? Чому земля у себе повертає усе живе, що з неї виростає? 4. Через поле стежка до села, а навколо – океан пшениці. Добре йти з думками наодинці у краю, де молодість пройшла (*З творів М. Луківа*).

Вправа 253. Розгляньте таблицю. З'ясуйте, як саме передаються просторові, часові, причинові, мети, допустові, умовні, об'єктні чи означальні відношення в українській та угорській мовах.

Відмінок, з яким уживається прийменник	Український прийменник та його угорський відповідник	Приклади
Називний	–	–
Родовий	від (-tól, -től), біля (mellett), для (-ra, -re), без (nélkül), крім (-on, -en, -ön kívül), серед (között), після (után), в(у), (-nál, -nél), з (із, зі) (-ból, -ből, -ről, -ről)	<i>Почув від батьків – a szüleitől hallotta.</i> <i>Біля річки – a folyó mellett.</i> <i>Це для тебе – ez a te részedre van.</i> <i>Без підтримки – támogatás nélkül.</i> <i>Усі, крім Петра – Péteren kívül mindenki.</i>
Давальний	–	–
Знахідний	крізь (keresztül, át)	<i>Дивитися крізь вікно – az ablakon keresztül kinézni.</i>
	про (-ról, -ről) через (-n, -on, -en, -ön, által, keresztül) в (у) (-ba, -be, -ra, -re) за (mögé) на (-ra, -re) над (понад) (felett)	<i>Про кого ти говориш? – Kiről beszélsz?</i> <i>Перейти через дорогу – átmenni az úton.</i>
	з (із, зі) (-val, -vel) за (után, túl) в (у) (-ban, -ben)	<i>Пішов у школу – iskolába ment.</i> <i>Сховала за шафу – szekrény mögé dugta el.</i> <i>Поклав на стіл – az asztalra tette.</i> <i>Над річкою літали чайки. – A folyó felett sirályok repdesnek.</i> <i>Розмовляла з татом. – Az apjával beszélt.</i> <i>За полем – ліс. – A mezőn túl erdő van.</i> <i>У нашому класі 25 учнів. – A mi osztályunkban 25 tanuló van.</i>
Орудний	на (-n, -on, -en, -ön)	<i>На уроці – az órán.</i>
Місцевий	по (-on, -en, -ön) при (-nál, -nél, mellett, mentén)	<i>Їдьте по шосе. – Az országúton utazzatok.</i> <i>При дорозі росли дерева. – Az út mentén fák nőttek.</i>
Кличний	–	–

Вправа 254. I. Відновіть народні прикмети, уставивши замість крапок потрібні прийменники. Звертайте з варіантом сусіда чи сусідки по парті. Правильний, на вашу думку, варіант запишіть у зошит.

1. Ластівки літають високо – ... гарну погоду, а низько – ... дощ.
2. Шуліки кружляють ... повітрі й протяжно кричать – ... негодою.
3. Ворони сидять ... нижніх гілках дерев – буде вітер.
4. Птаство добивається ... хати, ховається ... стріхи – ... хуртовину.
5. Горобці купаються ... пилу – ... дощ.
6. Духота ... повітрі – ... грозу.

Довідка: на, на, у, перед, на, до, під, на, у, на, в, на.

II. Пригадайте подібні прикмети угорською мовою. Розкажіть про них у класі.

Вправа 255. Розгляньте малюнок-підказку і пригадайте вивчене про омоніми. Прочитайте речення, знайдіть омонімічні префікси та прийменники. Поясніть, як ви їх розрізнили.

1. (При)гнічений сніг міцно (при)пав до землі, гладенький, покірний (*М. Коцюбинський*).
2. (У)купі листя хлопці знайшли гаманець.
3. Діти зростали (в)купі.
4. (Під)ногами стиха шелестіло опале листя (*Я. Баш*).
5. Воїн (під)вівся з місця.
6. (Від)свої тіні не втечеш.
7. Вже (од)цвітають жасмин і шипшина, вже (від)лунали пісні солов'їні (*Л. Дмитерко*).

!!!	Неправильно	Правильно
	<p>Без п'ятнадцяти третя Біля вісімдесяти відсотків Від часу до часу Для будь-кого зрозуміло Запрошуємо для роботи в Україні Із-за погоди Ліки від ревматизму Під кінець дня По вівторках Поговорити по душам По одержанні диплома При досліджуванні ми виявили... Присвятив для неї Раз в місяць Узявся за роботу</p>	<p>За п'ятнадцять (чверть) третя Близько вісімдесяти відсотків Час від часу Будь-кому зрозуміло Запрошуємо на роботу в Україну Через погоду Ліки проти ревматизму Наприкінці дня Щовівторка Поговорити відверто, щиро Одержавши диплом Досліджуючи, ми виявили... Присвятив їй Раз на місяць Узявся до роботи</p>

Вправа 256. Прочитайте. Запишіть словосполучення з прийменниками, розподіляючи їх у дві колонки: а) словосполучення з непохідними прийменниками; б) словосполучення з похідними прийменниками.

Виїхати з міста, зупинитися біля школи, стояти коло хати, лист до сестри, дорога із села, працював протягом канікул, росли навколо саду, поміж високих трав, вискочити з-під ніг, йти назустріч подіям, побудований край селища, стояти переді мною, полетіти над горою.

Вправа 257. Відредагуйте словосполучення, у яких прийменник ужито недоречно або помилково.

Завдання по мові; мешкати по вулиці; автобус по замовленню; по кордону; методичні рекомендації по вивченню авторського права; операція по приватизації; комісія по перевірці фактів; комітет по освіті й культурі; документи по розслідуванню справи; розіслали запит по міністерствах.

Вправа 258. I. Прочитайте текст мовчки. Випишіть прийменники. Охарактеризуйте їх.

Крушельницька Соломія Амвросіївна народилася 1872 року в селі Білявинці на Тернопільщині у сім'ї священника. Вона походила з давнього українського шляхетного роду. Ще з дитинства Соломія виявляла неабиякі музичні здібності. Основи музичної підготовки отримала в Тернопільській музичній школі товариства «Приятелі музики», де вчилася гри на фортепіано, співала в хорі. Перший виступ юної співачки відбувся у 1883 році, вона разом з хором дівчат виступила на Шевченківському концерті у Тернополі.

Видатний італійський тенор Джакомо Лаурі-Вольпі (1892–1979), не щедрий на компліменти щодо колег-земляків, висловився про українську Баттерфляй так: «Крушельницька – вражаюча артистка. Вона підкорила публіку не лише чарівним, широкого діапазону вокалом, виразною дикцією, але й витонченим артистизмом, найвищою культурою, красою та елегантністю» (www.discoverukraine.com.ua).

II. Які відомі співачки вам подобаються? Розкажіть про них у класі.

Вправа 259. Запишіть речення, уставляючи замість крапок пропущені слова так, щоб утворилися фразеологізми (скористайтеся довідкою). Назвіть використані в реченнях прийменники.

1. У древньому Римі переможців на змаганнях нагороджували ... вінком. 2. Коли зібрано було всі ... докази, слідчий висунув звинувачення. 3. Хлопці на змаганнях остудили свої ... голови, коли довелося гарненько попотіти для перемоги. 4. Слова маминої пісні зачепили дівчину за 5. Кожна мати скаже, що народити сина чи дочку, вигодувати їх легше, ніж виховати та поставити на ... ноги.

Довідка: живий, лавровий, гарячий, речовий, рівний.

Вправа 260. Спишіть речення. Підкресліть у них прийменники. Усно поясніть, із якими відмінковими формами вони вжиті.

1. Посаджені при дорозі вербички викидали жовті бруньки (С. Склярєнко). 2. Уже й огні погашено по селах (М. Рильський). 3. Я люблю виглядати, коли йдуть із Каховки (Олесь Гончар). 4. Сили миру незмірно більші від сил війни (О. Корнійчук). 5. Між людьми мають панувати злагода і взаєморозуміння (З газети).

Вимовляйте правильно:

помілка, поміщик, помівчати, поняття,
порядковий, посередині

Словник

бентежний – nyugtalan
речовий – tárgyi

сич – kuvik
шуліка – héja

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Прийменником є виділене слово в реченні

- А Я люблю свій рідний **край**.
- Б Пісне, серця мого не **край**!
- В Посадила **край** дороги тополю.
- Г Мій **край** – земля моїх предків.

2. Усі прийменники непохідні в рядку

- А під, від, край, до
- Б з-за, поміж, в, коло
- В вздовж, до, з, по
- Г про, через, у, на

3. Усі прийменники похідні в рядку

- А за, без, кінець, із-за
- Б від, од, над, посеред
- В задля, з, на, крім
- Г поміж, обабіч, щодо, навколо

4. Усі похідні прийменники складаються з двох слів у рядку

- А із/за, по/під, по/серед
- Б за/для, у/вигляді, що/до
- В з/метою, згідно/з, слідом/за
- Г незалежно/від, о/крім, з/над

5. Правильно вжито прийменник у словосполученні

- А говорити на угорській мові
- Б відповідно з постановою
- В засоби для очищення повітря
- Г їхати на автобусі

6. Прийменник, виділений у реченні: *Знов лечу я над степом, над смарагдом нив*, можна замінити

- А поза
- Б попід
- В понад
- Г поперед

7. Уживанням у та в порушено милозвучність української мови у словосполученні

- А купалися в озері
- Б зайшов у фотоательє
- В зайшла у вагон
- Г працюю у театрі

8. Уживанням у та в порушено милозвучність української мови у словосполученні

- А тоді у вас
- Б поверталися додому в темряві
- В бачила в фільмі
- Г оберталася в міжзоряному просторі

9. Визначте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово)

(1)Зібралоя (2)кілька десятків сівачів **(3)і** стільки ж борін; по батьківському наказу порозсівали невіяне зерно **(4)по** неораних стернях.

- А числівник
- Б дієприкметник (як форма дієслова)
- В прийменник
- Г дієслово
- Д сполучник

§ 36. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ТВІР-РОЗДУМ НА ЕКОЛОГІЧНУ ТЕМАТИКУ

Вправа 261. I. Прочитайте текст мовчки.

ЕКОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ЛЮДИНИ

Любов до природи, бережливе ставлення до неї тісно пов'язані з поняттям «батьківщина». Шанувати природу неможливо без глибоких знань про навколишній світ.

Чи часто ми замислюємося над тим, чому наші околиці збідніли на лелечі гнізда, призамулилися живі джерела, поріділи солов'їні переспіви, рідко почуєш жайворонків? А може, у цьому є і кожного з нас провина? Вирушаючи до лісу, не всі пам'ятають священне правило: корінець боровика ні за яких обставин не можна виривати, а лише підрізати. У пошуках лікарських рослин ми нерідко забуваємо, що висмикувати їх із землі – навечно позбавляти свого родоводу. А зрубана на березі річки верба, яка надійно оберігала русло, уже не стане на дорозі лісовому буревію.

Такі не вельми втішні приклади, на жаль, трапляються, і безпосередніми винуватцями цього є ми самі, наші сусіди, діти.

А між іншим, культура людини складається з багатьох чинників, серед яких особливе місце посідає наше ставлення до природи (За В. Скуратівським).

II. Поділіться на пари, обговоріть з товаришем чи товаришкою наведені питання:

1. Якої думки про ставлення до природи дотримується автор? Зачитайте відповідний уривок.
2. Які приклади нешанобливого ставлення до природи наводить Василь Скуратівський?
3. Що спостерігали ви у ставленні людей до навколишнього середовища?
4. Кого звинувачує автор у нищенні природи? Чому?
5. Якого висновку дійшов письменник у своїх роздумах?

III. Об'єднайтеся в четвірки, ухваліть спільне рішення щодо обговорюваних питань й озвучте його.

IV. Виконайте тестове завдання

З'ясуйте, якою частиною мови є кожне з виділених слів (цифра позначає наступне слово).

У пошуках лікарських рослин ми нерідко забуваємо, **(1)що** висмикувати їх **(2)із** землі – **(3)навічно** позбавляти **(4)свого** родоvodu.

- А іменник
- Б прислівник
- В прийменник
- Г сполучник
- Д займенник

Як бачимо, **роздум**, на відміну від розповіді та опису, складається із **тези** (коротко сформульованого твердження, яке буде обговорюватися); **аргументів** (прикладів на підтвердження або спростування тези) та **висновків**. Проте **твір-роздум** певним чином відрізняється від тексту, що містить елементи роздуму.

Працюючи над написанням твору-роздуму, необхідно дотримуватися таких вимог:

1. Чітко сформулювати тезу, яка:

а) підтримує запропоновану думку. При цьому доречно вживати такі слова та вирази: *я підтримую; я погоджуюся, я вважаю, переконаний* тощо;

б) спростовує (заперечує) думку. Доречні слова та вирази: *я не підтримую, хочу спростувати, я не погоджуюся;*

в) пропонує компромісний варіант: *я не зовсім поділяю цю думку і вважаю, що...; з одного боку..., а з іншого - ...; хочу піддати сумніву...*

2. Навести принаймні два доречних докази, які підтверджують або спростовують тезу і пов'язують її з прикладом: *підтвердженням цього є, це доводить, це засвідчує, свідченням цього може бути...*

3. Навести приклади з літератури (прислів'я, приказки) або з історії чи власного життєвого досвіду. Уживайте вирази: *прикладом може слугувати..., не можна не згадати..., доречно буде згадати про...*

4. Сформулювати висновок, який органічно впливає з тези, аргументів і прикладів. Використовуйте такі мовні конструкції: *таким чином, можна зробити висновок, отже* тощо.

5. Дотримуйтеся логічності та послідовності викладу, не порушуйте причинно-наслідкових зв'язків.

Вправа 262. Орієнтуючись на наведений у попередній вправі текст з елементами роздуму та на поради щодо написання твору-роздуму, напишіть твір на одну з тем:

1. Мій обов'язок перед природою.
2. Роль природи в житті людини.
3. Знати, щоб оберігати.
4. Прекрасний відпочинок – спілкування з природою.

Словник

боровік – vargánya, közönséges tinorú
буревій – heves szélvihar
вельми – nagyon

замулитися – beiszaposodik
родовід – családfa
спростувати – cáfol, tagad

§ 37. СПОЛУЧНИК. КЛАСИФІКАЦІЯ СПОЛУЧНИКІВ

Вправа 263. I. Прочитайте поезію Володимира Сосюри. Чому радіє автор? А які події є радісними для вас?

Я люблю, **коли** в листя зелене
дерева одягає весна,
і під вітром хитаються клени,
і співає в квітках далина.
Ще задумані далі безкраї
зачаровують душу мою,
коли жито в полях достигає
і зозуля кує у гаю.

II. Придивіться до виділених слів. Які функції, на вашу думку, вони виконують у реченнях? Спробуйте визначити, чи відповідають вони на запитання і чи мають самостійне значення. Свої міркування звірте з правилом, поданим після вправи.

Сполучник – це службова частина мови, яка поєднує однорідні члени речення та частини складного речення.

Сполучники, як і прийменники, не мають лексичного значення, до них не можна поставити запитання, вони не є членами речення. Наприклад, у реченні *Земле рідна! Мозок мій світліє і душа ніжнішою стає, як твої сподіванки і мрії у життя вливаються моє* (В.Симоненко) службові слова **і**, **як** – сполучники, бо перше **і** поєднує два прості речення, **як** приєднує підрядне речення до головного, друге **і** сполучає два однорідні члени речення.

Вправа 264. Спишіть текст, добираючи з довідки потрібний сполучник. Усно поясніть, яка їх роль у кожному реченні.

Усі знають, ... риба живе в морі ... в річці. У кожної риби є свої улюблені місця, ... більшість риб живе на дні, ... там спокійніше ... їжі більше. Найглибші ями займає річковий сом. Лежить собі там удень ... спить, ... ввечері впливає полювати на менших риб, на жаб ... іноді й на необережних качат. Судак теж любить плавати біля дна, ... з сусідом сомом не товаришує.

Йорж завжди порпається у мулі, ... вишукати черв'яків. А лящ, в'язь ... окунь блукають від дна до поверхні, ... їм скрізь добре (За В. Радзинським).

Довідка: що, або, але, бо, та, і, а, чи, але, щоб, і, бо.

Вправа 265. І. Розгляньте таблицю і дайте відповіді на запитання:

Види сполучників

За будовою	За значенням	За походженням	За вживанням
<p>Прості І(й), а, але, бо, як, що</p>	<p>Сурядні сполучники з'єднують однорідні члени речення або рівноправні речення, наприклад: <i>Правда, я зігнувся в бурі життявій, і тремтить останнє листя моїх мрій, і в серці й досі ще вогонь палає, і рука то кобзу, то меча тримає</i> (Олександр Олесь).</p>	<p>Непохідні а, але, та, бо, і, чи</p>	<p>Неповторювані а, але, зате, проте, однак</p>
<p>Складні щоб, якби, якщо, проте, зате, ніби, нібито, мовбито, неначе</p>	<p>Підрядні сполучники приєднують підрядні частини до головного, наприклад: <i>Треба докласти всіх зусиль, щоб перетворити оточення на ліпше, якщо воно відстале, або ж самому дорівнятися йому, якщо відстав сам</i> (Олесь Гончар).</p>	<p>Похідні як, що, де, якщо, зате, тому що</p>	<p>Повторювані і – і, ні – ні, то – то, не то – не то, чи – чи, чи то – чи – то</p>
<p>Складені через те, що; тому що; так що; для того, щоб; незважаючи на те, що</p>			<p>Парні хоч – але, коли – то, не тільки – а й (але й), не стільки – скільки, чим – тим, як – так і</p>

1. На які групи поділяємо сполучники?

2. Пригадавши класифікацію прийменників, обґрунтуйте види сполучників за будовою: зі скількох слів складаються складені сполучники, які частини мови входять до складних сполучників і як їх пишемо, чому першу групу сполучників називають простою?

3. Яку синтаксичну роль виконують сурядні сполучники: які члени речення та частини якого складного речення вони зв'язують? Частини якого типу складного речення зв'язують підрядні сполучники?

4. Спираючись на знання про види прийменників за походженням, обґрунтуйте поняття «похідні та непохідні сполучники». Який ще термін можна вжити, характеризуючи подібні сполучники?

5. Обґрунтуйте класифікацію сполучників за вживанням.

II. Поділившись на чотири групи, підготуйте такі лінгвістичні повідомлення: 1. Групи сполучників за будовою. 2. Групи сполучників за синтаксичною роллю. 3. Групи сполучників за походженням. 4. Групи сполучників за вживанням. Повідомлення підкріпіть відповідними прикладами, увівши сполучники до речень.

Вправа 266. I. Випишіть у дві колонки словосполучення: а) з прийменниками; б) зі сполучниками. З'ясуйте, що мають спільного і чим відрізняються прийменник і сполучник. Назвіть вид прийменника та сполучника відповідно.

У струмочку видно; чиста й прозора; пливе за водою; дзюрчить і дзвенить; прохолодна та чиста; тече попід горою; на воді листя; листя, мов кораблики; маленький, але швидкоплинний; то галасливий, то тихий; перед світанком; тече у ставок; невеликий, зате спритний; чути у лісі; сидіти на березі; спостерігати за водою.

II. Використовуючи подані словосполучення, складіть усно твір-мініатюру «Лісовий струмочок».

Вправа 267. I. Прочитайте текст уголос. Назвіть його головну думку. Чи знаєте ви легенди про інші квіти?

Давньоримська легенда стверджує: якщо цибулини гладіолуса повісити на грудях як амулети, вони не тільки допоможуть перемогти ворога, але і збережуть від загибелі.

Римляни вважали гладіолус квіткою гладіаторів. Існує така легенда: жорстокий римський полководець захопив у полон фракійських воїнів і наказав зробити з них гладіаторів. Найвідважнішим, найспритнішим і найгарнішим вірним друзям Севту і Тересу полководець велів першими битися один з одним, пообіцявши переможцеві свободу і руку своєї дочки.

На ратне видовище зібралася зацікавлена публіка. Засурмили сурми, закликаючи відважних воїнів до битви, але Севт і Терес

увіткнули мечі в землю і кинулися один до одного з розпростертими обіймами.

Глядачі обурено зашуміли. Знов прозвучали сурми, вимагаючи поединку, і коли хлопці знову не задовольнили вимог римлян, їх стратили. Але як тільки тіла убитих торкнулися землі, з руків'я їхніх мечів розцвіли гладіолуси, які й донині вважаються символом дружби, вірності, пам'яті та благородства (За матеріалами сайту <http://laria.com.ua/>).

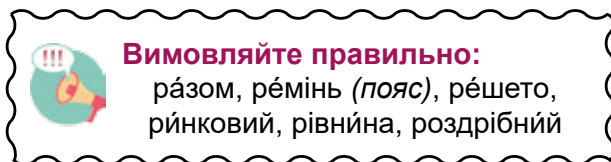
II. Випишіть з тексту сполучники. Усно з'ясуйте, яку функцію вони виконують у реченнях.

III. Виконайте тестове завдання.

З'ясуйте, якою частиною мови є кожне з виділених слів (цифра позначає наступне слово).

(1)Знов прозвучали сурми, (2)вимагаючи поединку, (3)і коли хлопці знову не задовольнили вимог римлян, (4)їх стратили.

- А іменник
- Б прислівник
- В дієприслівник
- Г сполучник
- Д займенник

Відрізняйте сполучники від однозвучних з ними повнозначних слів із прийменниками або частками, які пишемо окремо.

Сполучники	Однозвучні слова
<ul style="list-style-type: none">• не мають лексичного значення• не є членами речення• не відповідають на запитання• здебільшого не наголошуються• можна замінити сполучником-синонімом: <i>проте, зате = але, однак</i> Настала весна, <i>проте</i> ще холодно. <i>якби, якщо = коли б</i> <i>Якби</i> мені черевики, то пішла б я на музики. <i>щоб = аби</i> <i>Щоб</i> жить – ні в кого права не питаюсь!	<ul style="list-style-type: none">• мають лексичне значення• є членами речення• відповідають на запитання• на повнозначне слово падає наголос• не можна замінити сполучником-синонімом: <i>про те, за те</i> (прийменник із займенником) <i>Я про те</i> вже згадував. <i>як би</i> (прислівник з часткою) <i>як що</i> (займенник із часткою) <i>Як би</i> мені приміряти ці черевики <i>щоб б</i> (займенник із часткою) <i>Що б</i> тобі ще хотілося зробити?

Вправа 268. Спишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Усе одно, що (б) не сталося, ми не розлучимось. 2. Хотіла б я піснею стати у сюю хвилину ясну, що(б) вільно по світі літати, що(б) вітер розносив луку. 3. Як(би) я була зіркою в небі, я б не знала ні туги, ні жалю. 4. Ніч мине, як вже не раз минала, – то(ж) недарма темрява тремтить. 5. Люблю старого. Та(ж) як(би) не він, давно б уже не стало цього дуба. 6. На гору достуитися нелегко, за(те) з гори зручніше боронитись (*З творів Лесі Українки*).

Деякі слова можуть бути сполучниками або іншими частинами мови. Так, у реченні *Дружній череді і вовк не страшний* (Народна творчість) слово **і** – частка, а не сполучник, бо воно нічого не поєднує, тільки служить для підсилення сказаного і має таке ж значення, як **навіть**. А в реченні *Ніколи я не знав, як тяжко жити без солов'я, що в пісні аж тремтить тількицем своїм маленьким і гарячим* (М. Рильський) слово **як**, хоч і приєднує підрядне речення до головного, проте не є сполучником – це прислівник, бо вказує на міру ознаки і відповідає на запитання *якою мірою?*; слово **що** – відносний займенник, бо в реченні виступає замість іменника *соловей* і відповідає на запитання *хто тремтить?*

Вправа 269. Прочитайте речення. З'ясуйте, які з них прості, а які – складні. Випишіть спочатку речення, у яких сполучник поєднує однорідні члени речення, а потім ті, у яких сполучник поєднує частини складного речення. Сполучники підкресліть.

1. Оріся крутнулася і побігла по ріллі. Тимко довго і замріяно дивився їй услід, потім закурив і пішов заганяти волів (*Г. Тютюнник*). 2. Василь не лінувався, хазяйнував, і Ганна не любила празникувати в будень (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Ще треті півні не співали, ніхто ніде не гомонів, сичі в гаю перекликалились, та ясен раз у раз скрипів (*Т. Шевченко*). 4. Падало жовте листя, а здавалося, що то золоту капає на землю з дорогих шат (*М. Коцюбинський*). 5. А в серденьку твоему цвіт весняний, то білий, то рожевий, то червоний віночком зацвіте (*Леся Українка*). 6. Чи осінь, чи зима, чи в зелені діброва весни вітає дні, чи літо славить птах, – усе мені шумить хода твоя шовкова... (*В. Сосюра*).

Вправа 270. І. Спишіть текст. Підкресліть сполучники: сурядні – однією лінією, підрядні – двома. Визначте їх синтаксичну роль.

Під лопухом у ямці жук сидів і сам собі тихесенько гудів, що день йому обрид, кругом усі товчуться, що дуже сонечко і гріє, і пече, йому

і гаряче, і боляче, і боязко йому, сліпуючи, поткнуться, бо день не на добро, а на лихо зведе... Так недотепний, темний чоловік недолюблює ясної освіти, бо, як той жук, до темноти привик (За Л. Глібовим).

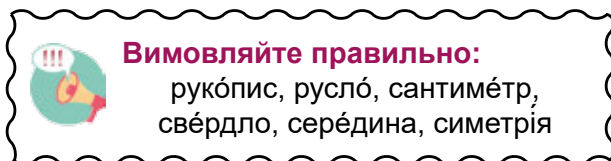
II. Який жанр цього твору? Яке речення передає повчальний зміст твору? Які ще твори Леоніда Глібова ви знаєте?

III. Виконайте тестове завдання.

Установіть відповідність між виділеними словами та членами речення.

Так (1)недотепний, темний чоловік (2)недолюблює ясної освіти, (3)бо, як той жук, (4)до темноти привик.

- А прикметник
- Б дієприкметник
- В дієслово
- Г сполучник
- Д прийменник

Вправа 271. Розгляньте малюнок-підказку. Яка різниця між прийменниками й сполучниками? Спишіть речення, вставивши замість крапок необхідні сполучники з довідки. Усно охарактеризуйте їх.

Усі зраділи, ... нарешті настала весна. Зима відступала неохоче, ... все ж поступилася місцем усміхненій красуні-весні. А вона щодня нас дивувала: ... пташок пришло із вирую, ... листячком зеленим прикрасить дерева, ... завітчає поля ... луки. Дні ставали довшими, ... сонечко вставало раніше, ... теж милуватися красою весняної природи (З підручника).

Довідка: що, але, то – то, бо, щоб.

Вправа 272. Прочитайте й перекладіть речення українською мовою. Прослідкуйте, яким частинам мови угорського тексту відповідають сполучники в українській мові.

1. Előbb hallgasd meg mások véleményét is, aztán dönts az ügyben!
2. A papagájok számos faja él Közép- és Dél-Amerikában, Európába azonban a legtöbb Brazéliából érkezik.
3. Széchenyi István Buda és Pest

között egy híd építését javasolta. 4. Zárd el a csapot, ne folyjon a víz!
5. Az ember úgy hordozza magával szülőföldje, szülővárosa emlékét,
mint csiga a házát. 6. Akkor szépül a park, ha sok fát, virágot ültetnek
(З підручника).

Вправа 273. I. До іменників додайте з довідки прикметники, щоб утворилися фразеологізми. Поясніть їх значення.

Зразок. ... душа – заяча душа (несмілива, полохлива людина)

1. ... апетит. 2. ... послуга. 3. ... кров. 4. ... вірність. 5. ...птах.
6. ...язики.

Довідка: вовчий, стріляний, блакитна, ведмежа, собача, злі.

II. Два фразеологізми введіть до складу складного речення.

Сполучник **та** залежно від контексту може означати **і** або **але**.

Підрядні сполучники можуть виражати відношення причини, мети, умови тощо.

Одиничні сполучники вживаємо один раз між двома словами чи частинами складного речення; повторювані – повторюємо два або більше разів поспіль; парні – вживаємо двома частинами при двох різних однорідних членах або частинах складного речення.

Єднальні сполучники вказують на сукупність явищ, протиставні – на протиставлення, розділові – на взаємовиключення або чергування явищ.

Вправа 274. Доповніть речення, утворивши з них складні за допомогою відповідних сполучників.

1. Небо було чисте, 2. Вода в озері була прозора, 3. Ми всі радіємо весні, 4. Земля розцвітає, 5. Гаї наповнилися щебетом птахів, 6. Вранці ... увечері ще буває холодно,

Словник

бўдень – hétköznap
в'язь – ponty
галаслівий – zajos
йорж – sügér
лящ – spár, durda
наживка – csalétek

о́кунь – sügér
руків'я – fogantyú
сом – harcsa
судáк – sóreg
ша́ти – ruhák
швидкоплінний – gyorsfolyású

§ 38. СПОЛУЧНИКИ ПІДРЯДНОСТІ Й СУРЯДНОСТІ

Вправа 275. Розгляньте малюнки-підказки та поясніть їх. Свої міркування звірте з поясненнями, наведеними нижче.

Сполучники слугують для поєднання між собою однорідних членів речення та речень: *дивлюсь і слухаю; світить, але не гріє; великі та малі; рано чи пізно; вечір або ніч. У повітрі дощ, і гречка пахне тепло, немов розлився бурштиновий мед* (М. Рильський).

За походженням сполучники бувають:

- первинні: *і, та, а, бо, чи*;
- похідні, що перейшли з інших частин мови: *зате, проте, однак, якщо, якби, тому що, через те що, у зв'язку з тим що, незважаючи на те що, не тільки..., а й...*

За значенням сполучники бувають **сурядні, підрядні**.

Вправа 276. I. Прочитайте уривок з поезії Миколи Луківа. Визначте його головну думку.

...Планету об'їздив у пошуках див,
пишнот і красот надивився
і тільки тоді по-новому відкрив
той край, де на світ народився.
Люблю, коли яблуні квітнуть в саду,
як вітер луки колихає,
і, де не поїду, куди не піду, –
душа до начал повертає...

II. Знайдіть в уривку сполучники, визначте їх значення. Свої міркування звірте з правилом.

За значенням розрізняємо сполучники сурядності та підрядності.

Сурядності

єднальні: *і(й), та і – і, також, ні – ні (ані – ані), не тільки (не лише) – а й, як – так і;*

протиставні: *а, але, та, проте, зате, однак;*

розділові: *або, чи, або – або, чи – чи, то – то, не то – не то, чи то – чи то, хоч – хоч.*

Підрядності

причинові: *бо, тому що, через те що, оскільки, завдяки тому що;*

часові: *коли, тільки, як, ледве, щойно як тільки, після того як;*

умовні: *якби, коли б, якщо, як тільки;*

мети: *щоб, для того щоб, аби, щоби;*

допустові: *хоч, незважаючи на те, що, дарма що;*

порівняльні: *мов, як, наче, неначе, ніби, нібито, начебто, немовбито;*

з'ясувальні: *що, як, ніби, чи, щоб;*

міри, ступеня: *аж, що аж, що й;*

наслідку: *так що.*

Вправа 277. Поєднання слів випишіть підряд залежно від того, які сполучники за значенням у них ужито: 1) єднальні; 2) протиставні; 3) розділові; 4) пояснювальні; 5) підрядні.

Сливи й вишні; яблуна чи груша; гранули, тобто зернини; став, щоб роздивитись; сонце, а не місяць; син і невістка; дивно, що зимно; сміх, та не гріх; ослизло, бо відлига; порт, або гавань; дощ або сніг; ах та ох; тьмяно, тому що вечоріє.

Ключ. З других букв слів має скластися закінчення вислову Т. Шевченка: «*На те й лихо, щоб з тим...*».

Вправа 278. Допишіть кожне речення так, щоб вийшли два складні: одне – зі сполучником сурядності; друге – зі сполучником підрядності.

Зразок. 1. Чувся веселий пташиний спів, і настроїв теж був веселий.
2. Чувся веселий пташиний спів, бо вже зійшло сонечко.

1. По землі побігли веселі струмочки, 2. Небо було чисте,
3. Земля розцвітала,

Вправа 279. I. Прочитайте текст уголос. Визначте його головну думку. Випишіть із тексту сполучники у дві колонки: сурядні і підрядні. Усно дайте характеристику кожного сполучника за будовою та за способом уживання.

НАВІЩО КІМНАТНІ РОСЛИНИ У КВАРТИРІ?

Кімнатні рослини здатні не лише створити затишок, але й очистити повітря, наповнити його ароматами краще від будь-якого супермодного аерозолю. Багато з них поглинають вуглекислий газ, насичують повітря киснем, мають лікувальні властивості та чудово заспокоюють.

Є і такі, що прекрасно очищують повітря від шкідливих мікроорганізмів завдяки виділенню фітонцидів – біологічно активних речовин, які пригнічують ріст мікроскопічних грибів та бактерій.

Тож якщо ти бажаєш очистити повітря у своїй оселі природним шляхом і наситити його корисними фітонцидами, посади диффенбахію, мирт або китайську троянду. Вони стануть вірними помічниками у боротьбі за вільне та глибоке дихання свого турботливого господаря.

Схожими властивостями наділені фікус, хлорофітум та аспарагус. Посадивши на підвіконні такі рослини, нарешті можна вдихнути на повні груди й зітхнути з полегшенням, адже ці зелені санітари вбивають бактерії та віруси.

Є кімнатні рослини, що дивовижним чином зволожують повітря в оселі та очищають його від токсичних речовин, які виділяють пластмасові предмети, мийні засоби, лаки тощо. Швидко та якісно підвищують вологість повітря кімнати цикламен, фіалка та папороть (За матеріалами сайту <http://pustunchik.ua>).

II. Виконайте тестові завдання

1. Слова поглинають і насичують – це

- А синоніми
- Б омоніми
- В антоніми
- Г пароніми

2. Яка квітка не згадується в тексті?

- А спатифіллум
- Б традесканція
- В хлорофітум
- Г фікус

3. У реченні виділений прислівник прекрасно виступає

- А означенням
- Б додатком
- В обставиною
- Г присудком

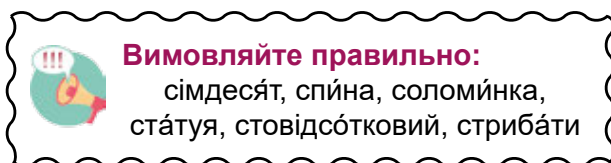
4. У реченні *Швидко та якісно підвищують вологість повітря кімнати цикламен, фіалка та папороть* однорідні члени речення виступають

- А підметами
- Б присудками
- В обставинами
- Г додатками

5. З'ясуйте, якою частиною мови є кожне з виділених слів (цифра позначає наступне слово).

Багато з (1) них поглинають (2) вуглекислий газ, (3)насичують повітря киснем, мають лікувальні властивості та (4)чудово заспокоюють.

- А прислівник
- Б дієслово
- В прикметник
- Г сполучник
- Д займенник

Вправа 280. До поданих виразів доберіть з довідки стійкі сполучення слів з парними сполучниками сурядності **ні – ні**.

Зразок. Розгубитися, не знаючи, що робити – ні в сих ні в тих.

1. Сказати не влад, недоречно. 2. Дуже переляканий, вражений, здивований. 3. Безпричинно, безпідставно приставати. 4. Надзвичайно втомитися.

Довідка. Ні рук ні ніг не чути; ні з цього ні з того; ні живий ні мертвий; ні в тин ні в ворота.

Вправа 281. I. Прочитайте текст мовчки. Перекладіть його українською мовою і запишіть.

Tulajdonképpen szerencsésnek mondhatjuk magunkat, hogy éppen velünk egy időben él itt a Földön – vagyis a vízben – minden idők leg-hatalmasabb állata: a kék bálna. Sokkal nagyobb, mint a valaha élt legtermetesebb dinoszaurosok, az átlagos példányokból is kitelne 25 elefánt, de a legnagyobb nőstények, ha jól meghíznak, a 31 méteres hosszúságot és a 200 tonnás testtömeget is elérhetik.

II. Прослідкуйте, які граматичні форми чи слова перекладені українською за допомогою службових частин мови. Службові частини мови у перекладеному тексті підкресліть.

Вправа 282. Запам'ятайте стійкі словосполучення та їх значення. З двома з них складіть речення.

Кидати то в жар то в холод (викликати в когось сильне хвилювання); ні з того ні з цього (безпричинно); ні холодно ні жарко (байдуже); мов з неба впав (нічого не знає); перебувати між небом та землею (бути в невизначеному становищі).

Сполучники сурядності з'єднують рівноправні слова і рівноправні частини речень. Підрядні приєднують підрядне речення до головного. Сполучники до складу речення не входять і самі членами речення не виступають. Сполучники не змінюються.

Вправа 283. Спишіть прислів'я, уставляючи на місці крапок пропущені сполучники. Усно з'ясуйте функцію кожного з них.

1. На небо не скочиш, ... в землю не закопаєшся. 2. Нема тієї драбини, ... неба дістала. 3. В морі тому води багато, ... її ніхто не п'є. 4. **Сім літ морячив, ... моря не бачив.** 5. Не кидай іскри у соломку: ... сама згорить, ... село спалить. 6. Зимове тепло ... мачушине добро. 7. Дерево криве, ... яблука солодкі.

II. Подумайте, про кого чи про що можна сказати, вживши виділене прислів'я. Своїми міркуваннями поділіться з однокласниками та однокласницями.

Словник

бурштинівий – sárga

гáвань – kikötő

кит – bálna

невдáха – szerencsétlen ember

порт – kikötő

розгубитися – zavarba jön

сáмка – nőstény

хребéтни – gerincesek

Моральні цінності людину

§ 39. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. НАПИСАННЯ ПИСЬМОВОГО ТВОРУ-РОЗПОВІДІ

Вправа 284. Прочитайте вислів філософа Конфуція. З'ясуйте, який зміст автор уклав у свою думку. Чи варто замислюватися над цим?

Працюй над очищенням своїх думок. Якщо в тебе не буде дурних думок, не буде й дурних учинків.

Вправа 285. I. Послухайте текст. Визначте, до якого типу мовлення він належить. Дайте відповіді на запитання, подані після тексту.

ІМЕННИ

Сьогодні день народження Ніни. Прийшли гості. Мама накриває стіл білою скатертиною. Ніна подумала: це ж бабуся за стіл сяде. Їй вісімдесят років. У бабусі тремтять руки. Несе ложку бабуся – ложка дрижить, крапельки падають на стіл. Подруги сміятимуться. Розкажуть потім у школі: у Ніниної бабусі руки тремтять.

Ніна тихенько сказала мамі:

– Мамо, хай бабуся сьогодні за стіл не сідає.

– Чому? – здивувалася мати.

– У неї руки тремтять. Капає на стіл...

Мама зблідла. Не сказавши ні слова, вона зняла зі столу білу скатертину і сховала її в шафу.

Мама довго сиділа мовчки, потім сказала:

– У нас сьогодні бабуся хвора. Тому іменинного обіду не буде. Поздоровляю тебе, Ніно, з днем народження. Мое тобі побажання: будь справжньою людиною (За В. Сухомлинським).

1. Чому Ніна так повелася з бабусяю?
2. Чому Нінина мама так зробила і так сказала?

II. Прочитайте текст мовчки. Елементи яких типів мовлення поєднано у тексті? Прочитайте речення, які є тезою. Чи достатньо доказів наведено в тексті? Відповідь обґрунтуйте.

III. У формі роздуму відтворіть думки Ніниної матері про поведінку дочки. Розпочинайте так: *Ніна повелася так з бабусяю, тому що...* У формі роздуму дайте оцінку поведінці Ніниної матері, розпочавши так: *Нінина мама вчинила, на мою думку, ..., через те що...*

Вправа 286. I. Прочитайте текст мовчки. Елементи яких типів мовлення поєднано в ньому? З'ясуйте, які речення є тезою. Чи достатньо доказів наведено в тексті? Відповідь обґрунтуйте.

НАЙКРАЩЕ В ЛЮДИНИ – ЇЇ ДУША

До нашого класу прийняли новеньку дівчинку. Вона була негарна, не така спритна, як інші, та ще й в окулярах. Дівчата неприязно поставилися до новенької, хлопці також. Тетяна (так звали дівчинку) училася добре, але почувалася в класі дуже самотньо.

Узимку, коли лютував грип, вона захворіла, і близько тижня її не було в школі. Ми із Сашком вирішили зробити добру справу – провідати Тетяну. Те, що ми побачили в неї, нас вразило. Уся кімната була в якихось масках, черепашках, томагавках, і чого там тільки не було. Тетяна розповіла, що її батько працює на кораблі, багато чого бачив у своєму житті і на згадку про ті місця, де побував, привозив фотографії, слайди та сувеніри. Ми наче поринули в якийсь казковий світ, роздивлялися все, слухали розповіді Тетяни, яка багато читала, і незчулися, як настав вечір.

Потім ми часто заходили в гості до дівчинки і переконалися, що були дурнями, коли за зовнішністю не розгледіли душевної щирості Тетянки. Тепер ми дружимо втрюх і збираємося стати великими мандрівниками. Отже, я зрозумів: головне в людині – це краса душі, а не зовнішність... (З журналу).

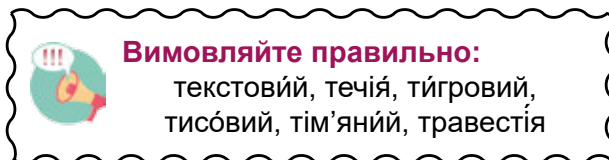
II. Доповніть роздуми власними доказами. Висловіть свою думку з приводу висновку. Що б ви додали? Поділіть текст на мікротеми. Складіть план. Перекажіть прочитане докладно.

III. Виконайте тестове завдання.

З'ясуйте, якою частиною мови є кожне з виділених слів (цифра позначає наступне слово).

(1) **Потім** ми часто заходили в гості (2) **до** дівчинки і переконалися, (3) **що** були дурнями, коли за (4) **зовнішністю** не розгледіли душевної щирості Тетянки.

- А іменник
- Б прислівник
- В прийменник
- Г сполучник
- Д займенник

Учинок – дія, що складається з таких елементів: мотиву (спонукання, зацікавленості), наміру, мети, власне дії, наслідків, самооцінки людиною власного вчинку та її ставлення до оцінки навколишніх.

Поведінка – сукупність учинків людини, здійснюваних нею протягом відносно тривалого періоду. Поведінка охоплює всі вчинки людини незалежно від того, є вони навмисними чи ненавмисними.

Вправа 287. Складіть усний твір-роздум на тему «Яким повинен бути справжній друг», використавши слова і словосполучення з довідки.

Довідка: людина, що відповідає моему ідеалу; вірний, незрадливий; готовий допомогти в біді; правдивий, принциповий; за потреби готовий захистити; безкорисливий; зацікавлений у добробуті й злагоді; вдячний товариш.

Твір-роздум має містити власні міркування з реальної проблеми.

Вправа 288. Напишіть твір-розповідь про цікавий випадок з життя на основі власного досвіду. Визначте структуру складеного вами тексту, засоби зв'язку в ньому, тему й основну думку.

Зразок тексту-розповіді.

ВРЯТУВАЛИ ПТАШОК

Одного разу ми з батьком поїхали на лижну прогулянку до лісу. Був погідний зимовий ранок. Легкий морозець вистелив гладку лижню. Їхалось чудово. І раптом, що це? Прямо з-під моїх лиж щось злетіло, піднявши фонтан іскристих сніжинок. З несподіванки я аж здригнувся.

«Не лякайся, – сказав батько. – Зараз побачиш ще не один такий сніговий фонтан». І справді. Незабаром – новий злет у повітря. – «А тепер звільнимо третього». – «Не розумію! Що це таке?» – здивовано спитав я. І аж тепер помітив, що

навколо нас були невеличкі ямки з блискучими від сонця краями. Зі слів батька я зрозумів, які ці ямки небезпечні. Увечері тут зарилась у сніг зграйка тетерят. Уночі вдарив мороз, і пташки опинились у полоні під міцною сніговою кіркою. Не пробити червонобровим підступну броню. А це грозить загибеллю!

Не одну пташку ми тоді врятували.

З того часу я ніколи не обминаю таких ямок.

Словник

дрижати – remeg
іменіни – névnap

скатертїна – abrosz
тéterев – nyírfajd

§ 40. УЖИВАННЯ СПОЛУЧНИКІВ У ПРОСТОМУ І СКЛАДНОМУ РЕЧЕННЯХ

Вправа 289. I. Спишіть, підкреслюючи сполучники: однією рискою підкресліть сполучники, що слугують для поєднання однорідних членів речення, двома рисками – ті, що поєднують частини складних речень. Назвіть сполучники сурядності й сполучники підрядності.

Світ природи українець поважав здавна. Гріхом уважалася груба поведінка, нещадне винищення тварин і рослин.

Коли полюєш за дичиною, не прийнято переслідувати звіра, якщо в нього є малі діти. Великий гріх, моральний злочин – убити матір, яка вигодовує маля.

Слід дбати про озеленення своїх подвір'їв і місць проживання, джерела обсаджувати вербами та калиною, слідкуючи, щоб джерело не замулилося.

У суворі зими прийнято прорубувати ополонки, аби риба дихала. Ополонки, щоб вони швидко не замерзали, вкривають соломкою.

Якби сучасний українець завжди пам'ятав ці прості правила, що залишили йому у спадок пращури, то природа віддячувала б йому з подвійною силою (За М. Шкодою).

II. Розкажіть, що ви робите для збереження природи.

Вправа 290. I. Спишіть, замінюючи прості або складні сполучники складеними. Поясніть, як вони розділені комою.

1. Ми посадили на подвір'ї квіти, щоб воно стало ще гарнішим.
2. Калатання дзвоників гучнішало, як наближалася отара.
3. Ми сьогодні не будемо поливати город, оскільки вночі був дощ.
4. Ми не пропололи грядки, бо земля була занадто суха і тверда.
5. Дорослі продовжували роботу в полі, хоч уже починало сутеніти.

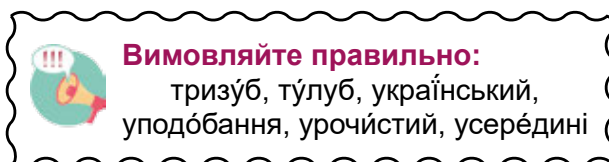
Довідка: завдяки чому; в міру того як; з огляду на те що; внаслідок того що; незважаючи на те що.

II. Виконайте тестове завдання.

Установіть відповідність між виділеними словами й частинами мови

(1)Ми сьогодні не будемо (2)поливати город, (3)оскільки (4)вночі був дощ.

- А займенник
- Б дієслово
- В прислівник
- Г сполучник
- Д прийменник

Вправа 291. Утворіть складні речення з двох простих і запишіть їх, вибравши необхідний сполучник за його характеристикою, вміщеною в дужках після речення.

1. Ліс – диво природи. Дерево – унікальне його творіння. (*Простий, сурядний, протиставний*).
2. Назви дерев дуже влучні. Вони відображають основні властивості рослини. (*Складний, підрядний, причини*).
3. Навесні почастішали повені. Ліс бездумно вирубують. (*Простий, підрядний, причини*).
4. Треба берегти ліс. Наші нащадки могли б насолоджуватися його красою. (*Складний, підрядний, мети*).
5. Дерев в лісі стояли непорушно. Вітерець час від часу колихав листочки на гілках (*Складний, сурядний, протиставний*).

Сполучник і вживаємо, щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови:

1) після приголосного перед словом з початковим приголосним звуком: *Інтер'єр Успенського собору просторий і світлий;*

2) після паузи, яку на письмі позначаємо крапкою, комою, крапкою з комою, двокрапкою, перед словом з початковим приголосним звуком: *Собор стоїть на Почаївській горі, і видно його з далеких місць Тернополя;*

3) на початку речення: *І до наших днів збереглися розписи Успенського собору.*

4) при зіставленні понять: *дні і ночі; батьки і діти.*

5) перед словом, що починається на **й, є, ї, ю, я**: *Почаївська лавра і її споруди становлять значний інтерес з технічної точки зору.*

Сполучник *й* уживаємо, щоб уникнути збігу голосних:

1) між голосними: *Зовнішній вигляд собору запам'ятовується чуттєвою насиченістю декору й орнаментальністю.*

2) після голосного перед приголосним: *Архітектура Успенського собору вражає своєю величністю й монументальністю.*

Вправа 292. I. Прочитайте текст уголос. Обміркуйте думки, висловлені студентом юридичного факультету, й обговоріть їх у класі.

Життя завжди будувалося на певних цінностях. Сучасне молоде покоління має свої ідеали, свої вподобання. Учені вважають ХХІ століття періодом кризи моралі сучасної молоді. Чи справді це так?

Мабуть, немає нічого дорожчого для людини, як рідний дім. На жаль, як свідчать соціологічні дослідження, близько 60 % підлітків піднімають голос на своїх батьків, розмовляють з ними нецензурними словами, а близько 8 % молоді навіть застосовували до батьків фізичну силу. Це означає, що батьки для сучасної молоді не є авторитетом, а сімейно-родинні цінності втратили своє значення.

Існує так зване золоте правило, тобто своєрідний поріг моральної зрілості. Воно зобов'язує застосовувати до власних учинків ту саму мірку, якою міряємо діяння інших людей. Та чи дотримується цього правила молодь? Очевидно, що ні. Це доводять численні приклади з життя. Та люди не народжуються такими, вони такими стають і живуть за правилами так званого сучасного світу. Відтак, намагаються бути «крутими»: вживають у спілкуванні нецензурні слова, палять, споживають спиртне, тобто роблять те, що суперечить поглядам і думкам старшого покоління й моральним засадам суспільства.

Соціологічні дослідження ціннісних орієнтацій студентської молоді останнього десятиріччя переконують, що зараз формується тип особистості, характерний для західного суспільства, – особистості, яка насамперед цінує себе і вважає, що її діяльність, успіх у житті залежать саме від неї. З одного боку, це непогано, адже орієнтація на власні сили, розум, здібності при досягненні життєвих цілей вимагає роботи над собою, наполегливого оволодіння знаннями тощо. Утім, найголовніше, щоб при виконанні цих завдань не формувалася людина-егоїст, яка зможе переступити через усе заради досягнення своєї мети (За Д. Станіславським).

II. Спишіть виділене речення, підкресліть сполучники. Усно з'ясуйте, що вони поєднують у реченні – частини складного речення чи однорідні члени речення.

Вправа 293. Подані початки речення доповніть фразеологізмами (скористайтесь довідкою) і запишіть.

1. Місто він своє знає як 2. Нові будинки ростуть як 3. Крутиться зранку до вечора як 4. Схожі ми з сестрою як 5. Що йому не кажи, йому все як 6. Приїзд давніх друзів був як

Довідка: муха в окропі, свої п'ять пальців, дві краплі води, гриби після дощу, сніг на голову, з гуски вода.

Вправа 294. Прочитайте речення. Назвіть використані сполучники. Спишіть спочатку ті речення, у яких сполучники поєднують однорідні члени речення, а потім ті, у яких сполучники поєднують частини складних речень.

Плут годує, а бур'ян мордує. Щоб мати, треба працювати. Чи тут, чи не тут, аби не втрапити в хомут. Рот має рукам дякувати, а вони – голові. Замки надійні, але стіни немає. Як ми людям, так люди нам. Накрився, мов лисиця хвостом. Зварили ніщо та й з'їли без хліба. Тільки й рідні, що лапті одні. Лягай без вечері, то встанеш без боргу. Давали, та з кишені не виймали. Дай свині волю, то влізе в квасолу. На вовка помовка, а кобилу вкрав Жорка.

Словник

дичина – vad
пращур – ŭкара, õs, elõd
калатання – csengés, csõrgés

мірка – mérték
орієнтація – tájolás
лапті – háncsapucs

§ 41. ПРАВОПИС СПОЛУЧНИКІВ

Вправа 295. I. Прочитайте речення.

1. Щоб прийшло на землю сподіване щастя, треба великої праці (*М. Коцюбинський*). 2. Узимку холодно, зате комарі не кусають (*Народна творчість*). 3. Сонце вже піднялося, проте ліс іще дихав прохолодою (*М. Яромлюк*). 4. Усі були занепокоєні, через те що небо закуталось хмарами.

II. У реченнях знайдіть сполучники. Визначте спосіб їх творення, спробуйте самостійно пояснити правопис. Свої міркування звірте з правилами, поданими у формі таблиці.

Сполучники пишемо **разом, окремо** або **через дефіс**.

Разом	Окремо	Через дефіс
складні сполучники – з частками би (б), то, же (ж), що: <i>аби, мовби, немовби, ніби, начеб, неначеб, щоб, якби; мовбито, немовбито, нібито, начебто, неначебто, тобто, цебто; теж, також, ніж, аніж, таж, тож, отож, отже, адже; абощо, тощо, якщо;</i>	– сполучники з частками би(б) і же (ж) : <i>коли б, коли б то, хоч би, хоча б, але ж, бо ж, або ж, адже ж, все ж;</i>	– сполучники з підсилювальними частками -бо, -но, -то: <i>отож-бо, тільки-но, тож-то, тому-то, тим-то, якби-то.</i>
– з префіксами: проте, зате, затим, притому, притім, причому, причім, внаслідок	– складові частини складених сполучників, утворені поєднанням самостійних слів: <i>так що, тому що, через те що, для того щоб, з того часу як, в міру того як, з тим щоб, дарма що, після того як, та й;</i> але: тимчасом як, незважаючи на те що.	

III. Оберіть по два сполучники з кожної колонки й уведіть їх у речення.

Вправа 296. **I.** Спишіть речення, підкресліть сполучники. Усно поясніть їх правопис.

1. Треба працювати, аби не бідувати. 2. Якщо будеш трудитися, буде тобі чим ділитися. 3. Якби так хотілося, як не хочеться. 4. Коли б ковбаса мала крила, кращої птиці б не було. 5. Як би лютий не злився, як би березень не кривився, а весною пахне. 6. Якби Ганна робила, то взута б ходила (*Народна творчість*).

II. Виконайте тестове завдання.

Установіть відповідність між виділеними словами й частинами мови.

(1)**Як** (2)**би** лютий не злився, як би березень не (3)**кривився**, а (4)**весною** пахне.

А іменник

Б дієслово

В частка

Г сполучник

Д прийменник

Складні сполучники *таж, теж, тож, якби, якщо, щоб, проте, зате, притому, причому* відрізняйте від однозвучних поєднань самостійних слів (займенників або прислівників) з частками, прийменниками тощо: *та ж, те ж, то ж, як би, як що, що б, про те, за те, при тому, при чому*. Сполучники не є членами речення і не відповідають на жодне запитання, а самостійні слова виступають членами речення і відповідають на ті чи інші запитання.

Порівняймо два речення: *Щоб* прийшло на землю сподіване щастя, треба великої праці (М. Коцюбинський). *Що б* не робив, роби тільки найкраще (І. Кульська). У першому реченні слово **щоб** не є членом речення, отже, це сполучник. У другому реченні до слів **що б** можна поставити запитання *що?*, їх можна замінити повнозначними словами *яку б роботу*, отже, це не сполучник, а поєднання займенника **що** з часткою **б**.

Ще два приклади: *Далека, небезпечна путь, – гей, не зважай, матросе! Таж* хвили приязно гудуть, міцні, надійні триси (М. Рильський). *Уночі все та ж* декорація світу: море, вершини гір, місяць (Олесь Гончар). У першому випадку слово **таж** – сполучник, бо на жодне запитання саме по собі воно не відповідає. У другому випадку слова **та ж** відповідають на запитання *яка?*, виступають означенням, тобто це займенник **та** з часткою **ж**, а не сполучник.

Сполучник можна замінити синонімічним сполучником, а з однозвучним поєднанням інших частин мови цього зробити не можна. У наведених прикладах сполучник **щоб** можна замінити синонімічним сполучником **аби**, сполучник **таж** – синонімом **адже**. Зі словами **що б, та ж** цього зробити не вдається.

Можливі такі синонімічні заміни сполучників:

1) *таж* – *адже*: **Таж** [адже] ми з тобою колись були товариші (Леся Українка). Порівняйте: **Та ж** [та сама] думка і мені не давала спокою;

2) *тож* – *тому*: *Життя таке коротке – тож* [тому] спішімо робити добро (О. Довженко). Порівняйте: *Не грайся хлібом – то ж* [це ж] бо гріх! (М. Рильський);

3) *теж* – *також*: *Русалка... зникає в тумані. Потерчата теж* [також] зникають (Леся Українка). Порівняйте: *На те ж* [для того ж] і шука в морі, щоб карась не дрімав (Народна творчість);

4) *щоб* – *аби*: *Не смійся з другого, **щоб**[аби] тобі не було того* (Народна творчість). Порівняйте: *Усе одно, **що б**[яке б лихо] не сталося, ми не розлучимось* (Леся Українка);

5) *якби* – *коли б*: ***Якби** [коли б] знав, де впавав, то й соломки б підслав* (Народна творчість). Порівняйте: ***Як би** [з якою б силою] не крутила хуртовина, блисне промінь – крига розтає* (З. Гончарук);

6) *проте* – *однак*: *Не радий хрін тертушці, а **проте**[однак] на кожній танцює* (Народна творчість). Порівняйте: *Мови **про те** [про цю справу] в нас не було;*

7) *зате* – *але*: *Взимку холодно, **зате** [але] комарі не кусають* (Народна творчість). Порівняйте: ***За те** [за цю особливість] ми любимо свою Батьківщину, що вона – своя;*

8) *притому* (*притім*) – *до того ж*: *За моїми відомостями, вони в саду і **притому** [до того ж] в найкращому настрої* (І. Микитенко). Порівняйте: ***Я при тому** [при цій події] не був і нічого сказати про це не можу;*

9) *причому* (*причім*) – *і то*: *Сто карбованців зашила йому мати в підкладку піджака, **причому** [і то] зашила сировою ниткою* (Григорій Тютюнник). Порівняйте: *Нартал крутить головою, **при чому** [в цей час, при цьому] кайдани стиха бряжчать* (Леся Українка).

Вправа 297. Запишіть сполучення слів у три колонки залежно від того, як пишемо частину, що в дужках: 1) разом; 2) окремо; 3) через дефіс.

Бо (ж) він орел, все (ж) не розумію, а (би) був хліб, цеб (то) я прощу, та (ж) це мій брат, якби (то) так було, коли (б) діло йшло на лад, тим (часом) як усі мовчали, як (би) ж не він, немов (би) так і треба, тому (то) застерігаю, при (тому) смішний до сліз, сміх та (й) тільки, ніби (то) навмисне, хоч (би) хто один, то (ж) будь розумним, начеб (то) я осел, неначе (б) уві сні.

Вправа 298. Продовжіть речення. Усно поясніть правопис сполучників та однозвучних з ними слів.

1. Я завжди із задоволенням відвідую театр, що б 2. Щоб пізнати людину, 3. Якби ми вчилися так, як треба, то 4. Я завжди уважно слухаю розповіді дідуся про те, 5. Як би мені хотілося, щоб 6. Багато хто з учнів цікавився історією взагалі, проте

Вимовляйте правильно:

фаховий, феномен, фольга, фёрзац,
хаос (у міфології: стихія),
хаос (безлад), копчений (прикметник)

Вправа 299. Прочитайте стійкі словосполучення з лівої колонки. Назвіть сполучники, що входять до їх складу, поясніть їх правопис. Установіть відповідність між стійкими зворотами лівої колонки та їх значенням, поданим у правій колонці. Усно введіть стійкі словосполучення у речення.

1 Що б там не коштувало	А про якісь незначні труднощі
2 Коли б тільки й горя	Б за будь-яких умов
3 Як би то не було	В вживається під час прохання щось зробити
4 Якщо це вас не обтяжить	Г недбало, абияк
5 Аби день до вечора	Д на жаль
6 Тим-то й ба	Е за будь-яку ціну, незважаючи ні на що

Вправа 300. Перекладіть речення українською мовою. Усно поясніть правопис сполучників.

1. A naplemente is olyankor a legszebb, ha szabálytalan felhők borítják az eget, mert csak így mutatkozhat meg az a sok szín, amelyből az álmok és a versek születnek (*Paulo Coelho*). 2. Bármennyi dolgod legyen is, mindig legyen időd, hogy csendben leülj, és elnézd, hogyan billeg a szélben a falevél (*Elizabeth Lawrence*). 3. Valami kimondhatatlan varázsa van annak, ha az ember a szabad ég alatt él (*Charles Darwin*).

Вправа 301. I. Випишіть сполучення слів у три колонки, залежно від того, як пишемо частину, що в дужках: 1) разом; 2) окремо; 3) через дефіс.

А(би) ріс, бо(ж) це орел, тому(то) й один, тільки(но) зроби, то(ж) було сміху, неначеб(то) сироп, як(би) не впало, коли(б) цю річ, як-би(то) на рік.

II. В останньому слові кожного сполучення підкресліть останню букву, і ви прочитаєте назву однієї зі службових частин мови.

Словник

бороніти – védelmez

тыга – bankódás

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Усі виділені слова є прийменниками в рядку

- А усередині хати, коло звужується, стояти коло тину
- Б поміж людей, протягом літа, всупереч сказаному
- В прекрасний край, зробити наперекір, сидіти поруч із мамою
- Г стань близько, біля дерева, навпроти будинку

2. Усі прийменники є похідними в рядку

- А поміж, обабіч, щодо, навколо
- Б на, без, кінець, із-за
- В об, при, біля, довкола
- Г під, попри, між

3. Правильно вжито прийменник в обох варіантах рядка

- А зроблено за ініціативою (з ініціативи)
- Б зупинка на вимогу (по вимозі)
- В зустрівся після обіду (по обіді)
- Г іспит по біології (з біології)

4. Граматично правильно побудовано словосполучення

- А заступник директора по навчально-виховній роботі
- Б зошит по українській мові
- В перекладати угорською
- Г приймати по суботам

5. Помилковим є варіант

- А їхати автобусом
- Б їхати на автобусі
- В надіслати поштою
- Г подорожувати країнами

6. Правильно написані прийменники в рядку

- А напереріз, навздогін, назустріч, з-посеред
- Б на переріз, на в здогін, на зустріч, з посеред
- В на-переріз, на-вздогін, на-зустріч, з-посеред
- Г по-під, за-для, із-за

7. Усі сполучники сурядності подано в рядку

- А щоб, проте, також, а
- Б й, або, чи, та
- В нібито, бо, що, й
- Г якщо, зате, однак

8. Усі сполучники підрядності подано в рядку

- А поки, тільки, причім, як тільки
- Б аби, або, якщо, хоч
- В хай, нехай, так що, зате
- Г проте, бо, якщо, що

9. Правила правопису сполучників порушено в рядку

- А тим часом як, мовби-то, не зважаючи на те, що
- Б начебто, неначе, тимчасом як
- В оскільки, після того як, нібито
- Г зате, проте, однак

10. Виділене слово є сполучником і його треба писати разом у реченні

- А **Як/же** нам це тепер виправити?
- Б **Як/би** Мирон зміг, то зробив би.
- В **Як/би** це вам краще пояснити?
- Г **Як/би** ми не ховались, про це дізнався дідусь.

11. Виділене слово є сполучником і його треба писати разом у реченні

- А Ну **що/б**, здавалося, слова....
- Б Все, за **що/б** не бралася Христинка, було виконано досконало
- В Я хочу, **що/б** усі були щасливі.
- Г **Що/б** це все значило?

12. Виділену сполуку треба писати окремо в реченні

- А **Як/що** я зробила за день?
- Б **Як/що** запізнишся, пропустиш мій виступ.
- В Ти складеш успішно іспити, **як/що** сумлінно підготуєшся.
- Г **Як/що** падатиме дощ, гуляти не підемо.

Покликання людини

§ 42. ЧАСТКА. РОЗРЯДИ ЧАСТОК ЗА ЗНАЧЕННЯМ. ФУНКЦІЇ ЧАСТОК

Вправа 302. I. Прочитайте речення. Проаналізуйте, як змінюється їх значення. Визначте, за допомогою яких слів змінюється зміст речень.

1. На городі посадили картоплю. 2. Тільки на городі посадили картоплю. 3. На городі посадили тільки картоплю. 4. На городі посадили не тільки картоплю. 5. На городі не посадили картоплю. 6. Ось на городі посадили картоплю. 7. На городі майже посадили картоплю. 8. На городі посадили б картоплю.

II. Розгляньте таблицю та подане перед нею правило. Визначте, до якої групи за значенням належать виділені вами слова.

Частка – це службова частина мови, яка надає окремим словам, словосполученням і реченням відтінків значення або служить для творення деяких граматичних форм і нових слів.

На відміну від прийменників і сполучників, частки не є засобом синтаксичного зв'язку.

За значенням і вживанням частки поділяємо на групи.

Групи часток за значенням

Група	Роль у мовленні	Частки
Формотворчі	утворюють форми дієслів – умовного способу	<i>би (б)</i>
	– наказового способу	<i>хай, нехай</i>
Заперечні	виражають заперечення	<i>не, ні, ані</i>
Модальні	уживаються для оформлення – запитання	<i>чи, хіба, невже</i>
	– підсилення висловленого твердження	<i>як, що то, що за, та, так, еге, егеж, атож</i>
	– увиразнення значення слів	<i>якраз, саме, справді, точно, власне, рівно, буквально</i>
	– додаткові вказівки на предмет, дію, місце	<i>ось, це, от, оце, то, ота, он, ген</i>
	– висловлення сумніву, невпевненості	<i>мов, мовляв, чи, наче, ніби, мовби</i>
	– вказівки на кількість	<i>приблизно, майже, чи не, мало не, трохи не</i>
	– спонукання до дії	<i>годі, бодай, -бо, -но, ну давай</i>
– виділення окремих слів, підсилення їх значення	<i>навіть, тільки, хоч, хоча б, лише (лиш), лишень, аж, же (ж), таки</i>	

Вправа 303. Зробіть речення виразнішими за допомогою часток, поданих у довідці. Запишіть їх.

1. гарно навесні в саду під час цвітіння! 2. Деревя стоять ... покриті білим або рожевим серпанком. 3. І ... бджілкам ніколи милуватися цією красою. 4. Вони – ... маленькі гелікоптери – діловито снують над квітками, збираючи цілющий нектар. 5. А квіточки, здається, ... радіють і ... простягають їм свої пелюстки-долоньки (З журналу).

Довідка: як, же, мовби, тільки, ніби, аж, навіть.

Вправа 304. Прочитайте пари речень з омонімічними частками і прислівниками, частками і сполучниками. Запишіть речення лише з частками, підкресліть їх. Усно поясніть свій вибір.

1. А от і ліс: тихо, зелено навколо (*З журналу*). 2. Земля запахла, дощами вмита, співає в небі веселки міст, а над полями пшениці й жита крокує сонце на повен зріст (*М. Ткач*). 3. Ялинка цього року була просто розкішна (*О. Іваненко*). 4. Отак учуся просто й мудро жить (*В. Підпалий*). 5. Гарно як, неначе в казці (*В. Підпалий*). 6. Небо, сиве, як олово, простеля свої шати (*А. Малишко*).

Вправа 305. I. Прочитайте текст мовчки. Випишіть частки й усно дайте їм характеристику.

Скільки я себе пам'ятаю, мені завжди говорили, що я не схожа на інших. Колись ці слова завдавали мені болю і породжували бажання стати «такою, як усі». Мені знадобилося багато років, перш ніж я змогла навчитися вважати «несхожість» своєю перевагою і радіти їй.

Але багато років тому – страшно подумати, навіть не один десяток років, – я з усіх сил прагнула, щоб моє життя було зроблене «під копірку» загальновідомих прикладів успіху.

Я встигла побудувати чудову кар'єру в банківському бізнесі, більше десяти років займаючи керівні посади у сфері зовнішньоторговельних операцій і міжнародних розрахунків.

Внутрішня жага за будь-яку ціну знайти свою радість вела мене різними шляхами й одного разу привела до тих людей і подій, які допомогли мені зрозуміти важливі речі. Я захотіла почути і визнати свою внутрішню правду, і вона дала мені сили змінити все.

Мені це вдалося. З раннього дитинства я хотіла бути лікарем, лікувати інших. І як дізналася потім, зазвичай діти у віці до п'яти років ще пам'ятають, яку місію душа вирішила виконувати в житті. Але дорослі забувають, і потім, іноді все життя, згадують і шукають себе, своє призначення. Зараз я активно допомагаю іншим у цій справі: згадати ХТО Я Є. Знайти себе, свій шлях, своє щастя...

Отже, «місія» здійсненна, якщо:

1. У вашому житті є справа, якою ви займаєтеся завжди з радістю і натхненням.

2. Ви можете займатися цією справою довго – роками, а швидше за все, і все життя.

3. Вам це завжди добре вдавалося або ви просто робите це краще, ніж інші.

4. Вам це настільки цікаво, що ви готові вкладати час і гроші в це заняття.

5. Ви слухаєте свій внутрішній голос і готові йти за ним, навіть якщо це викликає незрозуміння або несхвалення інших людей.

6. Для вас важливіший сам процес, аніж результат.

7. У вас є план дій, і ви його дотримуєтесь.

8. Коли виникають труднощі, послуговуйтеся правилом: «Немає невдач, є тільки зворотний зв'язок від світу».

9. Ви проявляєте наполегливість і продовжуєте йти вперед, навіть відчуваючи страх і невпевненість у результаті.

10. Ви готові змінюватися і трансформувати своє життя.

Знайдіть таку справу у своєму житті. Це буде тією точкою опори, яка допоможе вам знайти свій унікальний шлях, виконати свою місію, втілити в життя найсміливіші мрії і принести радість у світ. Вірте собі і в себе!

І тоді казка стане дійсністю! (За С. Шамуратовою).

II. Як ви вважаєте: треба бути таким, як усі, чи краще йти власною стежкою? Обговоріть це питання у класі.

Вправа 306. I. Установіть відповідність між стійкими зворотами та їх тлумаченням. Запишіть їх, перекладаючи відповідне тлумачення угорською мовою.

1 тільки пташиного молока бракує	А дуже втомлений
2 без будь-якого ладу	Б безладно
3 гріти руки на чомусь	В усього є вдосталь
4 чітко зарубати на носі,	Г запам'ятати
5 ледве ноги волочить	Д наживатися

II. Уведіть три стійких звороти (за вибором) у речення.

Вправа 307. I. Ви тепер знаєте, що частки ми використовуємо для утворення форм дієслова, висловлення заперечення, запитання, ствердження, підсилення висловленого, висловлення сумніву, спонування до дії тощо. Прочитайте прислів'я. Як ви їх розумієте? Випишіть частки і вкажіть, із якою метою вони вжиті у реченні.

1. Коли б сир та масло, та ще мука, пирогів би напекла, солі позичила б, а води сама принесла б. 2. Хай море висохне, аби річка текла. 3. Був би послом, якби не вдався ослом. 4. Буду господинею хоч над одним горшком. 5. Ціну троянді знає лише соловей. 6. Дала бджола меду – аж носа скривило. 7. Хоч у воду подивлюсь на свою вроду. 8. Коли ще косовиця, а ми вже сіно возимо.

II. Виконайте тестове завдання.

Установіть відповідність між виділеними словами та частинами мови (цифра позначає наступне слово).

Коли б сир та масло, та ще мука, пирогів **(1)би** напекла, **(2)солі** позичила б, **(3)а** води **(4)сама** принесла.

- А іменник
- Б займенник
- В прикметник
- Г сполучник
- Д частка

Вправа 308. Прочитайте загадки й відгадайте. Випишіть частки і визначте їх групу за значенням.

1. Що то за твір, що ні чоловік, ні звір, а вуса має?
2. Одгадай загадочку: кинув її в грядочку, нехай моя загадка лежить до весни.
3. Від чийого-будь приходу скаче собі з прірви в воду.
4. Стоїть на дорозі, усім заважає; хто йде, той штовхне, а з дороги ніхто не приймає.
5. Годинника не має, а час знає.
6. Що росте догори коренем?
7. Скільки б не їв, ніколи ситий не буду.
8. Крил не має, скрізь літає, та ще й куряву здіймає.
9. Стукотить, гуркотить, мов сто коней біжить; треба стати розгадати, що тим коням їсти дати.

СЛОВНИК

курява – porfelhő
«під копірку» – másolópapírra írt

посól – nagykövet
серпа́нок – könnűy kód

§ 43. ПРАВОПИС ЧАСТОК

Вправа 309. Прочитайте пари речень. Зверніть увагу на написання часток **-бо, -но, -то, -таки, -от**, що змінюється залежно від позиції в реченні. Чи змінюється через це зміст речення? Свої висновки звірте з правилом, поданим після вправи.

Иди-но сюди, Іринко!
Тому-то я так і сказала.
Отак-бо сталося зі мною.
І все-таки ти зробив це!
Гарна, як-от Маринка!

Иди ж но сюди, Іринко!
Тому ж то я так і сказала.
Отаке ж бо сталося зі мною.
Ти таки все зробив!
Гарна, от як Маринка.

Частки зі словами в реченні пишемо по-різному: найчастіше – окремо, рідше – через дефіс або разом.

Разом	<ol style="list-style-type: none"> 1. Частки аби-, ані-, де-, чи-, як- у складі будь-якої частини мови: <i>абияк, аніскільки, дехто, щодня, якби</i>. 2. Частки би(б), то, що, же(ж) у складі сполучників та інших часток: <i>щоб, абощо, авжеж, атож</i>. 3. Частки -ся(сь) у зворотних дієсловах, займенниках і прислівниках: <i>будується, робиться, трудивсь, котрийсь, десь, колись</i>.
Окремо	<ol style="list-style-type: none"> 1. Частка що у сполуках <i>дарма що, хіба що, що ж до</i>. 2. Частка то в сполученнях <i>що то, що то за, чи то</i>. 3. Формотворчі частки хай, нехай, би (б): <i>хай живе, зробив би</i>. 4. Модальні частки: <ul style="list-style-type: none"> – же(ж), що відіграють у реченні видільну роль: <i>Ходи ж зі мною</i>. – то, це, які в реченні мають значення вказівності: <i>А хто ж це з тобою</i>.
Через дефіс	<ol style="list-style-type: none"> 1. Частки -бо, -но, -то, -от, -таки, коли вони виділяють значення окремого слова: <i>іди-бо, давай-но, так-от, все-таки, так-таки</i>. Але: якщо частки бо, но, то, от, таки стоять перед словом або перед ними стоять інші частки, то дефіс не пишемо: <i>іди ж бо, все ж таки, таки все</i>. 2. Компоненти будь-, казна-, хтозна-, -небудь у складі займенників і прислівників: <i>будь-де, хтозна-як, коли-небудь</i>.

Вправа 310. Прочитайте й спишіть речення. Підкресліть частки. Усно поясніть їх правопис.

1. Не так-то робиться все хутко, як швидко оком ізмигнеш (*І. Котляревський*).
2. Сонце тільки-но сіло десь за лісовими хашами (*М. Кочубинський*).
3. Уже хтозна-скільки часу минуло з тієї пори (*В. Кучер*).
4. Гукати в минуле – даремно, гукай у майбутнє – хто-небудь почує (*О. Підсуха*).
5. Вона не терпіла будь-якого бруду (*Олесь Гончар*).
6. Я зрозумів в труді-таки, що крила мрії – дві руки (*М. Нагнибіда*).
7. Чарівне море, та наймиліша серцю таки земля (*Р. Іванчук*).

Вправа 311. I. Запишіть слова, знімаючи ризик. Усно поясніть їх правопис.

Будь/що, все/таки, де/з/чим, що/до, що/ж/до, де/б/таки, аби/що, аби/коли, бозна/як, аби/то, як/от, знов/таки, все/ж, будь/де, будь/на/яким, де/б/то/не/було, звідки/небудь, як/раз, що/то/за, чий/небудь, будь/хто, хіба/що, от/таки, все/ж/таки.

II. Складіть речення з двома частками (на вибір).

Вправа 312. I. Прочитайте текст мовчки. Чи погоджуєтеся ви з думкою автора? Чи маєте ви власне хобі? Розкажіть про нього однокласникам.

ДЛЯ ЧОГО ПОТРІБНО ХОБІ?

Перше питання, яке зазвичай ставить собі ледар, – навіщо мені це потрібно? Одна справа – сісти і обміркувати цілі, методи їх досягнення, інше – довго роздумувати: бути чи не бути? Тут доречно пригадати золоте правило: якщо довго цілитися, обов'язково «промажеш». Багато людей помилково вважають, що визначення цілей, засобів, способів їх досягнення – цей метод діє лише для роботи, а не для хобі.

Але чим відрізняється робота від хобі? Тим, що за роботу ми отримуємо гроші, та й не завжди хочемо робити те, що робимо. «То навіщо ж тоді потрібне хобі, якщо є робота? – запитаєте ви. – Навіщо мені ще одна робота, якщо хобі за суттю не відрізняється від роботи?»

Це заняття має багато смислів: саморозвиток, підвищення самооцінки, статусу в суспільстві, розвиток корисних навиків і, зрештою, просто отримання задоволення від улюбленої справи.

Хобі також є сполучною ланкою в перервах між роботою: варто почати байдикувати, і весь робочий настрій щезне. А якщо ви в цей час займетеся чимось корисним, то й до майбутньої роботи ентузіазму не втратите.

Будь-яка діяльність не припиняється, доки ви не припиняєте рухатися. Але і тут палиця з двома кінцями: будеш відволікатися на інші заняття, можеш втратити інтерес до роботи. У такому разі треба встановити контроль за часом. Як не крути, а краще вільний час провести з користю, і насамперед – з користю для себе. (За матеріалами сайту <http://blogs.korrespondent.net>)

II. Випишіть з тексту частки. Поясніть їх написання.

III. Виконайте тестові завдання.

1. Головна думка тексту

А Хобі є сполучною ланкою в перервах між роботою

Б робота відрізняється від хобі

В краще вільний час провести з користю

Г хобі має багато смислів і приносить задоволення від заняття улюбленою справою.

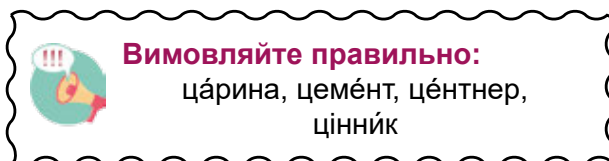
2. Стиль тексту

- А художній
- Б публіцистичний
- В розмовний
- Г офіційно-діловий

3. З'ясуйте, якою частиною мови є кожне з виділених слів (цифра позначає наступне слово).

(1)Будь-яка діяльність не припиняється, (2)доки ви (3)не припиняєте (4)рухатися.

- А іменник
- Б дієслово
- В частка
- Г прислівник
- Д займенник

Вправа 313. Варіант I. Випишіть слова й словосполучення у дві колонки залежно від написання часток: 1) через дефіс; 2) окремо. (Увага! Є зайві словосполучення).

Слухати кого/небудь, любив/таки, збудуй/но, злякався хтозна/й/чого, сюди/ж, вигадав казна/що, адже/то був я, отакий/то він, ніби/то все гаразд, перемогла та/ж команда, зробив аби/як, кинув будь/де, ойкнув/би.

Ключ. З других букв перших слів має скластися закінчення вислову Олеся Гончара: *«Це таки щастя – ...»*.

Варіант II. Випишіть слова й словосполучення в три колонки залежно від написання часток: 1) окремо; 2) через дефіс; 3) разом.

Слухай/но, аби/куди не йди, то/ж будь уважний, зрадів неаби/як, озвався тільки/що, тим/то й ба, що/дня тут буваю, схаменувся/таки, хтозна/з/ким, утікав чим/швидше, чи/мало часу, коли/небудь буде, усе мов/би й добре, умій будь/що робити, тихо все/ж/таки, тьохнуло начеб/то, сміх/таки корисний.

Ключ. З других букв перших слів має скластися закінчення вислову Т. Шевченка: *«На те й лихо, щоб ...»*.

Вправа 314. I. Прочитайте афоризми відомих людей про особистість. Знайдіть у них частки й усно поясніть їх правопис.

1. Кожен влаштований по-своєму, і немає людини, що була би закінченим лиходієм. Немає й таких, хто сполучив би в собі всі достоїнства: красу, стриманість, розум, смак і вірність. Кожен гарний по-своєму, і важко сказати, хто ж дійсно кращий (*Мурасакі Сікібу*).
2. Іди своєю дорогою, і нехай люди говорять що завгодно (*Данте*).
3. Людина жива доти, поки живе хоча б щось зі створеного нею

(В. Афонченко). 4. У будь-якій людині є все людське: найкраще й найгірше (Луї Лавель). 5. Уникайте тих, хто намагається підірвати вашу віру в себе. Так чинять дріб'язкові люди. Великі ж люди навпаки – допомагають вам повірити, що ви можете стати великою людиною (Марк Твен).

II. Оберіть один з афоризмів, усно доведіть або спростуйте висловлену у ньому думку.

Вправа 315. Спишіть, виправивши помилки.

1. Наче б то це він. 2. Досить бо вже гратися! 3. Як би хотілося поїхати на море! 4. Добре було б, як би ти заспівала пісню. 5. Це ж-таки треба було тобі? 6. То ж бо воно так і є. 7. Немов би то хтось пробіг. 8. Отак то й на краще.

Вправа 316. Прочитайте фразеологізми, поясніть їх значення. Доберіть до них антоніми з довідки. Одну пару антонімів уведіть у речення.

1. Семимильні кроки – 2. Як кішка з собакою –... . 3. Пальця в рот не клади – 4. Підносити до неба – 5. Рукою подати –

Довідка: за тридев'ять земель; душа в душу; топтати в болото; мухи не скривдить; черепашача хода.

Частки **же, ж, би, б** з повнозначними словами пишемо окремо, у складі сполучників та часток – разом.

Через дефіс пишемо частки **казна-, хтозна-, будь-, -небудь, -бо, -но, -то, -от, -таки**.

Але якщо частка від слова відділена іншим словом, то її пишемо окремо.

Вправа 317. Випишіть вислови у дві колонки: 1) з частками, написаними через дефіс; 2) з частками, написаними окремо.

(Таки)ж це робота, візьми(но) перевір, збудуй(но) хату, отакий(то) він козак, (таки)збудував палац, взяла(таки), все ж (бо) прийшов за мною, все ж (таки) я мандрую, як (от) Прокіп, ходи(но) на двір, (от) так граніт, прийду ж(бо) на мить.

Словник

байдикувати – lustákkodik

лиходій – gazember

§ 44. НАПИСАННЯ ЧАСТОК НЕ, НІ, АНІ З РІЗНИМИ ЧАСТИНАМИ МОВИ

Вправа 318. I. Послухайте поезію Миколи Луківа. Визначте її головну думку.

Приїжджайте частіше додому,
щоб не мучила совість потому.
Ні грошей не привозьте, ні слави, –
будьте з рідними ніжні й ласкаві.
Бо не вічні ні батько, ні мати,
завтра можете їх не застати.
Щоб не мучила совість потому,
приїжджайте частіше додому.

II. Знайдіть у тексті поезії заперечні частки. Прослідкуйте за їх написанням з іншими частинами мови.

Вправа 319. За допомогою наведених запитань і прикладів сформулюйте висновки про вживання частки **не** з різними частинами мови.

1. Прочитайте слова. Що вони означають? До яких частин мови вони належать? Чи вживаються вони без **не**? Якою частиною слова є **не**?

Нежить, немічний, ненавидіти, негайно.

2. Порівняйте слова. Визначте, до якої частини мови чи форми дієслова вони належать. Які з них означають неповноту виконання дії? У складі якого префікса вжито **не**?

писати – *недописати; недописаний; недописуючи*

читати – *недочитати; недочитаний; недочитуючи*

3. Простежте, як змінюється написання слів при доборі синонімів та антонімів.

Рабство – *неволя. Не* воля, а рабство.

Брехня – *не* правда. *Не* правда, а брехня.

Порівняйте свої висновки із таблицею. Проаналізуйте інші випадки правопису **не** з різними частинами мови. До кожного правила доберіть і запишіть власні приклади.

Не пишемо разом

1. Коли слово без цієї частки не вживається: *недуга, неук, невгасимий, незабаром, невдовзі, непорушно, несамовито, неволити, незчутися.*

Не пишемо окремо

1. З дієсловами **не** пишемо завжди окремо, крім *нестямитися* (утрачати самовладання від сильного хвилювання; не знати, що робити), і тих, яким частка **не** надає нового значення: *непокоїтися* (хвилюватися).

Зауважте! В окремих дієсловах залежно від значення частка **не** може писатися й **окремо**: *нездужати* (хворіти) – *не здужати* (не могли) *неславити* (ганьбити) – *не славити* (не прославляти).

2. **Не-** в складі префікса **недо-**, який означає неповний вияв ознаки чи дії: *недоїдок*, *недолік*, *недобачати*, *недоїдати*, *недооцінювати*, *недоплатити*, *недочувати*, *недозрілий*, *недоказаний*.

Зауважте! Якщо частка **не** слугує для заперечення дії, вираженої дієсловом з префіксом **до-**, її пишемо окремо від такого дієслова.

3. Якщо слова у сполученні з **не** означають одне поняття: *неволя*, *недоля*, *неправда*, *небалакучий*, *невеселий*, *недобрий*, *негадано*, а також у складі сполучників: *незважаючи на*, *невважаючи на*; *немов*; *неначе*.

4. З дієприкметником, якщо він є означенням іменника і не має при собі пояснювальних слів: *незакінчена праця*, *нескошене поле*.

2. Частку **не** пишемо окремо від прикметника, який має при собі пояснювальне слово (займенник або прислівник) із часткою **ні**, а також, якщо перед прикметником стоять **далеко**, **зовсім не аж**, **ніяк**: *ні до чого не здатна людина*, *нітрохи не цікава новина*, *далеко не досконале виконання*, *зовсім не здатний на подвиг*, *аж ніяк не придатний до використання*.

3. При дієприкметниках у функції присудків та при дієслівних формах на **-но**, **-то** й дієприслівниках: *не можна не доручити*, *не підходячи ближче*, *не співаючи*; *ні Марко, ні Павло не прийшли*; *роботу не зроблено*; *робота не зроблена*; *підлоги не вимито*; *підлога не вимита*.

4. З прикметниками у функції присудка, якщо часткою **не** заперечується ознака, виражена цим прикметником: *це слово не влучне (не є влучним)*, але: *дїбрали невлучне слово (одне поняття)*.

5. З дієприкметниками, якщо вони мають при собі пояснювальні слова: *не політі Марією квіти*; *ще не політі досі квіти*.

6. У поєднанні з прислівниками та присудковими словами, а також при словах, які пишемо через дефіс: *не дуже*, *не зовсім*, *не цілком*, *не досить*, *не можна*, *не треба*: *не треба хвилюватися*, *не зовсім зрозумілий текст*, *не дуже ввічливий юнак*, *не цілком виправдані сподівання*, *не можна виконати*.

Вправа 320. Розгляньте малюнок-підказку та поясніть його. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть префікси однією рисою, а частки – двома. Усно поясніть свій вибір.

1. Людська (не)доля будила (не) розпач в мені, а бажання кращої долі, яснішої. 2. У лісі поночі, але темрява (не) густа, а прозора. 3. Для широкої душі, (не)злого серця (не)треба красномовства, тільки правди. 4. Слово, моя ти єдина зброе, ми (не)повинні загинути обоє. 5. Такої мови (не)чувано в сій хаті досі. 6. Часом думаю, що занадто замовчувати і (не) договорювати те, що можна зовсім просто і щиро сказати, не слід. 7. Ніхто (не) має більшої любові, як той, що душу поклада на друзів.

Написання деяких дієслів з **не** залежить від лексичного значення: *нездужати* (хворіти) – *не здужати* (не змогти); *неславити* (ганьбити) – *не славити* (не прославляти); *непокоїтися* (хвилюватися) – *не покоїтися* (не бути похованим); *недоїдати* (жити впроголодь) – *не доїдати* (залишати частину їжі).

Розрізняйте прислівник *немає* (*нема*) і дієслово *не має*: У нього *немає* вибору. – Він *не має* вибору.

Вправа 321. Закінчіть речення. Поясніть правопис слів з **не**.

1. Через (не)зачинені двері 2. Квітник (не)прополотий, тому 3. (Не) записане, а сказане слово звучить 4. Твоя поведінка (не)стерпна, тож 5. Азовське море (не)глибоке, проте 6. (Не)справність можна усунути, якщо

Вправа 322. Розгляньте малюнок-підказку та поясніть його. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Усно поясніть свій вибір.

1. Лицар вже на те (ні)чого (не) відмовив... 2. Досить з того, що (не) був він (ні) голодний, (ні)холодний. 3. «Та який ти з біса мудрий! – мовить лицар. – Ще (ні)разу я таких, як ти, (не) бачив». 4. «(Не) на тебе ждуть я буду, – так поет відповідає, – хто(ж) кому подасть гостинця, ще того (ні)хто (не) знає». 5. Сам я вільний і (ні)коли

(не) зламав чужої волі! 6. Став тут лицар і – (ні) слова, щось (ні) як (не) починалась тая пильная розмова (*Із поеми «Давня казка» Лесі Українки*).

Вправа 323. Опрацюйте таблицю, проаналізувавши приклади до кожного правила. Уведіть у речення по одному прикладу на кожне правило.

<p style="text-align: center;">Ні є часткою, пишемо окремо</p> <p>У реченні для заперечення наявності предмета чи ознаки, зокрема у деяких стійких словосполученнях без дієслова (присудка), що мають характер заперечного звороту: <i>не було ні суму, ні радості, ні місяця, ні сонця; ні живий ні мертвий, ні сюди ні туди</i>.</p> <p>2. Якщо в заперечних займенниках після ні вжито прийменник: <i>ні в кого, ні до чого, ні з ким</i>.</p>	<p style="text-align: center;">Ні є префіксом, пишемо разом</p> <p>1. Якщо слово без ні не вживається: <i>нікчемність, нівечити, нікудишній, ніяково</i>.</p> <p>2. Якщо є заперечним префіксом у заперечних займенниках або прислівниках: <i>ніякий, нізвідки, ніяк</i>.</p>
---	---

Вправа 324. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Визначте, з якими частинами мови вжито **не, ні**.

1. Традиційно жінки (ні)коли (не)танцюють аркан – ритуальний, суто чоловічий танець жителів гір, про(те) моя героїня «затесалась між аркани», бо така її вдача (*М. Матіос*). 2. Тебе (не)можу більше я знайти, – а(ні) в собі, (ні)в інших, (ні)в камінні знайти (не)можу. Сам один я нині (*Р. М. Рільке, у перекладі М. Бажана*). 3. У темі сіріють віти, (ні)руху, (ні)людей... (*М. Рильський*). 4. День відходить, кудись поквапившись. Вечір. Тиша. І в роля холодні клавіші білі-білі, (не) мов зима (*Г. Чубай*).

Вправа 325. Випишіть слова й словосполучення у дві колонки: 1) з префіксом **не-**; 2) із заперечною часткою **не**.

Сказав не/впевнено, розгулялась не/года, клас не/прибраний, сюди не/підемо, вжито не/гайних заходів, здивувався не/випадково, писав не/думаючи, зник не/сподівано, давно не/здужає, книжку не/прочитано, такого ще не/чувано.

Ключ. З других букв перших слів має скластися початок вислову Григора Тютюнника: «... неповторна».

Розрізняйте заперечну частку **не**, яку завжди пишемо окремо, і префікс **не-**, який завжди пишемо разом.

Заперечна частка **не** заперечує щось, відкидає, перекреслює (**не** робота, **не** прийшов, **не** забуду, **не** ти), а префікс **не-** творить нові слова, часто протилежного змісту (**неробство**, **незабутній**, **невесело**).

Ні може бути заперечною часткою (**ні** одного, **ні** перед ким); єднальним сполучником (**ні** щастя, **ні** волі у мене нема...) і частиною повнозначних слів: заперечних займенників (**нічий**, **ніякий**, **ніщо**); прислівників (**ніде**, **ніколи**), а також окремих іменників, прикметників, прислівників (**нісенітниця**, **нікчемний**, **нівроку**).

Вправа 326. Прочитайте стійкі звороти, запам'ятайте їх значення. З чотирма (за вибором) складіть речення.

1. Не вартий дірки з бублика – нічого не вартий. 2. Глянути недобрим оком – наврочити. 3. Не кує, не меле – нічого не робить. 4. Думка не виходить з голови – хтось постійно думає про щось. 5. Купи не тримається – про щось безглузде. 6. Душа не на місці – обіймає тривога.

Вправа 327. I. Перевірте свої знання з вивчених тем. Запишіть пропонований текст, вставляючи, де треба, пропущені букви, розкриваючи дужки.

ТАКТОВНІСТЬ

Кажут.., що тактовність починает..ся з умін..я знайти прав..льну лінію поведінки з кожною л..диною, залежно від її душевного стану. Це вмін..я відчути людину, начеб(то) доторкнутися до неї душею. Іншими словами, це те чут..я міри, яке підказує нам, що в цій конкретній с..туації можна, а чого (не) слід говорити чи робити.

Тактовна л..дина, починаючи розмову, завжди спробує з..ясувати, чи зацікав..ть (спів)розмовника її тема, чи (не)буде йому нудно або навіть (ні)яково, чи має він час і настрої слухати. Тактовний колега, товариш чи прият..ль (не)стане пр..всюдно переказувати вам плітку, яку щойно почув про вас.

(Не)тактовна людина (с)початку говорить.., а потім думає. А треба навпаки: (с)першу подумати, чи (не)зачепите ви кого(сь) своїми словами, чи (не)зашкод..те кому(сь). (Не)тактовна л..дина завжди буває (не)стриманою, фамільярною, (само)впевненою, (не)ра..ується з інш..ми, л..бить бути в центрі уваги (будь) якою ціною.

Здавалося(б), так просто, а як же важко завжди бути тактивною л..диною! (За А. Коваль).

II. Виконайте тестові завдання.

1. Речення *(Не)тактовна людина (с)початку говорить..., а потім думає ускладнене*

- А вставним словом
- Б речення неускладнене
- В однорідними членами речення
- Г звертанням

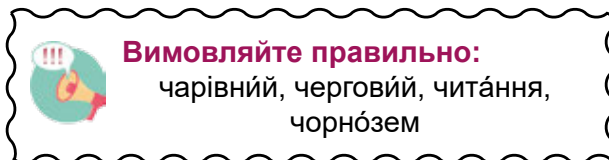
2. Фразеологізм *бути в центрі уваги* означає

- А знаходитися посередині
- Б вважатися головним, основним, викликати загальний інтерес
- В вести дискусію
- Г зацікавити інших

3. З'ясуйте, якою частиною мови є кожне з виділених слів (цифра позначає наступне слово).

Тактовна людина, (1)**починаючи** розмову, (2)**завжди** спробує з'ясувати, чи зацікавить (3)**співрозмовника** (4)**її** тема

- А іменник
- Б дієприслівник
- В прийменник
- Г прислівник
- Д займенник

Вправа 328. До названих значень доберіть фразеологізми з довідки і запишіть їх парами.

1. Уникати зустрічі – 2. Давати відсіч – 3. Не звертати уваги на якісь зауваження – 4. Із якихось неприємностей потрапляти в ще гірші – 5. Добре запам'ятати – 6. Бігти швидко –

Довідка: зарубати на носі; і вухом не вести; землі під ногами не чути; з вогню та в полум'я; десятою вулицею обходити; давати відкоша.

Вправа 329. Перекладіть і запишіть слова та словосполучення українською мовою. Усно поясніть написання **не, ні**. Чотири перекладені словосполучення (за вибором) уведіть у речення.

Nincs kihez fordulni, semmibe se vesz, nem más mint, gyűlölet, senkihez se beszélt, szerencsétlen, soha se felejtelek el, lehetetlen, senki se látta, senkitől se függ, függetlenség, nincs időm senkire, senkire se várok, szégyelem magamat, semmi szín alatt, semmirevaló.

Вправа 330. Спишіть речення. Підкресліть слова з частками **не, ні**. Усно поясніть їх правопис.

1. Вітер несамовито стугонів віконницями, гудів у комині (О. Донченко). 2. Не ти, брате, перший, не ти й останній (М. Стельмах).

3. Все це багатство не з неба впало (*Ю. Бедзик*). 4. Ми не лукавили з тобою, ми просто йшли; у нас нема зерна неправди за собою (*Т. Шевченко*). 5. Нелегко бути людиною (*Л. Первомайський*). 6. Ніщо так не красить людину, як натхнення (*Олесь Гончар*). 7. Маю серце широкее – ні з ким поділитись (*Т. Шевченко*). 8. На серці не було ні на кого кривди (*І. Цюпа*).

СЛОВНИК

віконниця – redőny
нежить – orgfolyás

розпач – kétségbeesés
тактовний – tapintatos

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Усі слова є частками в рядку

- А тільки, бо, під, навіть, зате, коли, ні, або
- Б б, же, не, аж, хай, ні, таки, авжеж
- В ось, лише, перед, оце, годі, однак, ось, клади
- Г а, зате, бо, же

2. Усі частки формотворчі в рядку

- А би, хай, нехай, б
- Б ані, хай, майже, он
- В наче, он, це, ані, ні
- Г же, ж, ось, аж

3. Усі частки словотворчі в рядку

- А так, тільки, би, ото, хіба
- Б аби-, казна-, небудь-, ані-
- В же, не, будь-, казна-, ні
- Г наче, он, аж, ні

4. Усі частки модальні в рядку

- А чи, бодай, хіба, невже, авжеж
- Б нехай, -таки, точно, ні, б, хай
- В от, ген, казна-, -ся
- Г аби-, казна-, небудь-, ані-

5. Через дефіс треба писати всі частки рядка

- А скажи/но, що/року, будь/чому, ані/хто.
- Б будь/хто, якби/то, що/не/день, от/так
- В будь/як, отак/то, бозна/який, хтозна/скільки
- Г наче, он, це, ані, ні

6. Правила правопису частки порушено в реченні

А Щастя не шукають, а таки здобувають.

Б І все-таки до тебе думка лине ...

В Щей як він йому зрадів!

Г Ну, що б, здавалося, слова

7. З'ясуйте, якою частиною мови є кожне з виділених слів (цифра позначає наступне слово).

(1)Не лінився (2)рано вставати (3)та змолоду більше (4)знати!

А іменник

Б дієслово

В прислівник

Г сполучник

Д частка

Народні традиції. Природа рідного краю

§ 45. ВИГУК ЯК ОСОБЛИВА ЧАСТИНА МОВИ. РОЗРЯДИ ВИГУКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ. ЗВУКОНАСЛІДУВАЛЬНІ СЛОВА. ЕТИКЕТНІ ФОРМИ СПІЛКУВАННЯ

Вправа 331. Прочитайте поезію Грицька Бойка. Визначте настроїв героїв. Якими словами передано їхні почуття? Які саме? Назвіть їх.

УХ І ОХ

Ми на груші, –

– Ух!

Раптом чуем:

– Гух!

Потім тільки

– Гець!

Що воно за

грець?

Подивились:

– Ох!

То ми долі

вдвох!

Вигуки – це слова, що виражають емоції та спонукання, не називаючи їх, а також відтворюють певні звуки.

Вигуки в мові слугують заміниками речень. Їх конкретне значення великою мірою залежить від контексту, ситуації. Наприклад: 1. **Ну!** Поїдемо на Носівку! 2. Чотирнадцять вовків колись за нами гнались! – **Ну**, Петре Івановичу! Невже таки чотирнадцять?! 3. **Ну**, пішли, синку, пішли... (З *тв. Остапа Вишні*). У першому прикладі вигук **ну** приблизно означає «Вирішено!»; у другому – «Та що ви кажете»; у третьому – «Годі баритися».

Вигуки вживають лише в розмовному й художньому стилях.

Розрізняємо вигуки

За походженням	непохідні – утворені з одного або кількох звуків	<i>а! е! у! ой! ех! гай! кхе! гм! хм! бр! ого! гоп! нумо! ох!</i>
	похідні – утворені від інших частин мови	<i>матінко! леле! диви! отакої! боронь боже! біда та й годі!</i>
За значенням	емоційні – передають почуття, емоції, переживання	<i>ой! а! е! ах! фе! тю! гай! овва! ага!</i>
	волевиявлення – виражають спонукування до певної дії	<i>цить! годі! ш-ш! тс-с! марш! гей! гов</i>
	мовного етикету – виражають привітання, прощання, подяку, вибачення тощо	<i>добрий день! на добраніч! дякую! спасибі!</i>
Звуконаслідувальні слова	окремий вид слів, що їх умовно зараховують до вигуків – відтворюють голоси істот і шуми	<i>ку-ку! ш-ш! дзень-дзень! ку-ку-рі-ку!</i>

Вправа 332. Запишіть вигуки в чотири колонки: 1) емоційні; 2) волевиявлення; 3) мовного етикету; 4) звуконаслідувальні слова. По одному вигуку з кожної колонки уведіть у речення.

Му-у-у, ох, годі, тьху, ой, дзень, пробач, дякую, цить, гайда, ого, будь ласка, няв-няв, на добраніч, ку-ку, до побачення, леле, о-хо-хо, тпру, мур-мур, ба-бах, алло, ай-ай-ай, ш-ш-ш.

Вправа 333. I. Прочитайте прислів'я. Поясніть їх значення. Наведіть схожі за значенням прислів'я угорською мовою.

1. Не кажи «гоп», поки не перескочиш. 2. «Будь ласка» не кланяється, а «спасибі» спини не гне. 3. У роботі він «ох», а от їсть за трьох. 4. Нащо вороні довгі розмови, їй досить одного «кра». 5. Яке «помагайбі», таке й доброго здоров'ячка.

II. Спишіть, підкресліть члени речення. У ролі яких членів речення виступають у них вигуки? У значенні яких повнозначних частин мови? Усно обґрунтуйте свою думку.

Вигуки відрізняються і від самостійних, і від службових частин мови. Від самостійних частин мови вигук відрізняється тим, що він не називає предметів, ознак, дій і кількості. А від службових – тим, що не служить для зв'язку між повнозначними частинами мови чи створення додаткових відтінків значення.

У деяких випадках вигуки можуть співвідноситися з певними частинами мови, до них можна поставити запитання, вони можуть виконувати певну синтаксичну роль.

Вправа 334. Запишіть вигуки в чотири колонки за значенням: 1) емоційні; 2) спонукальні; 3) застигли формули спілкування; 4) звуконаслідувальні.

Ох, ой, годі, пробач, дякую, дзень, брязь, ого, цить, гайда, будь ласка, няв-няв, ку-ку, на добраніч, до побачення, леле, гиля, киш, му-у-у, тьху.

Вправа 335. I. Прочитайте поезію Варвари Гринько «Рідна мова». Випишіть вигуки. З'ясуйте, до якої групи за значенням вони належать.

Сію дитині в серденько ласку.
Сійся-родися ніжне «будь ласка»,
вдячне «спасибі», «вибач» тремтливе, –
слово у серці – як зернятко в ниві.
«Доброго ранку!», «Світлої днини!» –
щедро даруй ти людям, дитино!
Мова барвиста, мова багата,
рідна і тепла, як батьківська хата.

II. Використовуючи виписані слова та доповнюючи їх іншими вигуками, складіть діалог на довільну тематику.

Вправа 336. Прочитайте речення вголос. Випишіть в одну колонку вигуки, а в другу – звуконаслідувальні слова.

1. Гей, прослала нива чорне полотно. Леться жовта злива – сіється зерно. Сійся, родися, колосом розвийся, засівайся, ниво, людям на добро (В. Симоненко). 2. Ой веснянко біла, звідки ти прибігла? Звідки, звідки, звідкіля впали квіти на поля? (В. Крищенко). 3. Ах, так добре, захоплює дух, летиш, здається, кудись далеко, відірвавшись від землі (М. Коцюбинський). 4. Мисливець почув лише: «Кур! Кур! Кур!» (О. Іваненко). 5. Каштани падають на брук: тук-тук-тук-тук (М. Ткач). 6. Строката зозуля гуляла безтурботно і всіх дразнила:

ку-ку! ку-ку! (О. Іваненко). 7. О, якби-то я міг повернути неповторну юність мою (В. Сосюра). 8. Гей, удармо в струни, браття, у золотії (М. Рильський). 9. Тук-тук!.. – тихенько застукотіло на горішній вітці (О. Іваненко). 10. Ой березо кучерява, ти красуня лісова! Ти рости, здіймайсь на славу (О. Ющенко). 11. О земле рідна, скільки у тобі краси ясної і живої сили! (І. Гончаренко). 12. А журавлі все летіли і летіли. Вони кричали при цьому: «Курли! Курли! Курли! Кру-кру!» (О. Іваненко).

Вправа 337. I. Переробіть речення, уживаючи звуконаслідувальні слова. Пригадайте, як утворюються присвійні прикметники. Запишіть речення за зразком.

Зразок. Качки кахкають. – Почулося качине «ках-ках».

Ворони каркають. Горобці цвірінчать. Кури кудкудакають. Півні кукурікають. Солов'ї витьохкують. Жабки квакають. Журавлі курличуть. Зозуля куче. Корова мукає. Коза мекає. Собака гавкає.

II. Як «розмовляють» ці пташки і тварини угорською мовою?

Вправа 338. Прочитайте слова ввічливості. З'ясуйте, що вони означають і в яких випадках їх використовують. Складіть з ними шість речень.

Доброго ранку! Доброго дня! Добридень!
 Добрий вечір! Привіт! Вітаю! Радий зустрічі.
 До побачення! До скорої зустрічі! Сподіваюсь,
 ми скоро побачимося! Бувайте здорові! На все
 добре! З Богом! Бувайте! Щасливо! Щасливої до-
 роги! Усього найкращого! На добраніч! Добраніч!
 Дякую! Щиро вдячний! Спасибі! («НУШ: ме-
 тодична скарбничка»).

ДОБРОГО РАНКУ!

ДЯКУЮ!

ДОБРИДЕНЬ!

НЕХАЙ ЩАСТИТЬ!

ДОБРОГО ВЕЧОРА!

ДО ЗУСТРІЧІ!

БУДЬТЕ ЗДОРОВІ!

Вправа 339. Прочитайте речення. Поясніть значення фразеологізмів. Визначте їх синтаксичну роль.

1. Від новин у мене **голова йде обертом**. 2. З такими хлопцями **каші не зварить**. 3. Хлопці повернулися з риболовлі з **порожніми руками**. 4. Гості приїхали **як сніг на голову**. 5. У мене залишилося грошей **як кіт наплакав**. 6. У кожного є своя **ахіллесова п'ята**.

Вправа 340. Згрупуйте вигуки відповідно до значення: а) емоційні; б) спонукальні; в) вигуки етикету; г) звуконаслідувальні слова. Три з них (на вибір) уведіть у речення.

Гой, о-о, фі, ого, ну, шабаш, тррр, тьох-тьох-тьох, леле, цить, спасибі, ку-ку-рі-ку, бубух, будь ласка, привіт, ай, от тобі й раз, ква-а-а, мяу-у, на добраніч, геть.

Словник

брук – útburkolat

дóкір – szemrehányás, rosszallás

§ 46. ІНТОНУВАННЯ РЕЧЕНЬ З ВИГУКАМИ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВИГУКАХ

Вправа 341. I. Прочитайте текст мовчки. Знайдіть слова, що виражають почуття, спонукання і відтворюють звуки.

В Україні, слава Богу, ще трапляється 13 видів (10 родів) сов. Це – єдині птахи, що можуть дивитися в одному напрямку обома очима одночасно. Вони здатні повертати голову на 180 градусів і навіть на 270.

Пугач, або філін, – один з найбільших птахів (вага до 3 кг). Живе він осіло в густих непролазних лісах, ярах і урвищах, на берегах річок, морів. Темної ночі можна почути незвичайний, приглушений крик пугача «у-ху, у-ху-хуу» або ж «пуу-гу, пугугуу». Цей крик, їй-богу, іноді нагадує плач дитини чи нявчання кішки (За Ф. Гальченком).

II. Прочитайте текст виразно вголос, попередньо підготувавшись: визначте, в якому темпі і з якою інтонацією слід читати текст, де змінити інтонацію, які слова виділяти логічним наголосом.

При читанні речень, до складу яких входять вигуки, враховуйте таке:

1. Речення, в яких є вигуки, вимовляються, як правило, з виразною окличною інтонацією. У них вигук найчастіше стоїть на першому місці. Він може складатися з одного, двох або й більше слів: *Гей, якби я знала, що прийде Михайло, я би кучерики зачесала файно! Ой лишенько! Що ж тепер буде?*

2. Намагайтеся передати почуття, які виражають вигуки – жаль, радість, подив, сумнів тощо: *Гай-гай, та й не вдома, де не сядеш – не солома.*

3. Між вигуком і наступною частиною речення може стояти знак оклику у поєднанні з крапками або лише крапки. Ці речення виражають інтонаційну та смислову уривчастість: *А-а... тепер зрозуміло...*

4. Етикетні форми відділяйте паузами або окличною інтонацією: *Спасибі, цього достатньо. Доброго дня! Як ваші справи?*

Вправа 342. Прочитайте речення. Простежте, як вигуки виділені у вимові та на письмі. Порівняйте свої висновки з правилом, наведеним після вправи.

1. Приступили до Бертольда вояки й гукають грізно: «Гей, виводь ти нас ізвідси! Геть веди, поки не пізно!» 2. Хто нам може розповісти щось таке цілком нове, щоб ніхто з нас не відмовив: «Ет, вже ми чували сеє!» 3. О, сліз таких вже вилито чимало, – країна ціла може в них втопитись... 4. Ох, як то тяжко тим шляхом ходити, широким, битим, курявою вкритим... 5. Хай смертна темнота нам очі застеле! Ой леле! 6. «Ох! – зітхає лицар. – Візьме інший хтось дівчину любу!» 7. «Гей! – кричить він, – обережно! Віку збавите людині!» (З творів Лесі Українки).

Вигуки можна відділяти комами або знаком оклику. Комою вигук відділяємо на початку, у середині або у кінці речення. Знаком оклику відділяємо вигуки, які вимовляються з різною окличною інтонацією.

Слова **о**, **ой** можуть виступати в реченні і вигуками, і часткою. Коли **о**, **ой** вигуки, то після них робимо паузу і ставимо кому; коли це частки, то паузи немає і кому не ставимо: **Ой**, де ж бо ти воле, ти зоре таємна? **Ой** високо сонце в яснім небі стало, гаряче проміння та й порозсипало... **О**, не один нащадок Прометейя блискучу іскру з неба здобував... **О** ні! Ще не час! ще-бо ми не дізнали всіх днів чарівливої ночі... (З творів Лесі Українки).

Зауважте! Не ставимо кому:

1. Після однозвучних з вигуками часток **ну**, **ох**, **ой**: *Ой леле! Жартуючи, я розказав найщиріші свої почування. Ой гляди! Ще змиють їх холодні роси!* (Леся Українка).

2. Після вигуків, що стоять перед особовим займенником, за яким іде звертання: **Ой** ти, дівчино, з горіха зерня, чом твоє серденько – колюче терня? (Іван Франко).

Вправа 343. I. Послухайте уривок з твору Остапа Вишні. Придумайте йому назву. Який настрій пронизує текст?

Ще й сіріти надворі не починало, а під дверима мов з гучномовця:
– На ярмарок! Уставайте!

Благословлялося на світ. Виткнуло
заспаний писок сонце, стьобнуло про-
мінням по луках, по степах, по садах,
по левадах...

I видко: аж-аж-аж ген до того
ліска, куди око дістає, дорогою вози
потяглися...

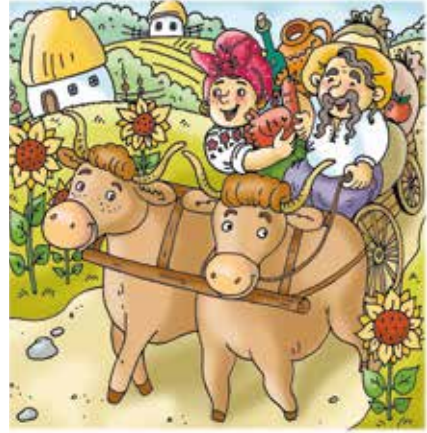
А на возах і кури, і вівця скручена, і
теля мукає, підвестись намагаючись...

– Гей! Цоб! Цабе! Н-н-но! На
ярмарок!

I їдуть, і їдуть, і їдуть...

I дорога вже не дорога, а строката величезна гадюка, жива й
покручена, що за отой лісок, не поспішаючи, полізла.

II. Знайдіть у тексті вигуки. Зверніть увагу на розділові знаки, вжиті при вигуках.

Вправа 344. Прочитайте речення, звертаючи увагу на інтонацію. Спишіть їх.
Усно поясніть розділові знаки після **о** та **ой**.

1. О, тоді ясні сні оживляють твою путь... 2. Ой ти, дівчино, ясная зоре! Ти мої радощі, ти мое горе! 3. О ні! Являйся, зіронько, мені, хоч в сні! 4. Ой жалю, мій жалю, гіркий непомалу! 5. Але ж монголи дізнаються, що ти випустила мене, а тоді не пощадять тебе. О, ні, не хочу сього. 6. О, дякую тобі, донечко, за добру раду! (З творів Івана Франка).

Вправа 345. I. Спишіть речення, ставлячи, де треба, розділові знаки. Позмагайтеся, хто вгадає більше творів за жанровими ознаками.

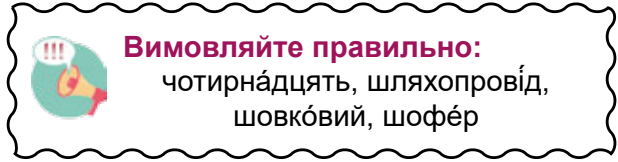
1. Ой чие ж то жито, чиї ж то покоси, чия то дівчина розпустила коси? 2. Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці, бо на вечорницях дівки чарівниці. 3. Гей козаки, ви біднії невольники! Угадайте, що в нашій землі за день тепера? 4. Гей дівко-бранко, Марусю, попівно Богуславко! 5. Ой визволи, Боже, нас всіх, бідних невольників, з тяжкої неволі... 6. Ой ти коте, коточок! Не ходи рано в садочок, не полохай дівочок... 7. Ой спи, дитя, до обіда, поки мати з міста прийде... 8. Ой біжить, біжить мала дівчина, а за нею русалочка... (Народна творчість).

II. Виконайте тестове завдання

Установіть відповідність між виділеними словами й частинами мови (цифра позначає наступне слово).

(1)Ой, (2)чиє ж то жито, чиї (3)ж то покоси, чия то дівчина (4)розпустила коси?

- А дієслово
- Б займенник
- В сполучник
- Г частка
- Д вигук

Вправа 346. Складіть речення з вигуковими фразеологізмами, які виражають несподіваність, здивування.

Ось тобі й на, ось тобі й раз, ось як, ось так штука, подумати тільки.

Вправа 347. Прочитайте фразеологічні звороти. З'ясуйте їх лексичне значення. Знайдіть вигуки. Визначте, яку роль вони виконують у висловлюванні.

Еврика; цур йому; аж гульк; але цур; боже мій; будьмо здорові; ой матінко рідна.

Вигук у вимові виділяємо паузами, а на письмі – комами або знаком оклику. Коли **о, ой** вигуки, то після них робимо паузу й ставимо кому, коли це частка, то паузи немає і кому не ставимо. Вигуки в реченні можуть виступати підметами, присудками, додатками. У такому разі комами їх не виділяємо.

Вправа 348. Використовуючи слова ввічливості – вигуки з довідки, складіть і запишіть діалог «Розмова по телефону». Зверніть увагу на письмове оформлення діалогу, розділові знаки.

Довідка: доброго ранку, добрий день, добрий вечір, вибач(те), привіт, будь ласка, дякую, спасибі, до побачення, на все добре тощо.

Словник

пўгач – bagoly
фáйно – szépen

стьóбнути – itt: végig dobta
русáлочка – habléány

§ 47. ДЕФІС У ВИГУКАХ

Вправа 349. Прочитайте поезію Вадима Крищенка «Сонячний ранок». Знайдіть у ній вигуки. Проаналізуйте їх правопис. Свої міркування звірте з правилом, поданим після вправи.

Дзінь-дзінь-дзінь –
співає ранок
на запорошеній галявині
і збирає в молочний жбанок
промінці ласкаві.

Гей-гей-гей –
луна у небі.
Хто озвався: весна чи літо?
У світанки яблуневі
сонце перелито.

Вигуки, що передають повторювані або протяжні звуки, пишемо **через дефіс**: *ой-ой-ой, ай-ай-ай, ну-ну, гав-гав, ня-а-ав, ф'ю-у-у*.

Вигуки типу *леле, лелечко, циттьте, овва, кукуріку, таррах, бабах* тощо, які не передають повторюваних чи протяжних звуків, пишемо **разом**. Проте, якщо треба передати протяжність, то й ці вигуки можна писати через дефіс: *І раптом: – Б-б-ба-бах!* (Остап Вишня). *Б'ється, стогне, зітхає море!.. Бу-ух!.. бу-ух!.. бу-ух!* (М. Коцюбинський).

У вигуках *будь ласка, до побачення, на добраніч, оце так, отим то й ба, от тобі й на* і под. усі складові частини пишемо окремо.

Вигуки *ану, анумо, ануте* пишемо одним словом.

Через дефіс пишемо вигуки *ій-богу, їй-бо, їй-право, ану-ну*.

Вправа 350. Прочитайте загадки і відгадайте, про яких птахів ідеться. Спишіть, подаючи в дужках відгадки. Підкресліть вигуки та звуконаслідувальні слова. Усно поясніть їх правопис.

1. Що воно за дивна птиця? Світла денного боїться, «ху-ху-ху!» – кричить, співа. Відгадали всі? ... (*В. Шаройко*). 2. У небі чистому, під сонечком, все хтось дзвонить срібним дзвоничком: «Дзень-дзень-дзень» – славить він погожий день. Може, чули навесні його дзвоника пісні? (*Р. Юзва*). 3. Хто гнізда свого не має, яйця іншим підкладає та у лісі в холодку все кує: «Ку-ку, ку-ку!»?

Вправа 351. I. Послухайте текст. Яку назву для нього ви можете йому запропонувати? Свою думку поясніть.

У якийсь момент острів затихав. Але тиша німувала недовго, її проламував найнахабніший, найсміливіший, найбезталанніший голос. Мабуть, володар того голосу знав, що в інший час його ніхто не слухатиме. «Дзінь-дюр, дзінь-дюр-тьох», – оце і вся пісня. Поспішливо обзивався в другому кінці острова інший, трохи вдатніший, але теж невисокого польоту співак. Мабуть, брався вчити нездару. «Тьох-тьох, дзінь, лясь-лясь». Тоді враз, мабуть ображені, зривалися кілька... Тут перемішалися всі школи, тут змагалось безліч напрямків.

І аж тоді десь посередині острова, мабуть, на білій грушці, озивався справжній маестро. І хоч на ту мить острів дзвенів од співу, його пісня не губилася. Він озивався мовби ліниво, знехотя: тіох-тіох. Тоді захоплювався, віддавався на волю власного співу й бив у небо дзвінко, аж вставала в берегах луна: тіур-тіур-тіур, фіть-фіть-фіть, лясь-лясь-лясь-лясь! І цим останнім звуком запечатував вуха. – Народний! – сказав Ратушний, і Дашенко посміхнувся (За Ю. Мушкетиком).

II. Випишіть з тексту речення з вигуками, вигуки підкресліть, усно поясніть їх правопис.

Вправа 352. Спишіть речення, знімаючи ризики. Усно поясніть правопис вигуків.

1. Агов! Де ви? Агов/гов/гов (*Остан Вишня*). 2. «Ха/ха/ха!» – одверто засміялися журавлик і бекарик (*О. Іваненко*). 3. Куд/ку/дак за п'ятак, ку/ку/рі/ку за копійку (*Народна творчість*). 4. На/добраніч вам, ниви (*М. Коцюбинський*). 5. Людей і долю проклинають не варт, їй/богу (*Т. Шевченко*). 6. Не жартуй наді мною, будь/ласка, і, говорячи, не мовчи (*В. Симоненко*). 7. І пурх/пурх до нього. Та хіба він дурний був, щоб так і дати себе з'їсти! Він – дж/дж – розправив крильця і полетів... (*За О. Іваненко*).

Вправа 353. Перебудуйте речення, замінивши виділені слова вигуками. Правопис вигуків поясніть.

1. Хтось у класі раптом почав **хіхікати**. 2. У дворі за вікном **за-тьохкав** соловей. 3. З кімнати чулося голосне **охання**. 4. На вулиці голосним **муканням** сповіщали про свій прихід корови. 5. Десь далеко за лісом глухо **гуркотів** грім. 6. У лісі, весело **дзюркочучи**, біг струмочок.

Вправа 354. Розгляньте малюнок-підказку та прокоментуйте його. Запишіть вигуки та звуконаслідувальні слова, знімаючи ризик. Усно пояснить ваш вибір. Визначте групу за значенням.

Ох/хо/хо, до/побачення, ку/ку/рі/ку,
на/добра/ніч, дзень/дзелень, т/с/с/с, їй/
право, ой/леле, гав-гав, аго/о/о/в, ну/ну,
рип/рип, ой/ой/ой, трень/брень, о/го/го,
о/го.

Вправа 355. За допомогою вигуків передайте ті емоції, які ви бачите на ілюстрації. Речення запишіть, дотримуючись правил вживання розділових знаків.

Вправа 356. Доповніть речення фразеологічними зворотами (скористайтеся довідкою). Поясніть значення фразеологізмів.

1. Мені здається, що він
2. Вона почувається на ковзанці
3. Ірина отримала всю інформацію
4. Сашко цілий день
5. У новій школі я почуваюся
6. Злякавшись, Максимко швидко...

Довідка: не у своїй тарілці; з перших рук; накивав п'ятами; як риба у воді; бив байдики; водить нас за ніс.

Вправа 357. Спишіть речення, знімаючи ризик та ставлячи, де треба, розділові знаки після вигуків.

1. Там так глибоко, що наша дзвіниця пірне! Їй/бо правда!
2. Пливуть гуси. Коли це гусак як закричить – ге/ге/ге! – та по воді крилами ляп/ляп/ляп!
3. Ох і стомився я, товариші рибалки!
4. Ай/ай/ай/ай
- Як же це так, що ви не знаєте, що таке крякуха?
5. Чи далеко ще, скажіть будь ласка до Лохвиці?
6. Аж ось крякуха різко й тривожно, аж ніби захлинаючись: – Ках/ках/ках (З творів Остапа Вишні).

СЛОВНИК

бекáс – szalonka
воло́дар – tulajdonos

дзвіни́ця – harangtorony
жба́нок – csésze

§ 48. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ЧИТАННЯ ТЕКСТУ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОГО СТИЛЮ ВГОЛОС

Науково-популярний текст призначений здебільшого для широкого кола читачів, які не є спеціалістами конкретної галузі знань, головною вимогою для його створення є доступний, популярний стиль викладу. Мета – спростувати або ж пояснити явища науки й природи, які можуть зацікавити широкий загал читачів.

Вправа 358. I. Прочитайте текст уголос. Що нового ви дізналися про комп'ютерні технології? Усно перекажіть текст.

МАЙБУТНЄ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Комп'ютерна техніка вдосконалюється такими темпами, що людина не встигає стежити за новинками, які постійно з'являються на ринку. Навіть експерти, які знають комп'ютерні технології зсередини, кажуть, що зараз спостерігається лише початок прогресу, і в

майбутньому нас чекає ще чимало цікавих відкриттів і нових сюрпризів. Але намагаючись трохи відкрити завісу таємниці, ми зазвичай натикаємося на глуху стіну мовчання. Комерційна таємниця, відсутність видимих результатів досліджень, страх конкурентів – будь-який з цих факторів може стати причиною подібної секретності. Та все ж деяку інформацію вдалося знайти, і пропонуємо нижче огляд дасть змогу найбільш допитливим користувачам прочитати про те, які нові відкриття комп'ютерної сфери чекають нас найближчим часом.

Провідні спеціалісти сьогодні зосереджені на подальшому збільшенні потужності комп'ютерів і їх продуктивності. Здавалося б, куди ж ще швидше – адже про сьогоднішню швидкість ще десять років тому доводилося тільки мріяти. Однак, як відомо, у досконалості немає меж, і в цей час кращі розуми зайняті тим, що шукають нові способи збільшення оброблюваної потужності персональних комп'ютерів. При цьому ставка робиться на молекулярні й атомні технології, біологічні розробки в сфері ДНК, квантові технології, які передбачають залучення до роботи елементарних частинок. Необхідно відзначити, що сьогодні дослідження провадяться відразу за всіма зазначеними напрямками, і якщо одному з них вдасться вирватися вперед, сфера застосування комп'ютерної техніки буде розширена на кілька сотень відсотків, машини будуть використовуватися практично повсюдно, повністю позбавляючи людину від важкої праці в різних галузях промисловості.

Основні напрями, за якими сьогодні відбувається вдосконалення комп'ютерної техніки, – це традиційні зв'язок і машинобудування, а також біотехнології. Планується, що останні, за допомогою ПК, зможуть створювати штучні імпланти, тканини органів для пересадки і навіть «штучний розум», здатний допомогти людині у вирішенні низки рутинних завдань. Кажуть: якщо комп'ютерна техніка буде розвиватися сьогоднішніми темпами, то через 50 років людство стане свідком появи комп'ютера, розум якого не поступатиметься розуму людини за швидкістю обробки інформації – більш 20000000 мільярдів операцій за одну секунду. Поки не відомо, яке застосування знайде собі штучний мозок у повсякденній діяльності

і наскільки виправдані величезні внески в його створення. Проте роботи в зазначеному напрямі ведуться, і вчені вкрай обережно повідомляють про скромні результати, не бажаючи випереджати події (За матеріалами сайту <http://plenet.com.ua>).

II. Спишіть перший абзац тексту. Визначте вид речень за метою висловлювання. Усно назвіть, до якої частини мови належить кожне слово.

III. Виконайте тестові завдання.

1. Комп'ютерна техніка вдосконалюється такими темпами, що...

- А уже не цікавить людей
- Б людина не встигає стежити за новинками
- В навіть експерти не можуть дати точну оцінку
- Г вимагає дедалі більше фінансів

2. У майбутньому нас чекає ще чимало

- А сюрпризів
- Б розчарувань
- В непорозумінь
- Г неприємностей

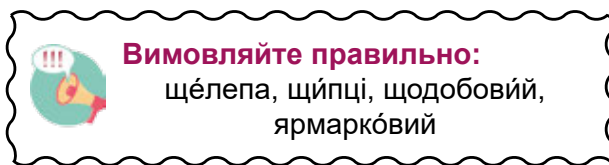
3. Сьогодні дослідження ведуться відразу за всіма напрямками, і якщо одному з них вдасться вирватися вперед, то

- А всі інші не будуть розвиватися
- Б людині буде важко навчитися працювати
- В машини повністю позбавлять людину від важкої праці
- Г не буде вагомого результату

4. З'ясуйте, якою частиною мови є кожне з виділених слів (цифра позначає наступне слово).

(1)Усі сили провідних спеціалістів (2)сьогодні зосереджені (3)на подальшому збільшенні (4)потужності комп'ютерів і їх продуктивності.

- А іменник
- Б прислівник
- В прийменник
- Г займенник
- Д частка

Словник

експерт – szakértő
залучення – bevonás
зосереджений – összpontosított

комерційний – kereskedelmi
потужність – kapacitás
рутінний – rutin

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У 7 КЛАСІ

§ 49. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО МОРФОЛОГІЮ ТА ОРФОГРАФІЮ

Вправа 359. I. Послухайте поезію Віктора Геращенка. Визначте її головну думку. Як ви ставитеся до вашої рідної мови?

До рідного слова торкаюсь душею,
боюсь очорнити чи зрадить його.
З цих слів наша мова, пишаємось нею –
це музика й пісня народу мого.
Без неї не зміг би на світі прожити,
не зміг би помітити земної краси,
не чув би й не бачив, як шепчеться жито,
з якого стікають краплинки роси.

II. Пригадайте, які самостійні частини мови ви знаєте. На які запитання вони відповідають?

I варіант. Випишіть із тексту п'ять іменників. Визначте їх рід, число, відмінок.

II варіант. Випишіть із тексту п'ять дієслів. Визначте їх час, число, особу (якщо є).

Вправа 360. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви. Визначте рід, число й відмінок виділених іменників.

З давніх-давен через с..ло Медвин пролягає л..бединий **шлях**. Коли запахне відталого з..млею і б..р..зовим соком, птиці, розкол..хуючи повітря, приносили на святкових кр..лах вологе т..пло. Іноді лебеді падали недалеко **від села** на прибутну воду, близ..ко підпускали до себе дітвору й **дорослих**. Потім птиця, струшуючи живі **краплини**, розгонисто підіймалася вгору, а людина, роняючи піт, хилилася в роботі низ..ко до землі. Проте їй ще довго-довго ввижались оті сонцем перемиті віщуни **тепла**, що на крилах приносять в..сну (За М. Стельмахом).

Вправа 361. I. Прочитайте речення. Чи утворюють вони текст? Свою думку поясніть.

1. Легенькою пеленою здіймається туман над рікою. 2. **Боже, як гарно буває літнього ранку, коли сходить сонце!** 3. А гори під яскравим сонячним промінням вкриваються позолотою й блиском. 4. Пташки, що ховалися на ніч десь по очеретах, випурхують із своїх схованок. 5. Луки виблискують росяними краплинами, наче дорогими самоцвітами. 6. Усе навкруги прокидається від сну, набирає жвавості. 7. Від світла й тепла життєдайного сонця розливаються чудові пахощі трав і квітів.

II. Запишіть речення у такому порядку, щоб вони утворили текст. Доберіть до нього заголовок.

III. У виділеному реченні визначте, до яких частин мови належать усі його слова.

Вправа 362. I. Прочитайте поезію Надії Красоткіної. Яка її основна думка? Про що розповідає нам поетеса?

БАРВИСТЕ ЛІТО

Барвисте літо сипле квіточками,
промінням грає на дзвінкій росі.
Веселка різнобарвними стрічками
сміється над рікою у красі.
Пора чарівна, світла, промениста –
строкате літо роздає тепло!
А в небі синь висока й чиста-чиста
і прохолодою від річки потягло.
Природа гарна, ну, а влітку – диво!
Все в пору цю в гармонії живе...

II. Випишіть дієслова. Визначте їх граматичні ознаки.

Вправа 363. Відредагуйте речення і запишіть.

1. Син безмежно любить і вірить своїм батькам. 2. Сашко протиставляє себе з тими однокласниками, які не хочуть навіть за книжку братися. 3. Сергійко щиро подякував Дмитра за допомогу. 4. Я обурююся на тих, хто прагне жити нечесно.

Вправа 364. Прочайте прислів'я і приказки. Поясніть їх зміст. Випишіть словосполучення з дієприкметниками. Визначте їх синтаксичну роль.

1. Достигле яблуко само з дерева падає. 2. Спорожнілий колос вище від усіх стоїть. 3. Земля зігріта – сій ярину. 4. Моя хата небом укрита, землею підбита, вітром загороджена. 5. Не хвали кашу, коли просо не посіяне (*Народна творчість*).

Вправа 365. Виправте помилки в реченнях, обґрунтуйте виправлення. Виправлені речення запишіть.

1. Василь відчув страшенну біль. 2. Дорогу перетинала залізничний путь. 3. Марічка пішла за водою. 4. Гуманізм і людяність – найголовніші риси героїв письменника. 5. Дідусь з лопатою копав грядку.

Вправа 366. I. Перекладіть текст українською мовою, використовуючи набуті раніше знання з перекладу. До тексту доберіть заголовок.

Szeretek nyáron az erdőben lakni. Hallgatom a madarak énekét.

Este meg éjjel csak fülemüle szól. Még pitymallani sem kezd, már hallom a völgyből a fürj pitypalattylását... Három óra van.

Fél órával később ébred a vörösbegy, utána mindjárt a rigó. Héj, a rigó az én kedves madaram! Különösen a sárgarigót szeretem.

Legkésőbb ébred a veréb. Van már néha öt óra is, amikor kidugja buksi fejét a lombok közül, és elkiabálja magát: csiri-biri, ami bizonyosan azt jelenti, hogy: szerencsés jó reggelt kívánok!

Hát ilyen lusta a veréb!

Hát te, aki ezt olvasod vagy hallgatod, hány órakor szoktál jó reggelt kívánni? (*Gárdonyi Géza*)

II. З перекладеного тексту випишіть службові частини мови. Усно поясніть їх функції. Знайдіть у перекладеному вами тексті вигук.

Вправа 367. I. Спишіть прислів'я. Підкресліть прислівники. Визначте, до якого розряду за значенням вони належать.

1. Грамоти вчиться – завжди пригодиться. 2. Де старий спіткнеться, там нехай молодий добре напнеться! 3. Дивиться рідко, та густо бачить. 4. Не лінився рано вставати та змолоду більше знати! 5. Учений іде, а неук слідом спотикається. 6. Розумну річ приємно й слухать. 7. Як посієш наволоком, то і вродить ненароком, а як посієш густо, то не буде пусто.

II. До одного з прислів'їв, на ваш вибір, доберіть приклади з життя.

Вправа 368. I. До кожного прислівника доберіть антонім, у дужках укажіть його розряд за значенням.

Назад, вночі, тихо, мало, сьогодні, вгорі, ввечері, праворуч, тепло, часто.

II. З прислівниками, що означають час, складіть зв'язний текст.

Вправа 369. Слова й словосполучення запишіть у три колонки за написанням: 1) двома і більше словами; 2) одним словом; 3) через дефіс.

1. О/півночі, по/доброму, прийшов/би, на/добраніч, із/за, один/на/один, з/рання, сніжно/білий, кінець/кінцем, усе/ж/таки, начеб/то,

о/цей, казна/коли, який/небудь, значно/більше, рано/вранці, раз/у/раз, рясно/листяй.

2. Скільки/завгодно, ані/скільки, до/побачення, немовби/то, із/під, у/шістьох, крок/за/кроком, вряди/годи, тим/часом, ку/ку/ріку, по/батьківському, все/одно, с/краю, на/впростець, хтозна/з/ким, з'єднати/ся, ідейно/художній, під/час, будь/як.

Ключ. З других букв перших слів має скластися: 1) початок вислову Ю. Яновського: «... творчості»; 2) закінчення вислову Лесі Українки: «Герой ...».

Вправа 370. До словосполучень доберіть прислівники. Визначте спосіб творення прислівників.

1. З далеких країн. 2. Кожного разу. 3. Українською мовою. 4. З усіх місць. 5. У три рази. 6. Не зовсім прокинувшись. 7. Не розміркувавши. 8. Дуже розсердившись. 9. Усупереч кому-, чому-небудь. 10. З певним наміром.

Вправа 371. I. Прочитайте текст мовчки. Складіть простий план тексту, за планом перекажіть його.

II. З виділеного уривка випишіть службові частини мови.

III. Підготуйте повідомлення про історію та традиції святкування Дня матері.

ДЕНЬ ТАТА

У багатьох країнах світу **третя неділя червня** – день незвичайний і надзвичайно важливий. А знаєш чому? Виявляється, цей день прийнято вважати **Днем усіх батьків**, наших захисників, порадників, учителів і помічників. Що означає тато для кожної дитини, пояснювати не варто. Кожен із вас і сам розуміє, наскільки важливою і дорогою є ця людина.

Історія свята дуже цікава. У 1909 році американка Сонора Сمارт запропонувала місцевій владі відзначати такий день у їхньому місті. Така ідея у неї з'явилася у зв'язку з тим, що її мама

померла рано, татові, Вільяму Джексону Смарту, довелося самому виховувати дівчинку. Вона дуже любила свого тата і на знак вдячності вирішила започаткувати таке свято.

Сьогодні його відзначають не лише в США, а й в інших країнах світу: Великій Британії, Нідерландах, Франції, Китаї.

В Україні Всенародний день Батька відзначається у третю неділю вересня. Але ж не обов'язково чекати цієї дати, аби показати своєму татові, як сильно і щиро ти його любиш!

Любіть своїх батьків, адже вони дають вам життя, допомагають зробити перший крок, підтримують у складний момент... А взагалі, не так важливо, що вони роблять для вас. Головне, що вони ваші батьки! Уже цим вони заслуговують на вашу любов і повагу! (За матеріалами сайту <http://pustunchik.ua>).

Вправа 372. Спишіть, уставляючи пропущені букви. Вмотивуйте їх уживання. Прийменники підкресліть і охарактеризуйте як частину мови. Поясніть написання **не** у виділених словах.

РОКИ ПІЗНАННЯ

Неповторні шкiл..нi роки! Щодня в просторах свiтлих класах i кабiнетах перед учнями вiдкривають..ся незнанi свiти, розчиняються дверi в незвiдане. Тут, у школi, поч...нае формуватися iх свiтогляд; у працi, i насамперед у навча...i, вiдбувает..ся становле...я характеру, виробляєт..ся активна жит..ева позицiя.

У людини, яка звiдала у шкiл..нi роки радiст.. натхне..ноi творчоi працi, розвивает..ся любов до працi i до людей працi, формуєт..ся стiйка жит..ева позицiя (З журналу).

Вправа 373. Прочитайте речення. Назвіть, якими частинами мови виступають у них видiленi слова.

1. **Попереду** колони несли прапор (Петро Панч). 2. **Попереду**, серед густих дерев, пiд синьою горою показався високий палац (Ю. Збанацький). 3. Деся зовсiм **поруч** стукнув кулемет (М. Бажан). 4. Захотiлось Якову, щоб **поруч** нього була мати (А. Шиян). 5. Човен був невеличкий, але зроблений **просто** i вигiдно (Ю. Смолич). 6. Загiн залишився **просто** неба в полi пiд дошкульним вiтром (Петро Панч).

Вправа 374. Складiть твiр-роздум на тему «Якою людиною я хочу стати?», вживаючи, за можливостi, слова **проте, про те, зате, за те, щоб, що б, якби, як би, якщо, як що, якже, як же**.

Вправа 375. Доповнiть речення. Сполучники якого розряду вжито у реченнях? Пояснiть вживання коми.

1. Хоч скоро iспит, але Хоч скоро iспит, а 2. Мороз люте, а Мороз люте i 3. Шофер натиснув на гальма, але Шофер натиснув на гальма, а Шофер натиснув на гальма i

Вправа 376. Знайдіть частки (формотворчі, заперечні, модальні), поясніть їх функцію. Визначте будову виділених слів.

1. Як же тут гарно, як же тут тихо, в таку годину **забудеш** лихо! (*Леся Українка*). 2. Гори **навколо** мовби висіли в повітрі (*Олесь Гончар*). 3. Я жив би двічі і помер би двічі, якби було нам два життя дано (*М. Бажан*). 4. Хто ж од нас у світі дужчий?! (*П. Тичина*). 5. Онде гай величаво дріма (*П. Грабовський*). 7. Линь же, спів, гарячим променем кругом (*В. Сосюра*).

Вправа 377. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть правопис **не** та **ні** з різними частинами мови.

1. Ні, Максим з цієї землі (ні)куди (не)піде! (*І. Багряний*) 2. Дідова чумацька натура була (не)розлучна із землею, з тваринами, з природою (*О. Грищенко*). 3. (Не)надовго затримуються і газди (*Ю. Станинець*). 4. Декотрі поряд розпростерлися долілиць, (не)проминаючи нагоди для відпочинку вироблених за тиждень м'язів (*Ю. Станинець*). 5. Ще (ні)коли (не)сходилося на раду стільки людей, як тепер (*Ю. Станинець*). 6. (Не)вже тобі (не)воля не обридла? (*Леся Українка*). 7. Ще треті півні (не)співали, (ні)хто (ні)де (не)гомонів (*Т. Шевченко*).

Вправа 378. Перекладіть пари речень. Визначте, до яких частин мови належать виділені слова в угорській та українській мовах. Прикладом якого мовного явища є ці слова?

1. A buszon egy **olvasó** nő mellé ültem. – Gabi elvesztette az **olvasóját**. 2. A **leszedett** borsót a kosárba rakta. – Mindent **leszedett**, amit csak talált. 3. János egész este a **jövendő** terveiről beszélt. – Senki nem tudja megjósolni a **jövendőt**. 4. **Elvértve** találkoztak csak a barátok. – A számolást **elvértve** rontotta el a dolgozatát. 5. Peti a szobában **játszva** elaludt. – Orsi **játszva** oldotta meg a nehéz feladatot. 6. Viki már régen **betéve** tudja a verset. – **Betéve** maga után az ajtót, elsietett.

Вправа 379. I. Прочитайте текст уголос.

ПРОВЕДІТЬ ЛІТНІ КАНІКУЛИ ЦІКАВО!

Для того, аби не нудьгувати вдома три спекотні місяці літа, будьте креативними та експериментуйте!

Цікаві ідеї для компаній

Зберіть ансамбль. Так ви зможете знайти нових друзів і зайнятися музикою чи танцями. Зробити це можна або через соціальні

мережі, через профільні сайти та форуми, або ж – сходявши до парку чи майданчика на безкоштовний концерт.

Займіться благодійністю. Спробуйте, наприклад, створювати корисні та потрібні речі для обездолених, прибирати прибудинкову територію чи підклеювати книжки у бібліотеці, очистити від сміття балки й пляжі, висадити та поливати саджанці. Волонтерство – відмінний пункт для вашої шкільної анкети чи професійного зростання й розвитку! Обов'язково запросіть друзів – разом веселіше!

Зберіть компанію друзів і відпочиньте на березі річки чи озера. Запасіться їжею, водою, м'ячем, купальними костюмами й гарним настроєм! Краще беріть із собою когось дорослого, аби батьки не переживали за вас.

Висадіть квіти на подвір'ї та доглядайте за ними.

Зберіть кошти й розфарбуйте спортивний чи дитячий майданчик.

Створіть колективну картину чи колаж і презентуйте всім знайомим.

Цікаві ідеї для себе

Влаштувати собі цікавий відпочинок на самоті – також можливо та не зовсім складно. Можна так само, як і з друзями, зайнятися гарними справами, про які ми писали трохи раніше, а можна спробувати інше:

Прикрасьте свою кімнату. Візьміться за наведення ладу в ній. Створіть новий дизайн – це дасть можливість розвиватися вашому творчому мисленню. Також непоганою ідеєю буде наведення ладу в усьому своєму житлі: поприбирайте у всіх кімнатах, помийте посуд і підлогу – влаштуйте своїм родичам справжнє свято!

Почитайте. Якщо не хочете читати всю книгу, прочитайте один розділ. До речі, в інтернеті є багато цікавих книжок у вільному доступі, серед яких ви точно оберете свою улюблену.

Напишіть листа друзям чи родичам. Напишіть повноцінний лист або знайдіть цікаву листівку та прикрасьте її коміксами або ілюстраціями про вашого kota. Написавши листа, ви зумієте подолати свою нудьгу. Та й друг зрадіє вашому листу.

Проведіть час в режимі офлайн. Не дивіться телевізор, не сидіть у соціальних мережах. Веселим і пізнавальним заняттям може бути вивчення якогось ремесла, опанування настільних ігор чи просто прогулянка на природі.

Навчіться готувати. Дізнайтеся у батьків кілька цікавих рецептів або пошукайте в інтернеті те, що ви захочете приготувати власноруч. Такі навички точно знадобляться в майбутньому студентському, самостійному чи подружньому житті.

Поїдьте до родичів у село. Там – свіже повітря та екологічно чисті продукти. Родичам – щастя, допомога й позитив.

Станьте режисером і зніміть власний цікавий короткометражний фільм чи мультфільм.

Почніть вести здоровий спосіб життя.

Знайдіть через інтернет чи в газетах виставки, презентації та концерти, вхід на які вільний, і відвідайте їх.

Зустріньте світанок чи захід сонця на природі, біля вікна чи на балконі.

Вигадайте, пробуйте та живіть цікаво й радісно! (За матеріалами інтернету).

II. Які поради вам сподобалися? А як ви порадите провести літо однокласникам та однокласницям, щоб не нудьгувати?

III. Виконайте тестові завдання.

1. У тексті переважають дієслова

- А дійсного способу
- Б умовного способу
- В наказового способу
- Г безособові дієслова

2. Чим ускладнене речення?

Спробуйте, наприклад, створювати корисні та потрібні речі для обездолених.

- А однорідними членами речення
- Б звертаннями
- В вставним словом
- Г однорідними членами речення та вставним словом

3. Яку синтаксичну роль виконує виділене слово?

Обов'язково запросіть **друзів** – разом веселіше!

- А додаток
- Б присудок
- В означення
- Г обставина

4. **З'ясуйте, якою частиною мови є кожне з виділених слів** (цифра позначає наступне слово).

(1)**Для** того, аби (2)**не** нудьгувати вдома (3)**три** спекотні місяці літа, будьте креативними (4)**та** експериментуйте!

- А іменник
- Б числівник
- В прийменник
- Г сполучник
- Д частка

СЛОВНИК

ансамбль – együttes
відтятий – felolvasott
вільшанка – vörösbegy
віщун – jósz
нудьгувати – unatkozni

обездолений – szerencsétlen
пеленá – lepel
розвиднятися – pitymallanik
шпак – rigó

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. **З'ясуйте, яким членом речення виступає виділене дієслово.**

Мистецтво **слухати** дано не кожному

- А підмет
- Б додаток
- В означення
- Г присудок

2. **Дієприкметниками є всі слова рядка**

- А зніяковілий, змужнілий, принесений
- Б упорядкований, виконувана, білий
- В пом'якшений, м'який, зм'якшений
- Г працюючий, новий, опрацьований

3. **Дієприкметник виступає в ролі присудка в реченні**

- А Душа моя у кригу не закута, мов березнева гілка в заметіль.
- Б Укрита садками балка ховалась у старому липовому лісі.
- В Мов спинився Дніпро, оточений передосінніми берегами.
- Г Благословенне життя, звеличене працею, осяяне любов'ю.

4. Дієприслівник є в кожному реченні, ОКРІМ

- А Не знаючи броду, не лїзь у воду.
- Б Подорожуючи, не пускай коня галопом.
- В Залїзо випробовують куючи.
- Г Під лежачий камїнь вода не тече.

5. Правильно розставлено розділові знаки в реченні

- А Ти не молися мовою чужою, бо, на колїнах стоячи, умреш.
- Б І стане рїдна Україна усї, здолавши бурї злі, нам добрим раєм на землі.
- В Не мовчи, коли гордо пишпаючись, велегласно брехня гомонить.
- Г Зїйшовши на берег, загїн не відпочиваючи, рушив до Чигирина.

6. Граматичну помилку допущено в реченні

- А Ледь чутно курликаючи, летїли журавлі.
- Б Блискавиці шматували небо, розколюючи хмари.
- В Прощався з лїтом я, блукаючи лугами.
- Г Зламавши кригу, річкою залило всю заплаву.

7. Прислівник є в кожному реченні, ОКРІМ

- А Нестерпно бути мертвим за життя.
- Б Нїде щирїше не співають, як на війні.
- В Тут погїдне сонце, а десь за горами вітер.
- Г Глянь кругом себе – рай найкращий.

8. Правильно утворено форми ступенїв порівняння прислівника в рядку

- А зручно – бїльш зручно – найбільш зручніше
- Б гаряче – бїльш гарячіше – найбільш гаряче
- В радїсно – бїльш радїсно – найбільш радїсно
- Г якнайзручно – найбільш упевнено – бїльш легко

9. Прийменник є в кожному реченні, ОКРІМ

- А Між горами старий Днїпро, неначе в молотї дитина.
- Б Не можна любити народів других, якщо ти не любиш Україну.
- В Батьківщина починається для людини зї шматка неба.
- Г Люди з красивими душами не здатні на підлість.

10. Правильно вжито прийменник в обох варіантах рядка

- А відпочити після обїду (по обїді)
- Б організувати з ініціативи (по ініціативі)
- В надїслати на вимогу (по вимозі)
- Г мїліція у справах неповнолїтніх (по справам)

11. Помилково вжито прийменник у варіанті

- А заходьмо по двоє
- Б наказ по коледжу
- В розпис по дереву
- Г надїшли по адресі

12. Частки немає в реченні

- А Не вмирає душа наша.
- Б Зосталася тільки надія одна.
- В Скромність – любов до людей.
- Г Ліси наче світилися наскрізь.

13. Через дефіс треба писати всі частки рядка

- А будь/як, отак/то, бозна/скільки
- Б все/ж/таки, такий/от, казна/що
- В невже/таки, тільки/що, годі/бо
- Г ані/хто, як/небудь, казна/чому

14. Виділене слово є сполучником і його треба писати разом у реченні

- А *Що/б* улітку не вродило, те зимою не завадить.
- Б *Що/б* не трапилося – будь людиною.
- В *Що/б* там не кричало, біжи й не оглядайся.
- Г *Що/б* жить – ні в кого права не питаюсь!

15. Вигук виділено у варіанті

- А *Бувай здоров*, Орлюче! Кланяйся від нас своєму дому.
- Б Як тебе не любити, *Кисве мій*.
- В Ви *чуєте*, скільки вогню в нашій мові!
- Г *Онде* балочка весела, в ній хороші, красні села.

16. Усі слова з частками написано правильно в рядку

- А хто-небудь, казна-як, будь-який
- Б казнаякий, ні-що, будь-де
- В ні який, що небудь, хтозна-що
- Г хтозна-як, коли небудь, будь що

17. Усі частки пишемо окремо з усіма словами в рядку

- А ні/хто, все/ж/таки, ні/з/ким
- Б слухала/б, хтозна/який, таки/прибув
- В прийди/ж, вийшла/б, таки/зробив
- Г хтозна/коли, що/небудь, не/працює

18. Не з усіма дієприкметниками слід писати окремо в рядку

- А не/доспані ночі; книга не/прочитана; не/вишита сорочка
- Б не/заплановані заходи; не/спіймана риба; не/виголошена промова
- В не/заплановані задалегідь заходи; справа не/закінчена; квіти не/политі
- Г не/допечена булка; не/почута пісня; глибини не/зміряні

19. З'ясуйте, якою частиною мови є кожне з виділених слів (цифра в дужках позначає наступне слово).

(1)Чи знаєте ви, **(2)що** український віночок — не просто краса, а й оберіг, бо в ньому **(3)є** **(4)така** чаклунська сила, що біль знімає.

- А іменник
- Б займенник

- В дієслово
- Г сполучник
- Д частка

20. З'ясуйте, якою частиною мови є кожне з виділених слів (цифра в дужках позначає наступне слово).

Рано на світанні в полі, **(1)десь** між **(2)рядами** високих курганів, на **(3)вибитому** тьмою ніг і копит шляху, почувся **(4)глухий** шум.

- А іменник
- Б прикметник
- В займенник
- Г дієприкметник (форма дієслова)
- Д прислівник

ЛЮБИ УЧНІ!

Навчальний рік промайнув дуже швидко.
Ви гарно попрацювали. Сподіваємося, вам було цікаво навчатися.
Але літо вже на порозі. Увесь авторський колектив підручника
бажає вам гарного відпочинку. Будьте обережні під час канікул!
До нової зустрічі!

ВІДПОВІДІ ДО ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ КЛЮЧІ ДО ВПРАВ. ВІДГАДКИ

- с. 6. 1А, 2Б.
- с. 9. 1Б, 2В.
- с. 11. 1А, 2Б, 3А.
- с. 13. 1Г, 2Б.
- с. 15. 1В, 2Г; 3. 1А, 2Г, 3Д, 4Б.
- с. 17. 1А, 2Г, 3Д, 4Б.
- с. 20. 1Г, 2.1А, 2В, 3Д, 4Г.
- с. 22, впр. 30. Японія, яма, я, мир.
- с. 24. 1Д, 2Г, 3В, 4А.
- с. 25–26. 1В, 2Б, 3Б, Г, Е; 4 – 1Б, 2В, 3А; 5Б; 6Б; 7А; 8В; 9Б; 10Б; 11Г; 12В.
- с. 28. 1Г, 2А, 3В; 4. 1Д, 2В, 3А, 4Б.
- с. 31. 1Б; 2Г; 3Г; 4В; 5 Б; 6А; 7Г; 8Б; 9В; 10В.
- с. 38. 1Б, 2Г, 3А, 4Д.
- с. 46–47. 1А, 2Б; 3. 1Г, 2Б, 3В, 4Д.
- с. 52. 1Б, 2Г, 3А, 4Д.
- с. 54, впр. 93. «... і серце людське».
- с. 58. 1Д, 2В, 3А, 4Г.
- с. 59, впр. 105. «Чорна земля ...».
- с. 62, впр. 112. «... за нашу свободу».
- с. 63–64. 1В; 2Б; 3А; 4А; 5Г; 6Б; 7Г; 8В; 9Г; 10А; 11В; 12В.
- с. 68. 1Д, 2А, 3Б, 4В.
- с. 69. 1Г, 2В, 3В.
- с. 70, впр. 121. «Книжка мовчки ...».
- с. 71. 1А, 2В, 3Д, 4Г.
- с. 73. 1Б, 2Г, 3А, 4В.
- с. 85. 1А, 2В, 3Б, 4Г.
- с. 90–91. 1В, 2Б, 3Б, 4Г, 5Г, 6Г, 7Г, 8А, 9А, 10В, 11Б, 12А.
- с. 102–103. 1А, 2В, 3А, 4Г, 5А, 6: 1Б, 2А, 3Г, 4В.
- с. 108. 1А, 2Г, 3Б, 4В.
- с. 113. 1Б, 2Г, 3Б, 4Б, 5Г, 6: 1В, 2Г, 3А, 4Д.
- с. 115. 1Д, 2Б, 3В, 4А.
- с. 116, впр. 210. 1В, 2Д, 3Г, 4Б, 5Е, 6А.
- с. 118, впр. 216. І. «..., по-пустому прожитий».
- с. 118, впр. 216. ІІ. «... див, крім істини».
- с. 121–122. 1А, 2Б, 3В, 4А, 5А, 6В, 7Б, 8В, 9В, 10А, 11Б, 12А.
- с. 123. 1Г, 2В, 3Б, 4А.
- с. 124–125. 1В, 2В, 3А, 4В, 5А, 6: 1Б, 2А, 3Г, 4В.
- с. 129. 1Г, 2А, 3В, 4Б.
- с. 132, впр. 235. «Добре роби, ...».
- с. 132–133. 1Б; 2. 1Д, 2Г, 3А, 4Б.
- с. 134–135. 1Б, 2А, 3Г, 4Г, 5А; 6: 1Д, 2Б, 3В, 4А.

- с. 139, впр. 246. «Своя солома...».
- с. 140. 1А, 2В, 3Д, 4Б.
- с. 146–147. 1В, 2Г, 3Г, 4В, 5В, 6В, 7Г, 8В; 9: 1Г, 2А, 3Д, 4В.
- с. 149. 1Г, 2В, 3Б, 4Д.
- с. 153. 1Б, 2В, 3Г, 4Д.
- с. 155. 1А, 2В, 3Г, 4Д.
- с. 158, впр. 277. «... лихом боротись».
- с. 159. 1Г, 2В, 3В, 4В, 5Б; 6: 1А, 2В, 3Д, 4Б.
- с. 163. 1Б, 2В, 3Г, 4А.
- с. 165. 1А, 2Б, 3Г, 4В.
- с. 168. 1Г, 2В, 3Б, 4А.
- с. 170, впр. 297. «... – бути на землі людиною».
- с. 171 впр. 301. Сполучник.
- с. 172–173. 1Б, 2А, 3В, 4В, 5Б, 6А, 7Б, 8А, 9А, 10Б, 11В, 12А.
- с. 176, впр. 306. І. 1В, 2Б, 3Д, 4Г, 5А.
- с. 176–177, впр. 307. ІІ. 1Д, 2А, 3Г, 4Б.
- с. 177, впр. 308. 1. Ячмінь. 2. Озимина. 3. Жаба. 4. Двері. 5. Півень. 6. Бу-
рулька. 7. Вогонь. 8. Вітер. 9. Грім.
- с. 179–180. 1Г, 2Б; 3: 1Д, 2Г, 3В, 4Б.
- с. 180, впр. 313. І. «... любити людей».
- с. 180, впр. 313. ІІ. «... з тим лихом боротись».
- с. 185, впр. 325. «Кожна людина ...».
- с. 187. 1В, 2Б; 3: 1Б, 2Г, 3А, 4Д.
- с. 188–189. 1Б, 2А, 3Г, 4А, 5В, 6В; 7: 1Д, 2В, 3Г, 4Б.
- с. 196. 1Д, 2Б, 3Г, 4А.
- с. 197, впр. 350. 1. Сова. 2. Жайворонок. 3. Зозуля.
- с. 202. 1Б, 2А, 3В; 4: 1Г, 2Б, 3В, 4А.
- с. 205–206, впр. 369. 1) «Радісна праця – ознака ...»; 2) «... користі не шукає
зроду».
- с. 210–211. 1В, 2Г, 3А; 4: 1В, 2Д, 3Б, 4Г.
- с. 211–213. 1В, 2А, 3А, 4Г, 5А, 6Г, 7Г, 8В, 9Б, 10А, 11Г, 12В, 13А, 14Г, 15А,
16А, 17В, 18В; 19: 1Д, 2Г, 3В, 4Б; 20: 1Д, 2А, 3Г, 4Б.

ЗМІСТ

Мова – скарбниця духовності народу	5
ВСТУП	5
§ 1. Поняття про українську літературну мову	5
Людина та її оточення	8
ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 5–6 КЛАСАХ	8
§ 2. Словосполучення й речення. Розділові знаки у вивчених синтаксичних конструкціях	8
§ 3. Способи творення слів	11
§ 4. Іменні частини мови.....	13
§ 5. Дієслово	22
§ 6. Розвиток мовлення. Стилі мовлення. Поняття про публіцистичний стиль	26
§ 7. Читання мовчки	30
Любов до Батьківщини, рідного народу й держави	32
МОРФОЛОГІЯ ТА ОРФОГРАФІЯ	32
§ 8. Поняття про форми дієслова. Дієприкметник як особлива форма дієслова	32
§ 9. Дієприкметниковий зворот. Розділові знаки при дієприкметникових зворотах	37
§ 10. Розвиток мовлення. Усний переказ тексту публіцистичного стилю	40
§ 11. Відмінювання дієприкметників	41
§ 12. Активні й пасивні дієприкметники. Творення активних і пасивних дієприкметників.....	43
§ 13. Правопис голосних і приголосних у суфіксах дієприкметників	48
§ 14. Правопис н у дієприкметниках і нн у прикметниках дієприкметникового походження	51
§ 15. Правопис не з дієприкметниками	57
§ 16. Дієслівні форми на -но, -то	60
§ 17. Розвиток мовлення. Письмовий переказ тексту художнього стилю	64
Відомі особистості України та Угорщини. Прекрасне в моєму житті.....	66
§ 18. Дієприслівник як особлива форма дієслова	66
§ 19. Дієприслівниковий зворот. Розділові знаки при дієприслівниковому звороті	71

§ 20. Розвиток мовлення. Ділові папери. Розписка. Лист електронною поштою	75
§ 21. Дієприслівники доконаного і недоконаного виду, творення дієприслівників різного виду	79
§ 22. Правопис не з дієприслівниками	84
§ 23. Розвиток мовлення. Усний твір-опис діяльності людини	87
Національна історія та культура.	
Фінансова культура людини	92
§ 24. Прислівник як частина мови	92
§ 25. Ступені порівняння прислівників. Способи їх творення	100
§ 26. Правопис не і ні з прислівниками	104
§ 27. Правопис н і ни у прислівниках	107
§ 28. Написання и та і у прислівниках	110
§ 29. Дефіс у прислівниках	114
§ 30. Написання прислівників разом і окремо	116
Людина і світ її захоплень. Відомі особистості	122
§ 31. Службові частини мови. Поняття про службові частини мови. Омонімія службових частин мови	122
§ 32. Розвиток мовлення. С кладання нотаток до прочитаного тексту	126
§ 33. Прийменник. Прийменник як засіб зв'язку слів у словосполученні та реченні	129
§ 34. Правопис прийменників	136
§ 35. Уживання прийменників з відмінковими формами	141
Природа рідного краю. Екологічна культура людини	148
§ 36. Розвиток мовлення. Твір-роздум на екологічну тематику	148
§ 37. Сполучник. Класифікація сполучників	150
§ 38. Сполучники підрядності й сурядності	157
Моральні цінності людини	161
§ 39. Розвиток мовлення. Написання письмового твору-розповіді	161
§ 40. Уживання сполучників у простому і складному реченнях	164
§ 41. Правопис сполучників	167
Покликання людини	173
§ 42. Частка. Розряди часток за значенням. Функції часток	173
§ 43. Правопис часток	177
§ 44. Написання часток не, ні, ані з різними частинами мови	182
Народні традиції. Природа рідного краю	189
§ 45. Вигук як особлива частина мови. Розряди вигуків за значенням. Звуконаслідувальні слова. Етикетні форми спілкування	189

§ 46. Інтонавання речень з вигуками. Розділові знаки при вигуках	193
§ 47. Дефіс у вигуках	197
§ 48. Розвиток мовлення. Читання тексту науково-популярного стилю вголос	200
Повторення вивченого у 7 класі	203
§ 49. Систематизація й узагальнення вивченого про морфологію та орфографію	203
Ключі до вправ. Відгадки. Відповіді до тестових завдань.....	215

Навчальне видання

ШУМИЦЬКА Галина Василівна
ГНАТКОВИЧ Тетяна Дмитрівна
КІВЕЖДІЙ Олеся Василівна та ін.

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 7 класу
з навчанням угорською мовою
закладів загальної середньої освіти
(з аудіосупроводом)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Редактор *Л. Л. Кирієнко*
Художній редактор *І. Б. Штурма*
Коректор *О. А. Тростянчин*
Аудіосупровід *З. П. Суходуб*

Формат 70×100¹/₁₆, Ум. друк. арк. 17,82.
Обл.-вид. арк. 17,21. Тираж 1858 пр.
Зам. № 1815

Державне підприємство «Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua; e-mail: office@svit.gov.ua, svit_vydav@ukr.net

Друк ТОВ «Рік-У»
88000 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5040 від 21.01.2016

